

FRA STYRET

Norsk Klassisk Forbund ble grunnlagt høsten 1985. Allerede året etter fulgte første nummer av Klassisk Forum, forbundets medlemsorgan slik det omtales i vedtektene. Klassisk Forum har gjennom årene hatt tre redaktører. Gunn Haaland var redaktør fra nummer 1986:1 til hun ble avløst av Bente Lassen fra og med nummer 1989:2. Gunn kom tilbake som redaktør fra nummer 1998:2. Den siste redaktøren i rekken hittil har vært Ole Bendik Heggveit, med 2012:1 som sitt første nummer.

Fra og med dette nummeret er Gjert Vestrheim redaktør. Gjert er professor i gammelgresk ved Universitetet i Bergen og vil være et kjent navn som skribent for lesere av tidligere numre av bladet. Han har også sittet i redaksjonsrådet. Vi i styret er svært glade for at han har takket ja til oppdraget og gleder oss til kommende numre.

Å være redaktør for Klassisk Forum er ingen liten oppgave: det innebærer korrespondanse med bladets faste og nye skribenter, tilbakemeldinger på innsendte bidrag, korrekturlesning og arbeid med illustrasjoner, trykking og utsending. Arbeidet gjøres selvsagt ikke helt på egenhånd: Redaktørene gjennom årene har ofte hatt med seg en redaksjon å rådføre seg med. Generøse frivillige har også bidratt til korrekturlesning og dermed sørget for at bladet gir et gjennomarbeidet og profesjonelt inntrykk. Vi takker tidligere redaktører og medarbeidere for den store frivillige innsatsen de har lagt ned for formidling av antikken og de klassiske språkene til lesere over hele Norge!

Nummeret du nå holder i hånden er det første som utgis i samarbeid med Novus Forlag. Som nevnt i «Fra styret» (2023:1-2) springer samarbeidet ut av at Klassisk Forum er tatt opp under støtteordningen for norskspråklige vitenskapelige tidsskrifter. De fagfellevurderte artiklene i bladet vil dermed også publiseres åpent på nett, slik støtteordningen krever. Forbundet vil fortsette å trykke «Klassisk Forum» i papirversjon, og

medlemskap i NKF vil fremdeles omfatte at bladet kommer i postkassen som før.

Samarbeidet med Novus innebærer blant annet at lay-outen lages av forlaget. Det er i den sammenheng på sin plass å utbringe en stor takk til Alice Sunneback, som helt fra det første nummeret i 1986 og til nummer 2023:1-2 har gitt bladet den formen vi alle kjenner.

I 2015 feiret Norsk Klassisk Forbund sitt 30-årsjubileum med jubileumsseminar og festmiddag i Det norske Videnskaps-Akademi. Egil Kraggerud, Mathilde Skoie og Gorm Tortzen snakket om foreningens historie, og om tilstanden for norsk og dansk antikkforskning. Edith Hall holdt hovedforedraget «What have the Greeks to say to the Third Millennium?». I år er det altså 40 år siden forbundet ble stiftet. Styret tar ikke sikte på å gjenta programmet fra den gang, men vi vil bruke de faste aktivitetene til å feire årets jubileum.

Årets medlemstur skulle etter planen ha gått til Roma. I løpet av høsten 2024 ble det imidlertid klart at det pavelige jubelåret i 2025 ville gjøre en slik tur både ekstra dyr og vanskelig å gjennomføre. Det er derfor bestemt at turen høsten 2025 vil gå til Hellas. Interesserte har allerede fått beskjed om å kontakte Hilde Hauland, som også denne gangen står for organisering og gjennomføring av turen. Med seg har hun Gjert Vestrheim som faglig reiseleder.

Årsmøtet 2024 medførte noen endringer i forbundets styre, som dere kan lese mer om i protokollen som trykkes i dette nummeret. Ole Bendik Heggtveit, Marit Ingebrigtsen og Tor Ivar Østmoe går ut av styret. Vi takker dem for den jobben de har gjort for forbundet. Samtidig ønsker vi Per Pippin Aspaas, Knut Lunde og Gjert Vestrheim velkommen som nye styremedlemmer.

Norsk Klassisk Forbund er medlem av den europeiske foreningen Euroclassica. Euroclassica samler foreninger for lærere i latin, gresk og antikkens kultur og har som mål å fremme samarbeid mellom lærerforeninger på tvers av landegrenser, styrke og forsvare undervisningen av antikkens kultur og de klassiske språkene og formidle betydningen av disse til samfunnet for øvrig (les mer her: www.euroclassica.eu). Forbundet er representert på Euroclassicas årlige konferanse. I 2024 deltok Federico Aurora som vår representant. Han rapporterer om konferansen (med noen ord også om 2023-konferansen) senere i bladet.

En annen side av forbundets arbeid for å styrke stillingen for de klassiske språkene og studiet av antikken reflekteres i boken «Teaching Classics Worldwide» (red. Stephen Hunt og John Bulwer, Bloomsbury, 2025), som er en utvidet utgave av «Classics Teaching in Europe» (redigert av John Bulwer, Duckworth, 2006). Vibeke Roggen og jeg selv har skrevet kapittelet om Norge.

På vegne av styret,
Eirik Welo

FRA REDAKTØREN

Klassisk forum har siden starten i 1986 hatt som mål å henvende seg til alle med interesse for antikken og antikkpåvirket tradisjon. Dette har ikke vært til hinder for at Klassisk forum også publiserer vitenskapelige artikler og anmeldelser som like gjerne kunne ha stått i rene forskningstidsskrifter. Det avgjørende kriteriet er at stoffet er av interesse for en større leserkrets og fremstilt i en leservennlig form.

Når jeg nå overtar som redaktør, etter en årrekke i redaksjonsrådet, kan jeg ikke love noen større forandringer, i hvert fall ikke i første omgang. Nærværende nummer inneholder en artikkel om romersk arkitektur, en om antikke motiver i moderne skulptur og en om norsk arkeologihistorie, og blant bøkene som omtales er en nyoversettelse av Tacitus' *Germania*, en oversettelse av Vitruvs *Om arkitektur* og en vitenskapelig utgave av latinske tekster fra norsk middelalder.

Dessuten inneholder dette nummeret en oversettelse av en av Lysias' taler. Dette er en type stoff som overraskende nok har vært sjelden i Klassisk forum, men som vi gjerne vil trykke mer av. Det finnes mange korte tekster på gresk og latin som kunne fortjene en norsk oversettelse, og Klassisk forum er et naturlig sted å publisere dem.

Det er gledelig å se at det utgis flere bøker om antikken på norsk enn Klassisk forum rekker å anmelde. I løpet av 2024 er det kommet oversettelser av Aiskhylos' *Asylsøkerne* (Robert Emil Berge), Ovids *Metamorfoser* (Thea Selliaas Thorsen) og Livius' *Historie* (Gunn Haaland). Av andre bøker kan vi nevne Øivind Andersens *Homer*, Ingvar Mæhles *Antikkens bystater* og den nye læreboken for skolefaget Antikkens kultur: *Festina lente: En introduksjon til antikken*, av Merete Margareth Tandberg, med Turid Petersen som redaktør. Begge underviser i latin, på katedralskolene i Oslo og Trondheim. I tillegg er Siri Sande og Rasmus Brandt, som begge er profesorer i klassisk arkeologi, blitt hedret med hvert sitt festskrift utgitt av Det

norske institutt i Roma. Vi håper å kunne vende tilbake til noen av disse bøkene i senere numre.

Det skjer også andre ting på forskningsfronten. I november kom nyheten om at Det europeiske forskningsrådet (ERC) har bevilget 155 millioner kroner til *The Medieval Book and Networks of Northern Europe c. 1000-1500: Texts, Crafts, Fragments*. Bak prosjektet står fire nordiske forskere, blant dem Åslaug Ommundsen, latinprofessor i Bergen, og danske Lars Boje Mortensen, som er tidligere latinprofessor samme sted. Prosjektets materiale er omkring 50 000 latinske bokfragmenter som er bevart i nordiske biblioteker og arkiver. Ved hjelp av biomolekylære metoder kan man trekke ut DNA- og proteininformasjon fra pergament, og dette åpner nye muligheter for å tid- og stedfeste fragmentene. Ved å anvende slike metoder på et stort materiale vil man kunne forstå mer av middelalderens internasjonale latinske bokkultur.

Blant de prosjektene som fikk støtte fra ERC i denne runden var det fem som involverte forskere ved norske universiteter. Det er verdt å bemerke at av disse fem dreier to seg om hvordan ny teknologi kan gi innsikt i eldre historie. Det andre, *Molecular Ecology of Medieval European Landscapes*, vil undersøke sedimentær DNA fra bunnen av innsjøer for å finne ut mer om fortidens flora og fauna: Hva som vokste der, hvem som bodde der, og hva de spiste.

Det er altså stadig mulig å finne ut mer om fortiden, og det skjer mye på mange fronter. Klassisk forum kan ikke inneholde mer enn enkelte smakebiter, til gjengjeld legger vi vekt på at de skal være både varierte, vel-smakende og næringsrike, og ikke minst faglig kvalitetssikrede.

Det er på sin plass å rette en stor takk til Ole Bendik Heggveit, som har nedlagt et omfattende og uegennyttig arbeid for Klassisk forum i sine år som redaktør siden 2012. Han går nå inn i redaksjonsrådet, der Mathilde Skoie og Søren Handberg fortsetter som før.

Gjert Vestrheim

«HVAD JORDEN GJEMMER, VET INGEN»

DRØMMEN OM EN NORSK UTGRAVNING I EGYPT
ANNO 1938

DAVID GRIMALDI OG ANASTASIA MARAVELA

πλείστα θωμάσια ἔχει ἢ ἡ ἄλλη πᾶσα γῆ
καὶ ἔργα λόγου μέζω παρέχεται πρὸς πᾶσαν χώραν.
[Egypt] byr på flere underverker enn hele resten av verden,
og kan oppvise mer nevneverdige byggverk enn noe annet land.

Herodot 2.35

I. En søknad ved Leiv Amundsen og Samson Eitrem i Papyrussamlingens historiske arkiv

Det gamle Egypt fascinerer alltid. Det er denne fascinasjonen, i kombinasjon med den egyptiske sandens eksepsjonelle bevaringsforhold, som gjør at vi nå står igjen med en uforlignelig rik samling med tekst og ting. Men det er også på bakgrunn av denne fascinasjonen at Egypt, særlig gjennom deler av det 19. og 20. århundre, utviklet seg til nærmest en slagmark for kolonialistiske krefters instrumentalisering av egyptisk arv til egne formål. Stormakter som Frankrike, Tyskland, England og senere USA, men også mindre nasjoner som vårt naboland Sverige, ledet ekspedisjoner i håp om å bringe hjem sine egne «vidunderlige ting.» Men så langt kom derimot aldri Norge.

Vi presenterer her et sammensatt dokument fra det historiske arkivet til Universitetsbiblioteket i Oslos papyrussamling som viser et forsøk i norsk papyrologi og arkeologis historie på å møte en slik ambisjon. Det dreier seg om et utkast til en søknad samt to budsjettutkast innsendt av samlingens papyrologer Leiv Amundsen og Samson Eitrem til Statens forskningsfond høsten 1938.¹ I søknaden blir det bedt om midler til å iverksette en norskledet utgravning ved den egyptiske landsbyen Medinet Madi,² der en italiensk arkeologisk undersøkelse hadde pågått allerede siden 1935 og hadde avdekket viktige funn. Vi skal også se hvordan søknadsutkastet gir et innblikk i de endrete rammene for institusjonell og akademisk virksomhet i tiden før Den andre verdenskrig.

Leiv Amundsen under feltarbeid i Egypt på 1920-tallet. Foto: Kelsey Museum of Archaeology

1. Eitrem og Amundsens foretrukne betegnelse; det offisielle navnet var Det vitenskapelige forskningsfond av 1919. Dokumentets deler er tilgjengelig digitalt, i likhet med andre dokumenter fra samlingens historiske arkiv: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-569545>
2. Landsbyen ligger sørvest i oasen Fayyum på grense til ørkenen, og har vært kalt slik siden den arabiske erobringen i det 7. århundre evt. I faraoenes tid het det Dja, mens navnet Narmouthis er belagt fra den hellenistiske perioden til senantikken.

Dokumentet vi publiserer nedenfor er et utkast til selve søknaden som ble levert inn den 5. september 1938, men som vi ikke har kunnet spore opp i Forskningsfondets arkiv. Siden utkastet dateres «september 1938» er det sannsynligvis skrevet i løpet av de første dagene av september måned. Søknadens hovedtekst og to forslag til budsjett er skrevet i Leiv Amundsens karakteristiske sirlige skrift, mens Samson Eitrem har lagt til rettelser over linjen samt tilføyelser i margene med blyant.

II. Søknadsteksten og de tilhørende budsjettene

Nedenfor oppgir vi selve søknadsteksten og to utkast til budsjett. Delene av teksten i rette typer hører til det første utkastet, skrevet av Leiv Amundsen, mens sekvensene i kursiv representerer Eitrems tilføyelser med blyant. Etter transkripsjonen av dokumentene presenterer vi vår analyse og kontekstualisering av denne søknaden som ble levert i en skjebnesvanger tid i verdenshistorien.

(a) Søknadstekst

Til

Styret for Statens forskningsfond

Undertegnede søker herved om en *første* bevilgning på kr. 22 000 i fem³ år *av et samlet budgett på ca kr. 80 000* til en norsk arkeologisk ekspedisjon med det formål å utgrave ruinfeltet Medinet Madi i Egypt. *Utgravningen beregnes foreløbig til å ta ca. 4 à 5 år.*

Medinet Madi ligger noe syd for den store oase Faijûm, som grenser til Nildalen på vestsiden, omkring 60 kilometer sydvest for Cairo. Ruinfeltet er et av de mange som omkranser Faijûm i ørkenranden. I oldtiden lå disse randbyene omgitt av dyrket mark; men i de økonomiske nedgangstider forfalt kanalsystemet, og ørkensanden dekket de gamle kulturområder. De fleste av disse ruinfelter er forsvunnet i løpet av de tre-fire siste menneskealdre, da bøndene inne i Faijumdistriktet har funnet det lønnsomt å hente jord fra dem til å gjødsle sine marker med. Medinet Madi er et av de få som ennå har ubørte områder.

Stedets navn i gresk-romersk tid er velkjent fra papyrustekster som er kommet for dagen ellers i distriktet; det het Ibiôn Eikospentarourôn. Ruinhaugene viser at byen bestod av to skilte deler. Den ene av disse holder en

3. Amundsen over linjen: *tre?*

italiensk ekspedisjon på å undersøke under ledelse av den kjente arkeolog A. Vogliano. Utgravningene her har allerede gitt gode resultater. Det viser seg at bebyggelsen på stedet er meget gammel. Der er kommet fund for dagen ikke bare fra den klassiske oldtid – især rike samlinger av greske papyri – men også fra Egypts gamle, nasjonale storhetstid; til og med paleolittiske redskaper er funnet på stedet. Det kan nevnes at området også har stor interesse for geologer og paleontologer.

Vårt forslag er å sette igang en undersøkelse av den vestre bydel, som ligger utenfor italienernes konsesjon. Det urørte ruinfelt samler seg om et Isis-tempel, som det er naturlig å gjøre til utgangspunkt for undersøkelsen. Hva jorden gjemmer, vet ingen. Men man må ha lov til å tro at forholdene i denne del av byen ligger an på noenlunde samme måte som i Østbyen, hvor italienerne har arbeidet med slikt held.

For å sikre en forsvarlig utforskning av et representativt område vil det neppe være forsvarlig å planlegge en kortere arbeidstid enn fem⁴ år med en gravesesong på 6⁵ uker pr. år. Den videnskapelige stab tenkes å bestå av tre mann: undertegnede L.A. [dvs. Leiv Amundsen], som har to års praktisk erfaring fra lignende arbeide som deltager i University of Michigans Archaeological Expedition to the Near East⁶ i årene 1927-29; konservator magister Sverre Marstrander fra Oldsaksamlingen; og som *ynge egyptolog vi har tenkt å knytte til en eventuell ekspedisjon* dr. Hölscher,⁷ (*Göttingen – norsk mor*) og *eventuelt andre. Nogen henvendelse til danske eller svenske videnskapsmenn er ennå ikke gjort. Et samarbeid med det franske orientalske institutt – i likhet med den fellesutgravning som franskmenn og polakker nu foretar i Edfu – kan også overveies.*

I de uker gravningen står på, vil det være nødvendig å ha omkring 100 mann i arbeide. *Disse kan ennå fåes for en meget lav betaling – om noen aar vil den sikkert ligge høiere.* Et detaljert budjet satt opp efter opplysninger, som velvilig er meddelt av professor Vogliano, viser at de årlige omkostninger som trenges til å sette i verk en plan som den skisserte, vil dreie sig om kr. 30 000,–

Norge har hittil tatt liten del i det internasjonale arbeid for å bringe nytt materiale til studiet av oldtidskulturen både i den nære og fjerne Orient, hvor all europeisk civilisasjon har dype røtter. Vår innsats er adskillig mindre enn våre nabolands.⁸ *Vårt Universitet har erhvervet en ikke ubetydelig samling av greske papyrer ved kjøp hos antikvitethandlere og bønder i Egypten. Denne samling*

4. Amundsen over linjen: *tre?*

5. Eitrem over linjen: *8?*

6. Her retter vi søknadens «Near Egypt» som er en åpenbar foreglemmelse.

7. *og som ... dr. Hölscher:* Amundsen skrev: *og som erfaren egyptolog, dr. Hölscher, München*

8. Blant flere rettelsjer har Amundsen i fortsettelsen skrevet, men satt strek over igjen: *Alle europeiske nasjoner regner det for en oppgave å bidra ...*

er under utgivelse av undertegnede og nyerehvervelser vil finne sin selvskrevene plass i de kommende bind. En utgraving vil etter all sannsynlighet resultere i nyfunn av papyrer (muligens også koptiske og arabiske) – disse vil av den egyptiske regjering bli overlatt norske videnskapsmenn til utgivelse – men en utgraving må også sette sig helt arkeologiske mål (paleolitiske og paleontologiske funn må også sikkert kunne påregnes). Hele utgravningsfeltet må etter hvert også kartlegges. Det byr sig nu en leilighet – kanskje en av de siste – til i noen mon å rette på dette forhold, som det synes uten at det kreves uoverkommelige summer. Det er derfor vårt håp at Statens forskningsfond vil gjøre sitt til at planen kan realiseres. Andragender om licens til utgravninger innleveres hvert år før 1. november til den egyptiske regjering.

Oslo, september 1938
Ærbødigst

(b) Et første budsjettutkast, skrevet i svart blekk

Foreløbig overslag over utgifter ved en utgravningssaison i Egypt. Opsatt med alle mulige forbehold.

	kr.
Reise til Cairo, tur-retur, 2 personer Oslo – Cairo	
1 person München – Cairo	
Ophold i Egypt for tre personer i tre måneder	
Hus for ekspedisjonen	5000,-
Innredning	1000,-
Transport mellom Cairo og Medinet Madi (med jernbane til Faijum)	160,-
Leie av bil for tilførsler fra Faijum til leiren	
Bensinutgifter	
Anlegg av trallebane til å skaffe bort sand	3000,-
Arbeidslønn til de innfødte utgravere (100 mann i 10 uker)	6000,-
Tillegg for fund (baksjiss)	200,-
Vektore for utgravningsfelt og hus	300,-
Utstyr, fotografisaker &c., materialer til opmåling, planer &c.	
Emballage	
Apothekerverer	200,-
	22 000
	oph(old) 1600,-
	<u>17 460</u> foto 500,-
	4540 bil 1500,-

bens(in)	500,-
emb.	200,-
div.	340,-

(c) Et annet budsjettutkast, skrevet med blyant på separat ark

Medinet Madi (—2 komer)⁹ Ansøkn(ing) til Service des antiquités
 Ibion Eikosipentarouon beg(ynnelse) av mai og beg(ynnelse) av nov(ember)

Palaeolith.	Jan.-Juni	
Palaeontol.		
Baksjisj til finnerne fra Vogliano	10 £	200 kr.
Hus	250 -	50000,- (<i>sic</i>) ¹⁰
Innreding	50 -	1000,-
Bil	80 £ måned	1600,-
	30 £ benzin måneden	600,-
Trallebane	150 £	3000,-
2 φύλακες ¹¹	5 £ måneden	100,-
100 arbeidere	120 £ «	2400,-
	(i 10 uker 300 £)	6000,-
Fotograf		
Transport til Cairo, 2gg. (= ganger), tils(ammen)	8 £	160,-
Apothek	10 £	200,-
Alt ang. kart &c.		

III. Hvorfor var Amundsen og Eitrem interessert i Medinet Madi?

Siden 1935 hadde tempelkomplekset i Medinet Madi vært under utgravning av et italiensk team fra Universitetet i Milano under ledelse av papyrologen og amatørarkeologen Achille Vogliano (1881–1953). Funnene som ble beskrevet i Voglianos utgitte rapporter var betydelige.¹² Det viste seg nemlig at hovedtempelet i Narmouthis, som var viet fruktbarhetsgud-

9. *Kom* er arabisk for «haug» og blir ofte brukt i beskrivelsen av egyptiske ørkenlandskap. Medinet Madi består av to «hauger»: Kom Medinet Madi og Kom Madi. Se Davoli 1998, s. 223.

10. Jf. pris for losji foreslått i det første budsjettforslaget.

11. Gresk for «vakter».

12. Vogliano 1936, 1937, 1938a, 1938b. Se også de senere rapportene Vogliano 1939 og 1942 samt oversiktsverkene Galazzi og Lehnus 2003, og Bresciani og Giammarusti 2015.

Samson Eitrem ca. 1935. Foto: Oslo Bymuseum

innen Renenutet (på gresk kalt Hermouthis), var grunnlagt av selveste Amenemhat 3. (ca. 1818–1770 fvt.), som var farao under én av Det gamle Egypts mest stabile perioder, og som sto i spissen for et dreneringsprosjekt som forvandlet Fayum fra en sump til en fruktbar oase. Enda mer interessant fra en klassisk filologs ståsted var de mange funn fra hellenistisk tid som vitnet om at den gresktalende eliten hadde fattet interesse for kulten til Isis-Hermouthis i Narmouthis. Voglianos utgravninger brakte for dagen en rekke greskspråklige innskrifter, som var viet guddommen, og som gir informasjon om en større utvidelse av tempelkomplekset sent i det andre og tidlig i det første århundre fvt.¹³ I 95 fvt. ble det lagt til et åpent inngangsparti (av Vogliano betegnet ‘vestibyle’) foran helligdommens indre, og en gang i den siste regjeringssperioden til Ptolemaios 9. Soter (også kalt Lathyros), dvs. 88-80 fvt., dediserte en ellers ukjent person ved navn Isidoros fire greske hymner til Isis-Hermouthis og til gudene som ble tilbudt sammen med henne i Narmouthis.¹⁴ Hymnene – to i heksameter og to i elegisk versemål – ble risset inn i de to pilarene som flankerte inngangsportalen til vestibylen. Isidoros’ signatur ble lagt til under hvert dikt – noe som er høyst uvanlig i både gresk og egyptisk sammenheng. Dette sjeldne funnet ble avdekket i løpet av Voglianos første utgravningssesong, og tekstene ble utgitt allerede i hans første utgravningsrapport fra Narmouthis.¹⁵ Et annet viktig tekstlig

13. Lougovaya 2015.

14. De var krokodilleguden Sobek/Souchos, som ble tilbudt som Renenutets/Hermouthis ektemann, en ellers ukjent gud ved navn Ankhoes, som ble dyrket som gudinnens sønn, og tempelets grunnlegger Amenemhat, som ble dyrket i hele Fayum med navnet Porramanres (Faraomanres/Marres).

15. Vogliano 1936, ss. 27–51.

funn, som i sin tid var avgjørende for Voglianos beslutning om å grave i Medinet Madi, var av syv sentrale og tidlig daterte manikeiske kodekser.¹⁶ Egyptiske arbeidere sies å ha funnet disse i en trekiste som lå i et lite hus i Medinet Madi, antakeligvis i 1929, før de ble spredt og endte opp i hendene på flere antikvitetshandlere. Det var koptologen Carl Schmidt som først ble klar over funnet, men i løpet av den tiden det tok ham å få tak i tillatelse og midler til innkjøp, hadde forretningsmann og samler Chester Beatty rukket å kjøpe omtrent halvparten av de bruddstykkene som nå lå ute på markedet.¹⁷

Det er særlig disse to funnene, altså Isis-hymnene og de manikeiske kodeksene, som vil ha oppmuntret Eitrem og Amundsen til å velge seg ut nettopp Medinet Madi som mål for sin ekspedisjon. Voglianos rike funn synliggjorde det som de to norske papyrologene påpeker i sin søknad, nemlig at Medinet Madi hadde forblitt relativt uberørt av de egyptiske bøndernes søken etter gjødsel for sine åkrer. Behovet for slik gjødsel (gjerne kalt *sebakh*) hadde ført, særlig under den første verdenskrig, da kunstgjødsel ble mangelvare i Egypt, til ødeleggelse av mange ruinbyer fra antikken og følgelig til salg av papyrer som ble funnet der via antikvitetshandlere. Slike rike funn hadde begynt å bli en sjelden forekomst i 1938 da få antikke ruinfelt nå forble uplyndret, og papyri på antikvitetsmarkedet var blitt sjeldnere og dyrere enn før.¹⁸

IV. Hva blir vektlagt i søknaden?

Selv om vi ikke har vært i stand til å finne igjen den endelige søknaden, hverken i Riksarkivet eller i Papyrussamlingens historiske arkiv, er det heldig at det håndskrevne utkastet har blitt bevart; det gir oss nemlig informasjon om Eitrems og Amundsens samarbeid, og om selve prosessen med å skulle utarbeide en endelig søknadstekst. Gjennom Amundsens brødtekst og Eitrems endringsforslag får vi et innblikk i hva de mente det var viktigst å vektlegge i håp om å få bevilget midler til en utgravning i Egypt, og slik får vi også innsikt i deres vitenskapelige interesser og prioriteringer. Det er i

16. Vogliano 1936, s. 2; Provenzali 2017, s. 121.

17. Resultatet av en sammensatt ervervelshistorikk er at tekstene nå ligger spredt over to samlinger: Chester Beatty-biblioteket i Dublin og papyrussamlingen i Berlin. Se Gardner and Lieu 1996, 148–154, og Robinson 2014.

18. Om bakgrunnen for funnene og rollen til søken etter *sebakh*, se Davoli 2015.

Sjunt for Statens forskningsfond.

av det samlede budjet på ca
N. 80000 kr.

Undertegnede har hermed om en ^{første} beretning på ca. 22000 ord i ^{tre} febr. 21
til en norsk arkeologisk ekspedisjon i Egypt med ~~den svenske~~ ^{den norske} ekspedisjon det
formål at utgrave ruinfeltet Medinet Medî i Egypt. Utgravningene be-
rygnes fordelagtig til å ha ca. 4 à 5 år.

Medinet Medî ligger noe syd for den store oase Faiyum, som grenser
til Nildalen på vestsiden, omkring 60 kilometer sydvest for Cairo. Ruinfeltet
og et av de mange som omkranset Faiyum i oldtiden la ^{lige nedlagte}
eggen omgitt av dyrtid mark; videre har men i de skematiske nedgangstider
forfalt kanalsystemet, og ortenavnet dekket de gamle kulturområder.
De fleste av disse ruinfelder ^{er gitt til utgravning} er bygd av de siste menneske-
alder, da bondene inntar i Faiyumdistriktet har funnet det lønnsomt å hente
jord fra dem til å gjødsle sine marker med. Medinet Medî er en av de få
som ennå har uberørte områder.

Stedets navn er velkjent fra papyrustekster som er kommet for seg en del
i distriktet; det het Ithôn Etesoipentalonon. Ruinbygningene viser at det ^{er} bestod
bestod av to, ^{en} skille deler. Den vestre av disse holder en ekspedisjon på i under-
steke under ledelse av den kjente arkolog A. Vogliano. Utgravningene har her skilt
gitt gode resultater. Det viser seg at ^(italienske) stedet betyngelsen på stedet er meget gam-
mel. Der er kommet fund for dagen ikke bare fra den klassiske oldtid, men
vise sammenheng av greske papyri, men også fra Egypte gamle, nasjonale stø-
hetstid; til og med paleolitiske redskaper er funnet på stedet. Det kan nevnes
at området også har stor interesse for geologer og paleontologer.

Det er vårt forslag å sette igang en undersøkelse av den vestre bydel,
som ligger utenfor italienernes konsejion. ~~Distriktet~~ Det ville være ønskelig å undersøke
for seg om det er ^{et} tempel, som det er naturlig å gjøre til utgangspunkt for
undersøkelsen. Ofte går den gjennom, det seg. Men ~~man~~ man ha lov til å tro at

all hovedsak økonomiske, vitenskapelige og nasjonale forhold som blir vektlagt.

Eitrem og Amundsen hadde i utgangspunktet en vanskelig oppgave med å overtale Forskningsfondet til å innvilge dem denne forholdsvis dyre søknaden. Ettersom midlene som var satt av til Den humanistiske avdelings søknader lå i overkant av 30 000 kr, var det i og for seg dristig å skulle søke «om en første bevilgning på kr. 22 000 i fem¹⁹ år av et samlet budgett på ca kr. 80 000 ...» Men en fullskala arkeologisk utgravning i utlandet er og blir et ambisiøst prosjekt som krever solid finansiering. Budsjettet som de la ved søknaden, baserte seg på opplysninger som de fikk «velvillig [...] meddelt av professor Vogliano». Dermed styrket våre papyrologer og håpefulle arkeologer sin søknad ved at de hentet inn troverdige opplysninger fra en annen forsker som hadde gravd i Narmouthis i flere år. I tillegg viser redigeringsprosessen hvordan de jobber for å presse ned de antatte kostnadene. Amundsen selv foreslår en reduksjon av antall utgravnings-sesonger til tre istedenfor fem, samtidig som at Eitrem foreslår å øke lengden på sesongen for å kompensere for tapt tid. De to beløpene som er nevnt i søknaden, det vil si de årlige omkostningene basert på Voglianos budsjett (30 000 kr) og beløpet de søker om (22 000 kr), stemmer ikke overens; de var altså ikke villige til å søke om hele det beløpet de hadde behov for i én og samme omgang. Det er nemlig all grunn til å tro at Eitrem og Amundsen, med sin samlede fartstid på universitetet, satt inne med en omtrentlig idé om størrelsen på potten de konkurrerte om. I søknadens konkluderende avsnitt ser vi en rekke utstrøknede ord, tilføyelser og omformuleringer som viser hvordan Amundsen har strevd med å formulere sitt siste poeng, nemlig hvor lave de antatte kostnadene egentlig var sammenlignet med verdien en slik ekspedisjon ville ha for vitenskapen og for Norge.

Når det gjelder utgravningens vitenskapelige verdi er det verdt å minne leserne på at Eitrem og Amundsen først og fremst var klassisk-filologer og papyrologer som utøvet sin forskningsvirksomhet gjennom nærlesing av tekstlige kilder. Det er dermed ikke overraskende at hovedinteressen deres lå i å grave frem nye papyri til videre forskning. Vi har allerede sett hvordan man i Medinet Madi grov frem Isidoros' fire hymner i tillegg til en rekke papyri som inkluderte et arkiv med sentrale manikeiske tekster. Vi vet også at det i 1938 var blitt både vanskeligere og dyrere å få tak i betydningsfulle

19. Amundsen over linjen: *tre?*

Føreløbig overslag over udgiften ved en udgravningsoperation i
Egypten. Gælder med alle mulige forbehold.

	26.
Reise til Cairo, tur-retur, 2 passager Oslo-Cairo 1 person 1 måned i Cairo	
Hotel i Egypten for tre personer i tre måneder	
Hus for ekspeditionen	5000.-
Forsædning.	1000.-
Transport mellem Cairo og Medinet el-Hadid for en person til Fajum for ²⁷⁷ 1000000 kilofoster fra Fajum til Leiren	160.-
Bensinudgifter	
Anlegg av træskebne til at skaffe godt sand	2000.-
Arbeidsløn til de indførte udgravere (100 menn i 10 uger)	6000.-
Tillegg for fund & betaling.	200.-
Lejere for udgravningsfelt og hus	200.-
Udstyr, fotografiske osv., materialer til opmåling, planer osv.	
Emballage	
Apothekvarer	200.-

22 000
17 460
4.540

opf. 1600.-
Sols. 500.-
Bøl 150.-
Hems. 150.-
Sols. 200.-
Til. 240.-

Budsjettet. Foto forfatterne.

papyrusfragmenter gjennom antikvitetshandlere, slik at en vitenskapelig utgravning av et relativt uberørt område som også allerede hadde båret frukter, var et logisk og veloverveid neste steg i Oslosamlingens virksomhet. Både Amundsen og Eitrem legger altså opp til at et hovedmål ved utgravningen blir oppdagelsen av papyri som «av den egyptiske regjering vil bli overlatt norske vitenskapsmenn til utgivelse» (Eitrem). Men i tillegg til den uttalte interessen for papyri, var de begge klar over at en ekte arkeologisk utgravning måtte ta høyde for hele kildeomfanget som måtte dukke opp på et arkeologisk felt, inkludert «paleolittiske og paleontologiske funn». Og dersom en vitenskapelig utgravning skulle kunne leve opp til slike ambisjoner, måtte den allerede i utgangspunktet ha klart for seg hvilke vitenskapelige spørsmål den skulle kunne svare på ved «også [å] sette sig helt arkeologiske mål» (Eitrem). En slik holdning til kildematerialet var både strategisk og faglig riktig med tanke på å bli tatt på alvor av de som skulle behandle søknaden. Styret i Forskningsfondets humanistiske avdeling besto av store akademiske navn som Haakon Shetelig, én av Norges fremste arkeologer, Sigmund Mowinckel, Jacob S. Worm-Müller og Edgar B. Schieldrop. Med en slik komité ville det være vanskelig å slippe unna med en overflatisk betraktning av vitenskapelige spørsmål og et snevert syn på kildematerialets bruksområder.²⁰

Tar man så en titt på listen over de 17 prosjektene som fikk bevilget midler i Forskningsfondets humanistiske avdelings møte den 26. november 1938,²¹ var det kun ett som man vanskelig kunne koble opp mot norske eller i det minste nordiske forhold, nemlig Hans Peter L'Oranges «undersøkelser av den lokalt bestemte stenskulptur i Middelhavslandene under folkevandringstiden». Tre prosjekter beskrives uten geografiske betegnelser, men var av en slik generell art at man kan argumentere for deres allmenngyldighet.²² Og to prosjekter var rettet mot geografiske områder med uttalte

20. Se Davoli 1998, s. 27–28, om konsekvensene av mangelfulle arkeologiske utgravninger i Fayum-området, et resultat av et kulturhistorisk tunnelsyn som ofret arkeologisk kontekst til fordel for ervervelsen av tekst og vakre ting.

21. Se protokollen for møtet av Styret for den humanistiske avdeling av Det vitenskapelige forskningsfond av 1919, som fant sted d. 26. november 1938 (Riksarkivet, RA-S-2907/A/L0003) og Forskningsfondets rapport til Stortinget, datert 28. januar 1939 (Riksarkivet, RA-S-2907/B/L0009).

22. Dette gjelder Lorentz Eckhoffs «utarbeidelse av 2. bind av verket 'De tre kulturformer'», Ingjald Nissens «arbeid om de psykologisk-moralske problemer» og Sigurd Østremms «undersøkelse av de moderne sammenslutningers rett».

Medinet Madi i dag. Foto: Einsamer Schütze, Wikimedia.

kulturelle og historiske forbindelser til Norden.²³ For å bøte på en tilsynelatende mangel på forbindelse med nordiske forhold, var Eitrem og Amundsen opptatt av å fremheve hvilke nasjonale interesser en slik ekspedisjon skulle kunne imøtekomme. Også Eitrem vektlegger nasjonale forhold, der hans tilføyelser blant annet går ut på sammensetningen av det norske utgravningslaget. Dette skulle bestå av Amundsen selv, som hadde praktisk erfaring som deltaker på Universitetet i Michigans utgravning i Karanis i 1927–1929, konservator i Oldsaksamlingen Sverre Marstrander, og Wilhelm Hölscher, som var egyptolog ved Universitetet i Göttingen.²⁴

23. Herunder professor Oluf Kolsruds «arkivundersøkelser i Skottland og England vedrørende Mans, Suderøyenes og Orknøyenes kirkehistorie», og «forberedelse (ved C. Marstrander) av en samlet utgave av det litterære (keltiske) materiale til vikingetidens historie på de britiske øyene».

24. Wilhelm Hölscher (1912–1943) var sønn av tyske Gustav Hölscher (1877–1955), professor i gammeltestamentstudier, og norske Borghild Gjessing (1882–1930). I tillegg til Wilhelm fikk de sønnen Uvo Hölscher (1914–1997), som gjorde karriere i klassisk filologi. Se *Neue Deutsche Biographie* 9 (1972), s. 334. Gustav Hölschers bror, også kalt Uvo (1878–1963), ledet Universitetet i Chicagos utgravning i Medinet Habu mellom 1924 og 1934. Se hans utgravningsrapporter, for eksempel *Oriental Institute Publications* 21 (1934).

Når det gjelder sistnevnte legger Eitrem til at han har norsk mor, et poeng han åpenbart har ment skulle kunne hjelpe med å overtale komitéen.²⁵ I søknadens mest retoriske avsnitt minner Amundsen om at Norge i aller høyeste grad hadde vært fraværende fra det internasjonale bidrag til forskning på «oldtidskulturen, hvor all europeisk civilisasjon har dype røtter». Her skildrer han den foreslåtte utgravningen ikke bare som et positivt norsk forskningsbidrag, men også som et forsøk på å rette opp i en mangel i norsk forskningshistorie beskrevet som «en leilighet – kanskje en av de siste – til i noen mon å rette på dette forhold.» Han konkluderer med en appell til Statens forskningsfond om at de «vil gjøre sitt til at planen kan realiseres».

Som vi nå har sett forteller et søknadsutkast enda mer enn et renskrevet dokument om den balansegangen Eitrem og Amundsen måtte gå mellom å fremheve egne vitenskapelige interesser og prioriteringer, og å ta høyde for de føringer som ble lagt av universitetet og nasjonen. Siden en søknad har til hensikt å overbevise et bestemt publikum, gir den ikke bare innsikt i det som opptok forskerne direkte, men også i det de må ha trodd opptok søknadsbehandlerne. I ettertid kan det virke overraskende at man i en såpass ambisiøs søknad ikke så mye som nevner de vanskelige politiske og økonomiske forholdene som preget førkrigstiden, og i kombinasjon med den høye summen de søkte om, fremstår det nesten naivt å tro at den skulle kunne bli innvilget.²⁶ Fra Eitrem og Amundsens ståsted, det vil si utenfor etterpåklokskapens klare lys, fremstår det som et håp om at i det minste forskningen skulle kunne fortsette sin vante gang.

V. Utfallet

Som allerede nevnt, ble søknaden innlevert den 5. september 1938. I Forskningsfondets journal er den oppført som nummer 718. Journalføreren oppsummerer søknadens innhold som følger: «22 000 kr som første bevilgning på 80 000 kr til utgravning av ruinfeltet Medinet Madi i Egypt».²⁷ Ordlyden

25. Eitrem retter også Amundsens beskrivelse av dr. Hölscher fra «erfaren» til «yngre», uten at det er åpenbart hvorfor.

26. Allerede i 1935, i en søknad til Statens forskningsfond om midler til innkjøp av papyri, beskrev Eitrem «de ekstraordinære forhold baade i Amerika og mange land i Europa.» Se dokument UiO/Pap/Ark-Fa/L0001/0003/33 i det historiske arkivet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-560103>

27. Riksarkivet, RA-S-2907/C/L0014, årstall 1938, nr. 718.

er i overenstemmelse med Eitrems endringsforslag i inngangssetningen av Amundsens versjon. Det kan tyde på at Eitrems øvrige forslag også ble tatt til følge i den endelige versjonen. Dette er en hypotese, siden søknaden ikke er bevart i Forskningsfondets kartotek over søkere.²⁸ Vi antar derfor at den ble returnert til søkerne med avslagsbrevet. Avslaget rapporteres ikke i protokollen for møtet av Styret for den humanistiske avdeling av Det videnskapelige forskningsfond av 1919, som fant sted den 26. november 1938 og bestemte hvilke søknader som skulle innvilges.²⁹ Utfallet er kort omtalt i Forskningsfondets rapport til Stortinget d. 28. januar 1939, der det etter listen over de innvilgete søknadene står kort og tørt (ss. 3–4): «Der var ennvidere kommet andragender fra (...) dosent Leiv Amundsen og professor Samson Eitrem (...) Ingen av disse andragender fant man anledning til å innvilge».³⁰ Som vi har sett var beløpet som Amundsen og Eitrem søkte om sannsynligvis altfor høyt med tanke på at Forskningsfondets samlede budsjett for humanistiske søknader det året var på 31 600 kr.³¹ Ingen av de 17 søknadene som ble innvilget oversteg 4 000 kr, og de aller fleste lå mellom 1 000 og 2 000 NOK, hvilket er helt forståelig med tanke på det lave beløpet som sto til disposisjon.

VI. Konkluderende tanker

Til tross for at denne søknaden ikke fikk gjennomslag, og til tross for at drømmen om en norsk utgravning i Egypt og Medinet Madi forble urealisert, er dette forsøket på å sikre finansiering av en utgravning i Egypt i 1938 etter vår mening verdt en plass i papyrologiens historie i Norge som et forsøk på å knytte papyrologi til arkeologi, og på å konsolidere Norges posisjon innen begge fagfelt. Initiativet viser Amundsens og Eitrems klare visjon og målrettede forsøk på å utvikle papyrologien i Norge, og på å skrive Norge inn i en pågående internasjonal forskningsdugnad eller jakt på

28. Riksarkivet, RA-S-2907/F/L0029-0042.

29. Riksarkivet, RA-S-2907/A/L0003.

30. Riksarkivet, RA-S-2907/B/L0009. Et år senere, i en oversiktsartikkel i *Samtiden* over papyrenes bidrag til den klassiske forskning, anerkjenner Amundsen avslaget: «Et av de siste lovende feltene i Faijûm hadde nordmenn utsikt til å få grave-konsesjon på ifjor; dessverre var det umulig å skaffe de nødvendige penger til ekspedisjonen». (Amundsen 1940, s. 262)

31. Dette fremkommer av protokollen for styrets første møte d. 24.11.1938.

papyrus i Egypt. Deres ambisjon om å utvikle papyrologien i Norge og berike papyrussamlingen fikk dem til å innse at det var nødvendig og betimelig å ty til arkeologiske undersøkelser, og ikke bare forfølge dette målet via innkjøp på antikvitetsmarkedet. Der hadde papyrushandelen overprisingsproblemer allerede sent på 20-tallet, mens Amundsen deltok i Universitetet i Michigans utgravninger i Karanis. Om de så hadde fått innvilget midlene de søkte om, er det slett ikke sikkert at de to norske papyrologene ville ha klart å realisere sine planer, siden det var først om høsten 1939 at de ville ha kunnet sette i gang, dvs. idet andre verdenskrig brøt ut. Wilhelm Hölscher falt i denne krigen. Uansett viser søknaden, hvis utkast vi har presentert her, at Amundsen og Eitrem var godt informert om den pågående forskningen i Egypt og om fagets nye retninger. Det var sannsynligvis det som fikk dem til å innse hvor nyttig det ville kunne være å satse på arkeologiske undersøkelser som kilde til nye tekster og ny kunnskap om det greske og romerske Egypt. Avslaget de fikk og krigen som kom rett etterpå endret landskapet totalt i Egypt og i verden ellers. Dette var Eitrem og Amundsen fullstendig klar over, slik at når de igjen søker midler med samlingens utvidelse i sikte (søknad til Institutt for sammenlignende kulturforskning i 1946/1947) tyr de igjen til det kjente formatet, å søke midler «til innkjøp av papyrer».³²

davidgri@student.ifikk.uio.no
anastasia.maravela@ifikk.uio.no

Litteraturliste

- Amundsen, L. 1940. «Hvad har Egyptis papyri tilført den klassiske forskning?» *Samtiden*, 51, s. 250–262. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2014071481041_001
- Bresciani, E., og A. Giammarusti. 2015. *I templi di Medinet Madi nel Fayum*. Pisa.

32. Se kopi av søknad i samlingens historiske arkiv: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-560603>. Også denne søknaden fikk avslag «på grunn av den alminnelige økonomiske situasjonen». Svarbrevet fra 12.02.1947, undertegnet av Hans Vogt, bevares i Riksarkivet (Riksarkivet, PA-0424/D/L0020/0008).

- Davoli, P. 1998. *L'archeologia urbana nel Fayyum di età ellenistica e romana*. Napoli.
- Davoli, P. 2015. «Papyri, Archaeology, and Modern History: A Contextual Study of the Beginnings of Papyrology and Egyptology.» *The Bulletin of the American Society of Papyrologists*, 52, s. 87–112.
- Galazzi, C., og L. Lehnus. 2003. *Achille Vogliano cinquant'anni dopo I*. Milano.
- Gardner, I. M. F., og S. N. C. Lieu. 1996. «From Narmouthis (Medinet Madi) to Kellis (Ismant El-Kharab): Manichaean Documents from Roman Egypt.» *The Journal of Roman Studies*, 86, s. 146–169.
- Lougovaya, J. 2015. *Greek Inscriptions in Ptolemaic Narmouthis*. I N. Quenouille (Red.), *Von der Pharaonenzeit bis zur Spätantike: Kulturelle Vielfalt im Fayum. Akten der 5. Internationalen Fayum-Konferenz, 29. Mai bis 1. Juni 2013, Leipzig* (s. 103–121). Wiesbaden.
- Macholz, G. C. 1972. «Hölscher, Gustav.» I *Neue Deutsche Biographie*, 9, s. 334. Berlin. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116927461.html#ndbcontent>
- Provenzali, A. (red.). 2017. *Milano in Egitto : Gli scavi di Achille Vogliano nel Fayum*. Busto Arsizio.
- Robinson, J. M. 2014. *The Manichaean Codices of Medinet Madi*. Cambridge.
- Vogliano, A. 1936. *Primo rapporto degli scavi condotti dalla missione archeologica d'Egitto della R. Università di Milano nella zona di Madinet Madi (Campagna inverno e primavera 1935-XIII)*. Milano.
- Vogliano, A. 1937. *Secondo rapporto degli scavi condotti dalla missione archeologica d'Egitto della R. Università di Milano nella zona di Madinet Madi (Campagna inverno e primavera 1936-XIV)*. Milano.
- Vogliano, A. 1938a. *Mostra delle antichità rinvenute nelle campagne d'Egitto condotte dalla missione della R. Università di Milano 1934-37 (XII-XV)*. Milano.
- Vogliano, A. 1938b. «Rapporto preliminare della IV° campagna di scavo a Madinet Madi (R. Università di Milano).» *Annales du Service des Antiquités de l'Egypte*, 38, s. 533–549.
- Vogliano, A. 1939. «Rapporto preliminare della V° campagna di scavo a Madinet Madi R. Università di Milano.» *Annales du Service des Antiquités de l'Egypte*, 39, s. 687–695.

Vogliano, A. 1942. *Un'impresa archeologica milanese ai margini del deserto libico, illustrata da Achille Vogliano*. Milano.

ROMERSKE BUSTER – SKABT I ITALIEN ELLER «MADE IN CHINA»

BENTE KIILERICH

Antikke romerske kejserbuster kunne udformes i marmor eller i en kombination af to stensorter, med een type for hovedet, en anden for kroppen. Sådanne skulpturer blev senere populære samleobjekter. Når efterspørgslen var større end udbudet, blev der skabt nye værker i gammel stil: Et antikt hovede kunne kombineres med en ny buste, og gamle dele kunne sættes sammen til en ny skulptur. Endnu i det 21. århundred findes en kundekreds for moderne værker i antik stil. En stor produktion af romerske kejserbuster finder i dag sted i Kina. Skulpturen kan bestilles på nettet og skulle være klar til at leveres nogen uger senere. Ud fra udvalgte eksempler diskuteres her nogen af de problemer som knytter sig til denne praksis, ikke mindst problemet med at se forskel på antik og moderne.

På de arkæologiske museer i Rom og på mange andre lokaliteter kan man blandt de antikke skulpturer finde adskillige i busteformat, enten opstillet enkeltvis eller på rad og række. Nogle forestiller guder og helte, men flertallet af skulpturer i dette format er portrætter af kejsere og medlemmer af kejserfamilien. De fleste er i hvid marmor – som oprindeligt var bemalet og derfor må have haft et mere farverigt udseende end de har nu. Ind i mellem de hvide, ses også buster i farvet marmor. Eftersom de befinder sig på antikmuseer, vil man ved første blik formode, at samtlige værker er antikke. Faktum er dog, at ganske mange kun er delvis antikke eller slet ikke. I hvert fald er flere skulpturer så stærkt restaurerede, at man kan hævde, at de har fået nok så kraftige ansigtsløftninger.

Farvet marmor i antikken

Romerne forstod at udnytte det æstetiske potentiale af lokale og importerede stensorter, som omfattede diverse spraglede marmorarter, alabaster i forskellige farver og mønstre, samt hårdere sten som porfyr og granit.¹ Bru- gen af farvede sten var især udbredt inden arkitektur. Pantheons interiør med gulve og vægge indlagt i fine stensorter som den purpur porfyr, den purpur og hvide pavanozzetto, samt den gyldne giallo antico giver endnu i dag et indtryk af, hvordan de nu tabte udsmykninger af templer og offentlige bygninger har været. Andre eksempler findes på gulve i ruinerne af kejserpaladserne på Palatinen. I et relativt mindre omfang blev farvet sten brugt til skulptur. Sort sten kom på mode under Augustus, som da han erobrede Ægypten fik tilgang til sort basanit og sort-spraglet granodiorit. Den sorte sten blev benyttet både til mytologiske figurer og til portrætter af medlemmer af det julio-claudiske kejserhus.² I visse tilfælde kunne der muligens ligge en symbolik i valget: en rød sten kunne illustrere en for- drukken satyr eller en flået Marsyas, en frygier kunne passende bære klæder i den frygiske marmor pavonazetto, medens en spraglet sten i grønlig og grå nuancer kunne illudere en krokodille.³ I senantikken var den rødviolette porfyr, som også stammede fra Ægypten og var den mest kostbare af samtlige, specielt associeret med kejseren. Porfyr forblev prestigefyldt og megen porfyr blev genbrugt i senere perioder blandt andet til buste.⁴

I den kapitolske samling er et portræt af Caracalla (211–218) med hoved i hvidt marmor og buste udformet som panserdragt med purpur kappe, *paludamentum*, i porfyr (Fig. 1).⁵ Det er vanskeligt at afgøre, om porfyrdelen er antik. Et mindre stykke er klart en restaurering, men spørgs- målet er, hvor langt tilbage i tid resten går. Der er en fin kontrast mellem hvid og purpur; oprindeligt var kejseren sikkert polykrom med hår, skæg og detaljer fremhævet i farve, så den tilsigtede virkning ville have været en anden end den nuværende. Uanset er portrættet lappet flere gange: næsen

-
1. Anderson & Nista 1989, 11–20. Flere eksempler i De Nuccio & Ungaro 2002, 321–356.
 2. *Lapis basanites (pietra Bekhen)* stammede fra Wadi Hammamat, Borghini 2004, 266. Granodiorit, *granito nero antico*, kom fra Aswan og var brugt af ægypterne til skulptur fra forhistorisk tid frem, Price 2007, 234.
 3. Allen 2015, 157–165; McCann 2015; Cook 2018.
 4. Delbrueck 1932; De Nuccio & Ungaro 2002, 330–333.
 5. De Nuccio og Ungaro 2002, 328–329, kat. 27.

Fig. 1. Fig. 1. Caracalla buste, hvid marmor og porfyr. Kapitolske museum, Rom (MC 464). (foto: Wikimedia commons)

og en del af panden, samt noget af dragten er restaureret og i 1990-årene gennemgik portrættet en hovedrengøring, så snavsede lag blev rene igen. Skulpturen var en af fire Caracalla'er, som på 1700-tallet kom til museet fra kardinal Albanis samling. Den har ingen antik proveniens.

Samme type Caracalla-portræt med den karakteristiske hoveddrejning og det vrede udtryk – *trux frons* – er bevaret i flere versioner i marmor, blandt andet en buste i Napoli, som stammer fra Farnese-samlingen i Rom. Det vides at der fandtes fem (antikke?) versioner i Rom på 1500-tallet, og der blev kopieret flittigt efter mindst en af disse. På 1700-tallet

blev marmorkopier af Caracalla-portrættet udformet af såvel kendte som ukendte kunstnere.⁶ Caracalla-typen blev altså gennem århundrederne mangfoldiggjort i stort omfang, hvor de nye værker substituerede de, der tilfældigvis var overleveret fra kejserens regeringstid. Efterhånden blev det nok stadig vanskeligere at skelne gammelt fra nyt.

Blandt busterne i de kapitolske samlinger findes også et fint portræt af Caracallas far Septimius Severus, et hvidt marmorhoved kombineret med en lys blågrøn *alabastro verdognolo* buste klædt i *paludamentum* (Fig. 2)⁷ Alabaster, også kendt som onyx, var værdsat fordi den var semi-transparent. *Alabastro verdognolo* er en af mange varianter, lys med grønligt skær; andre varierer farvemæssig fra honning til mørkbrun, og har ofte fine bølgede mønstre.⁸ Alabaster var gerne brugt til mindre genstande og til intarsia ind-

6. For informationen om Caracalla i Napoli og hans senere manifestationer, se Haskell og Penny 1981, kat. nr. 18, 172–173.

7. Fittschen-Zanker 1985, 95, no. 83; De Nuccio & Ungaro, 2002, 328, cat. 26; Borghini 2004, fig. 12b.

8. Anderson & Nista 1989, 52–54; Borghini 2004, 136–152; Price 2007, 45–56.

Fig. 2. Fig. 2. Septimius Severus buste, hvid marmor og alabastro verdognolo, højde 86 cm. Kapitolinske museum, Rom (MC 461). (foto: Wikimedia commons)

dred fandtes flere skulptører, som restaurerede antikke værker i Rom.¹⁰ En, som både restaurerede gamle værker og supplerede med nye, var skulptøren og samleren Bartolomeo Cavaceppi (1717–1799), som blandt andet arbejdede for kardinal Alessandro Albani fra hvis samling alabaster-Septimius og porfyr-Caracalla stammer. Seymour Howard, som skrev sin PhD-afhandling om Cavaceppi, har beskrevet ham som en, der sætter sammen dele, som ikke hører sammen, og skaber pasticher så vel som direkte forfalskninger.¹¹

læg. Når den optræder i større format, bliver spørgsmålet derfor, om disse stykker er antikke eller de er udtryk for senere tiders tolkning af det antikke. Septimius Severus-portrættet er uden proveniens; før det kom til museet var det, i lighed med porfyr-Caracalla, i Albani-samlingen. Det er fuldt muligt, at begge dele af Septimius-portrættet er fra kejserens regeringstid, 193–211, men det kan desværre ikke helt udelukkes, at den lysgrønne buste er fra 17. eller 18. århundred.⁹

Usikkerheden med hensyn til datering er forståelig, for mange af de kunstnere som restaurerede og udbedrede antik skulptur i senere tid var teknisk dygtige og i stand til at skulptere i samme stil som en antik kunstner. I det 18. århun-

9. De Nuccio & Ungaro, 2002, 328: «Non è possibile affermare che il busto ... sia pertinente, ma certamente sia il materiale sia l'iconografia suggeriscono una unitarietà dell'insieme» (M. Mattei). Oversat: «Det er ikke muligt at bekræfte at busten hører til, men så vel materiale som ikonografi tyder på at de to dele udgør en helhed.»

10. Her kan nævnes Carlo Antonio Napolioni (1675–1742): Arata 1998; dennes elev Bartolomeo Cavaceppi (1717–1799): Howard 1991; Ramage 2002, 64–68; Brook & Curzi 2010, 298–309; og Vincenzo Pacetti (1746–1820): Ramage 2002, 68–71.

Antik og/eller moderne?

Interessen for portrætbuster i farvet sten synes at være på toppen i det 17. århundred i Rom. Det som fængede var kontrasten mellem diverse eksotiske sten i varierede farver.¹² Stadig flere private og offentlige samlinger var interesserede købere. Dette medførte et marked som enten restaurerede gamle skulpturer, kombinerede et antikt hoved med en nyere underdel, eller skabte et helt nyt værk i gammel stil. Det er ikke sikkert, at det gjorde den store forskel for bestilleren om værket var en ægte antik, så længe det bare gav indtryk af at være det.

Det faktum, at hoved og buste var skulpteret separat, åbnede for talrige muligheder når det galdt at (re)konstruere en farvet buste i antik stil. Det kunne være:

- a) et antikt hovede på tilhørende antik buste;
- b) et antikt hovede på en ikke-tilhørende antik buste;
- c) et antikt hovede på en moderne buste;
- d) et omarbejdet antikt hovede på en moderne buste;
- e) et moderne hovede på en antik buste;
- f) et moderne hovede på en samtidig moderne buste;
- g) et moderne hovede på en moderne buste fra en anden periode.

Sådanne værker er også tilgængelige fra antikvitetsmarkedet i dag. Om man skriver søgeordene «Roman bust colored marble» på google images, kommer der frem mange billeder af romerske buster i farvet marmor fra diverse perioder fra antikken til nu.¹³ Et portræt af Augustus i hvid marmor har dragt i *alabaster verdognolo* og brunmønstret *broccatello* til ærmet på panseret. Busten er dateret til omkring 1650, hvorimod de hvide marmordele angives som værende senere. I så fald kan skulpturen betegnes som en pastiche, en blanding af dele fra forskellig tid i forskellig stil. At værket – «an

11. Howard 1991, 203: «Cavaceppi often combined unrelated ancient heads and busts.(...) He fabricated other such pastiches and distortions, as well as outright fakes.» Cavaceppi har bl.a. restaureret kopien af Kephisodotos Eirene og Ploutos i München Glyptothek, Kiilerich 2007, 161.

12. Dette er i samsvar med en barok æstetik, som ses i stort format i Berninis Cornaro kapel i Rom, ca 1650, hvor gylden, hvid og sort marmor benyttes med imponerende teatralisk effekt, Barry 2020, 309–319.

13. Kiilerich 2024.

Fig. 3. Augustus buste, hvid marmor, alabastro verdognolo, siciliansk broccatello, ca 1650. (foto: www.outoftheordinary.it SKU: A6050)

Fig. 4. Gordian III, marmor, beskåret helfigur. Louvre MR 513. (foto: Museum 5.1.528)

outstanding bust of Caesar Augustus» - ikke er antik, røbes ikke mindst af, at kunstneren har tilføjet en arm på en lidt uventet måde (Fig. 3).¹⁴ Der eksisterer rigtignok antikke halvfigurer med arm, for eksempel en Gordian III (reg. 242–244) med intakt venstre arm og brudt højre arm. Her er der dog tale om en skulptur, som oprindeligt var en hel figur, men som på et eller andet tidspunkt, efter at den blev fundet ved Gabii i Latium og før den kom til Paris i 1907, er ændret fra hel- til halvfigur (Fig. 4).¹⁵

Buster i farvet marmor i antik stil, som spænder fra det 17. til det 20. eller 21. århundred – eksakt datering er ofte vanskelig – bliver udbudt til salg fra kendte auktionshuse som Christie's, Bonham og Sotheby's. Nogle af disse stammer muligens fra engelske landsteder, hvor en tidligere ejer har er-

14. Til salg i 2022 og endnu i 2024: <https://outoftheordinary.it/product/marble-bust-of-Augustus-1650/>.

15. Kleiner 1992, 368, fig. 330.

hvervet portrætterne i forbindelse med en sydensrejse, *le grand tour*. Et givet værk kan have været i en enkelt families eje gennem generationer, men det kan også have skiftet ejer flere gange. Det kan således være vanskelig at spore oprindelsen. Der er altså en lang tradition knyttet til denne type skulptur; en tradition som endnu er levende, ikke bare i Europa men også i Kina.

Made in China

Det kan sikkert forbavse, at der stadig er et marked for «antikke» portræt-buster i det 21. århundred. Med hensyn til de økonomiske aspekter er det mindre forbavsende, at en stor del af disse skulpturer nu produceres i Kina af anonyme håndværkere. Kina er faktisk en af de førende producenter af marmor og andre stensorter. Landet både producerer og processerer, altså udvinder sten, for derefter at forarbejde den.¹⁶ Om man skriver søgeordene «Roman busts made in China» på google images, kommer der frem eksempler på buster i farvet marmor, som produceres i Kina og derfra sendes til andre dele af verden. Den vanligste formel er hoved i hvid marmor med krop i en kontrastfarve, gerne rød. I enkelte tilfælde er der brugt fire til fem forskellige stenarter til at differentiere dele på dragten. Det kan være

diverse kombinationer af hvid, rød, gul, grå eller sort sten, som alle udvindes i Kina. Xiamon Kung-fu Stone Ltd viser diverse marmor- og granittyper, som kunden kan vælge imellem (Fig. 5).

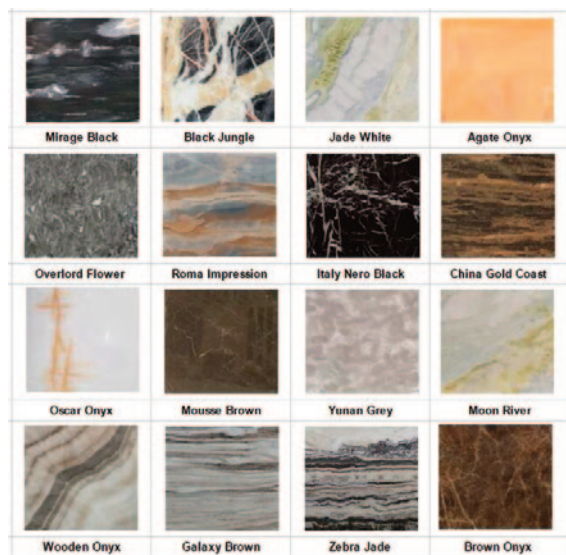

Fig. 5. Marmor og andre stensorter fra Kina. (foto: Moon River Company).

16. Price 2007, 18.

De kinesiske producenter lægger ikke skjul på, at dette er helt nye værker. Kunden kan faktisk selv være med til at designe busten ved at præcisere hvilke specifikke stensorter, som ønskes og om motivet skal være en kejser eller filosof. Prisen for en skulptur vil naturligvis afhænge af marmortyper og størrelse. Nogle firmaer forventer, at kunden bestiller mindst to styk. I et tilfælde blev det oplyst, at firmaet havde 119 eksemplarer af en given skulptur på lager! Her er altså tale om massefabrikation for et internationalt marked. Ligesom mange af vore klæder og andre produkter er Made in China, er også den italienske marmortradition ført over på et nyt og billigere, lukrativt marked. Blandt de som udbyder ny-antikke buster via Internettet optræder navne som Zhengzhou Millie Arts, Made-in-China.com, Tianjin Esing, East Sculpture og AongKing (Fig. 6). Så vidt jeg kan forstå, er meget af det, som sælges via Alibaba og 1stDibs også baseret på kinesiske produkter.

Selv om værkerne lanceres som *à l'antique* eller *after the antique*, eller under betegnelser som «antique Greek Roman bust statue», er de ofte nok

Fig. 6. Eksempler på skulptur fra AongKing i Kina (foto: AongKing)

så klodsede forsøg på at skabe noget nyt i en gammel stil. Målet er det samme som for nogen århundreder siden: det «antikke» værk har en dekorativ funktion, men ikke mindst skal det bibringe ejeren en vis status og give kulturel finish til en moderne bolig. Med massefabrikerede former bliver dette mulig for en noget større kundekreds end tidligere.

Mest populær blandt kinesiske ny-antikker synes at være et hvidt hovede kombineret med en rødspraglet buste (Fig. 7). Busten kan være udformet enten som et panser, med eller uden kappe, eller den kan være draperet, henholdsvis en militær og en civil dragt. Portræthovederne varierer på den måde, at nogle er baseret på kendte antikke portrættyper og man genkender for eksempel Augustus, Marcus Aurelius eller Caracalla. Men en stor del virker ganske typificerede og anonyme, eller blander træk fra flere kejsere, så det er vanskelig at identificere en specifik model (Fig. 8). Endelig er der også den mulighed, at selvom figuren er klædt som *imperator*, behøver hovedet ikke at illudere en kejser, men kan også godtages som en (krigerisk) filosof. Som det fremgår blandt andet av East sculpture products, kan man

Fig. 7. Moderne kejserbuste fra Kina. Marcus Aurelius?, hvid og rød kinesisk marmor. (foto: www.China.Stonecom.)

Fig. 8. Moderne kejserbuste fra Kina. *Septimius Severus* (?). Hvid og emperador mørkbrun kinesisk marmor. (foto: www.stonecontact.com.)

selvfølgelig også bestille kvindebuster, en Athena eller en mere romantisk kvindefigur.

Kejseren i nye klæder

Samtidig med at kinesiske producenter tilbyder nye bustere i gammel stil, har kinesiske samtidskunstnere også udforsket dette format. Yang Maoyuan har skabt kejserbuster i marmor og bronze. I sidstnævnte materiale har han blandt andet en *Caracalla* fra 2007. Li Hongbo benytter en speciel kinesisk 'bikube' papirteknik, hvor tusindvis af ganske tynde papirer stables og klisteres sammen på enkelte punkter; derefter skæres formen ud. Når den endelige form er finpudset, ser busten ud som om den er hugget i marmor. Men den sindrige papirteknik gør, at skulpturen kan

strækkes ud som et trækspil, så den skifter form. Et af værkerne fra 2014 forestiller en romersk yngling, et andet en Apollo Belvedere buste.¹⁷

Apollo Belvedere dukker op igen hos Francesco Vezzoli, en italiensk kunstner som frit approprierer og kombinerer ældre og nyere kunst i fotomontager og skulptur.¹⁸ Han har blandt andet præsenteret et værk, hvor han sammenstiller en Apollon Belvedere marmorbuste fra 19. århundred med sin egen buste i *Selvportræt som Apollo Belvederes elsker*, 2011. Dette minder lidt om ny-gamle værker, som består af en Apollo og en Artemis buste, der sælges som sæt – også disse kan ses på nettet. Vezzoli maler af og

17. Jobson 2014 viser eksempler på Li Hongbos versioner af Michelangelos hoveder, bl.a. David.

18. Ancient Marbles: Classical Sculpture and Works of Art Sale, Sotheby's 13 June 2016 <http://www.sothebys.com/en/news-video/blogs>

Fig. 9. Francesco Vezzoli, *Achille!*, 2021. Modificeret hovede på buste fra 17. århundred (foto copyright: Vezzoli).

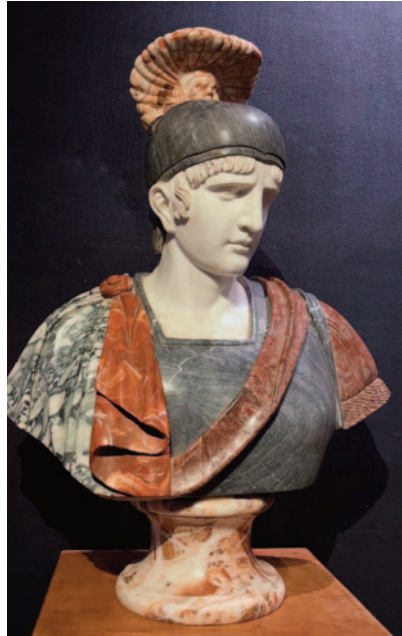

Fig. 10. Ukendt kunstner, *Krigerbuste i diverse stensorter*, ca 1950–2000. Fra kunstmarkedet (foto: proantic. Com, ref. 1280474).

til direkte på antikke hoveder, som han har erhvervet på auktion. Værket *Achille!* fra 2021 består af en genbrugt panserbuste i mørkgrå sten fra omkring det 17. århundrede og et hjelmklædt hovede i hvid marmor, på hvilket Vezzoli har malet med blå farve omkring det ene øje (Fig. 9).¹⁹ Det er interessant, at en lignende skulptur af en ung hjelmklædt mand – «Important colored marble bust in the taste of antique, Italy» – dateret til anden halvdel af det 20. århundrede, nylig er budt til salg for 5500 euro via netstedet Proantic.com i Frankrig. Det er ikke så megen information der gives om sidstnævnte, udover at den skulle være italiensk og vejer mellem 120 og 140 kg, hvor såvel proveniens som tyngde måske skal borge for kvaliteten (Fig. 10).²⁰

19. Meneghel 2021.

20. <https://www.proantic.com> reference 1280474.

Fig. 11. Léo Caillard, *Red Caesar*, 2022. Hvid, rød marmor (foto copyright: Caillard).

Vezzoli er ikke den eneste europæiske samtidskunstner, som bearbejder heroiske bustere. Franske Léo Caillard, som også arbejder med såvel skulptur som fotomontage, har ofte antikke skulpturer som motiv. I 2018 skabte han en serie bustere i hvid kunstmarmor (støbeharpiks med Carrara marmor pulver) med titelen *Heroes in stone*. Heltene her er ikke antikke heroer men populærkulturens helte, som Batman, Spiderman og Superman. I Caillards repertoire indgår også imperiale motiver: *Hipster of stone (Marc Aurele)* fra 2020 kombinerer hvid og sort marmor fra Verona: hvid til hovedet med caps og briller, og sort til kroppen.²¹ Til *Red Caesar* er benyttet hvid og rød Verona marmor (Fig. 11).²² I begge versioner har den opdaterede Marcus Aurelius caps og briller – så her er vi på sikker grund hvad angår datering. Kombination af hvid og rød Verona marmor bruger Caillard til *Red Hipster with mask* fra 2022.²³ Overfladisk set er Caillards røde bustere nærmere i stil med de kinesiske produkter end med de antikke romerske.

Værkerne til Caillard og Vezzoli kan forstås som let ironiske kommentarer til den antikke tradition eller som bevidst kalkulation af hvad som sælger. Efterspørgselen skal til dels ses i sammenhæng med en generel interesse for det klassiske i vid forstand, hvor den antikke kultur smelter sam-

21. Meredith & Barnett 2021, 7-8; utstilling i Zemack gallery i 2021, www.zcagallery.com/exhibition/hipsters-in-stone Kiilerich 2024, fig. 7.

22. <https://galerie-montmartre.com/en/produit/red-caesar/>

23. https://galerie-montmartre.com/en/produit/red-hipster-with-mask_

men med pop-kulturen, som vi kender det fra film og mode.²⁴ Her gør det ikke den store forskel om modellen hedder Septimius eller Superman.

Konklusion

Eftersom kejseren ikke kunne være til stede personligt overalt i det store Romerrige, måtte hans billede fungere som stedfortræder. I antikken blev derfor skabt tusinder af imperiale statuer og buster, som blev distribueret over hele Romerriget. De allerfleste af disse er for længst gået tabt: kostbart materiale som porfyrr kunne hugges om og genbruges, skulptur i marmor kunne brændes til kalk eller bruges som fyld i forsvarsmure; bronze blev ofte smeltet om på grund af metallets værdi – efter at eventuel forgyldning utvivlsomt først var skrabet af. Heldigvis har nogen kejserbuster overlevet gennem århundrederne i private eller offentlige samlinger. Et problem er, at mange af disse værker er stærkt omarbejdede og foreligger i ny-gamle versioner, der en del er antik og resten er fra en senere periode. Ofte er det vanskelig at skelne nyt fra gammelt. Desuden er der gennem tiden tilkommet helt nye efterligninger. Spørgsmålet bliver derfor, hvilken betydning de efter-antikke værker har for vurderingen af de ægte antikke. Der kan være en fare for, at de mange omarbejdede, pasticher og nye kreationer er med til at give et fejlagtig indtryk af, hvordan antikke imperiale buster i farvet sten rent faktisk så ud. Det er betegnende at alabasterbusten af Augustus med arm sammenstilles med den kapitolinske alabasterbuste af Septimius Severus på netsiden til *Out of the Ordinary*. Man kan spekulere på, om den omstændighed at Augustus-busten er fra 17. århundrede kan medvirke til at skabe tvivl om ægtheden til Septimius og andre værker i samme materiale. Uanset er de visuelle udtryk, som spænder fra antikken til vor tid, af og til af en sådan art, at det er vanskelig at fastslå, hvilken kategori et givet værk tilhører.

Hos en samtidskunstner som Francesco Vezzoli smelter fortid og nutid sammen, idet kunstneren kombinerer nyt og gammelt – hvilket ikke er ulig restaureringspraksis i renæssance og barok. Gennem kunstneriske nytolkninger, som Léo Caillards *Red Caesar*, og gennem kinesisk masseproduktion af buster i tilnærmet antik stil, opdateres Marcus Aurelius, Caracalla og

24. Kiilerich 2021; Besnard 2024. Se også <https://antiquipop.hypotheses.org> med kortere artikler på fransk og engelsk om antikken i kunst, film, mode og massemedier.

andre kejsere og distribueres globalt som del af en moderne markedsøkonomi baseret på den kulturelle værdi af det «evigt klassiske».

bente.kiilerich@uib.no

Referencer

- Allen, M. 2015: «Technique and message in Roman art», in B.E. Borg (ed.), *A companion to Roman art*, Malden, 157–165.
- Anderson, M.L. & Nista L. 1989: *Radiance in stone: sculpture in colored marble from the Museo Nazionale Romano*, Rome.
- Arata, F.P. 1998: «Carlo Antonio Napolioni (1675–1742) ‘celebre restauratore delle cose antiche’». Uno scultore romano al servizio del Museo Capitolino», *BullCom* 99, 153–232.
- Barry, F. 2020: *Painting in stone: Architecture and the poetics of marble from Antiquity to the Enlightenment*, Yale.
- Besnard, T.A. 2024: *L'odyssée de l'art néo-néo. Quand l'antiquité grecque et romaine inspire l'art contemporain*. <https://una-editions.fr/odysee-art-neo-neo/>
- Borghini, G. 2004: *Marmi antichi*, Rom.
- Brook, C. & Curzi, V. (eds.) 2010: *Roma e l'antico. Realtà e visione nel '700*, Milano.
- Cook, E.M. 2018: *Legacies of matter: the reception and remediation of material traditions in Roman sculpture* (Phd) Columbia University.
- Delbrueck, R. 1932: *Antike Porphywerke*. Berlin/Leipzig.
- De Nuccio, M. & Ungaro, L. (eds.) 2002: *I marmi colorati della Roma imperiale*, Venice.
- Haskell, F. & Penny, N. 1981: *Taste and the antique. The lure of classical sculpture 1500-1900*. Yale: Yale University Press.
- Howard, S. 1991: «Ancient busts and the Cavaceppi and Albacini casts», *Journal of the History of Collections* 3, 199–217.
- Jobson, Chr. 2014: «New flexible paper sculptures by Li Hongbo», *Colossal* 14. February 2014 <https://thisiscolossal.com/2014/02/new-flexible-paper-sculptures-by-li-hongbo/>
- Kiilerich, B. 2007⁸: *Græsk skulptur fra dædalisk til hellenistisk*. København: Gyldendal.

- Kiilerich, B. 2021: «Material transformations of antique sculpture in contemporary art», *CLARA special issue* no. 2, 1–18.
- Kiilerich, B. 2024: «Creative combination and recombination in Roman and pseudo-Roman portraits», *ActaAArtH* 37, 71–85.
- Kleiner, D. E. E. 1992: *Roman Sculpture*. Yale.
- McCann, K. C. 2015: «The use and symbolism of polychrome marble in Roman sculpture», in E. Hughes (ed.), *Meaning and λογος*, Cambridge, 21–40.
- Meneghel, B. 2021: «Francesco Vezzoli: ‘Palcoscenici archeologici’ Fondazione Brescia Musei», *Flash Art* 1. Sept. 2021 (www.flash-art.it)
- Meredith, H.G. & Barnett, S.E. 2021: «Contemporary classicism, copy of a copy. Appropriating classical statues as conceptual readymades», *CLARA, special issue* no. 2, 1–23.
- Price, M. 2007: *Decorative stone. The complete sourcebook*, London.
- Ramage, N. 2002: «Restorer and collector: notes on eighteenth-century recreations of Roman statues», in E. Gazda (ed.), *The ancient art of emulation: studies in artistic originality and tradition from the present to antiquity* (MAAR, suppl. 1), 61–77.

LYSIAS: TALEN OM NEKTELSE AV UFØRETRYGD TIL EN INVALID MANN

OVERSETTELSE MED INTRODUKSJON OG NOTER

SILVIO BÄR

Det er en selvfølge for oss som lever i en utbygd velferdsstat at dersom man skulle rammes av en ulykke, vil man få en tilstrekkelig uføretrygd som muliggjør et verdig liv. Men hva var situasjonen for invalide i det klassiske Athen? En rettstale forfattet av den attiske taleskriveren Lysias, der en mann forsvarer seg mot en anklage om å være urettmessig mottaker av byens uføretrygd, gir oss noen svar på dette sosialhistorisk relevante spørsmålet, men reiser samtidig også noen nye. Talen foreligger her for første gang i norsk oversettelse.¹

Introduksjon

Selv om vi generelt sett er usedvanlig godt informert om livet og kulturen i Athen i klassisk tid (altså i det 5. og 4. århundre f.Kr.), er kildene innenfor spesielt sosial- og rettshistorie ofte mangelfulle og/eller av indirekte karakter,

-
1. For analyser og diskusjoner av talen, se særlig Albini (1952), Carey (1990), Rose (2003) 95–100 og Kudryavtseva (2022); kommentarer: Adams (1905) 231–252 og Usher hos Edwards; Usher (1985) 263–269. Bare få andre av Lysias' taler har hittil blitt oversatt til norsk: Det foreligger oversettelser av «Talen mot Eratosthenes» (ved Gjert Vestrheim), «Talen mot Filon» (ved Tor Ivar Østmoe), «Talen om oliventrestubben» (ved Tor Ivar Østmoe) og «Forsvarstalen for drapet på Eratosthenes» (ved Thea Selliaas Thorsen); alle disse er publisert i *Klassisk talekunst: Greske og romerske taler fra Gorgias til Cicero* (Vestrheim; Østmoe 2009).

siden konkrete lovtekster o.l. vanligvis ikke er bevart. På dette området spiller de mange bevarte rettstalerne fra de ti attiske talerne en viktig rolle, da de ofte er de eneste bevarte dokumentene som gir oss innblikk i de sosiale og juridiske forholdene på den tiden. I denne sammenhengen inntar Lysias' rettstaler en særlig posisjon: Lysias (ca. 445–380 f. Kr.) var en profesjonell taleskriver (en såkalt 'logograf') som, selv om han selv ikke var athensk statsborger og derfor ikke hadde talerett i folkeforsamlingen, skrev rettstaler for athenere som måtte møte i retten, hvorav 31 er fullstendig bevart (i noen tilfeller diskuteres imidlertid deres ekthet).²

Det athenske rettssystemet i klassisk tid avvek på mange måter fra vårt eget,³ men det er hovedsakelig tre aspekter som står frem: For det første ble alle saker initiert og ført ikke av en offentlig instans, men av privatpersoner; med andre ord: For enhver anklage (selv ved alvorlige forbrytelser som mord) var en privat anklager nødvendig. For det andre var det som regel ikke profesjonelle dommere som dømte i rettsaker, men folkerådet (βουλή), som vanligvis bestod av femhundre medlemmer (mannlige athenske borgere) som ble utpekt ved loddtrekning.⁴ For det tredje hadde en som ble anklaget for en forbrytelse og som måtte møte i retten ikke anledning til å la seg forsvare av en profesjonell advokat, han måtte selv tale til sitt eget forsvar. Men siden det var lov å søke profesjonell hjelp med taleskriving, var logograf et viktig og ettertraktet yrke (og Lysias en flittig taleskriver) – og siden en tiltalt var nødt til å kunne overbevise en stor gruppe menn som representerte et tverrsnitt av befolkningen, handlet det ikke bare om å ha retten på sin side, men også om å overbevise gjennom opptreden, god retorikk og ikke minst ved å vekke følelser.

Forsvarstalen som presenteres her ble sannsynligvis skrevet og fremført foran folkerådet rundt året 400 f.Kr.⁵ Vi vet ingenting om hverken hvem den tiltalte eller hvem anklageren var fordi deres navn ikke nevnes i talen, og heller ikke vet vi noe om utfallet i prosessen (noe som er svært vanlig

2. For Lysias' liv, se Schindel (1967), Loening 1981 og Todd (2007) 1–42; for hans verker og deres overlevering, særlig Dover (1968).

3. For rettsvesenet i den greske antikken (og særlig i det klassiske Athen), se Gernet (1955), Harrison (1968; 1971), Sealey (1994), Gagarin; Cohen (2005) og Lanni (2016).

4. For det athenske folkerådet, se Rhodes' (1985) detaljerte studie.

5. Regimet til De tretti tyranner, som nevnes i § 25 og som endte i mars 403 f.Kr. (jf. også note 27 nedenfor), er *terminus post quem*. Ellers finnes det ingen indikasjoner i talen som tillater en mer nøyaktig datering; se Adams (1905) 233 og Dover (1968) 189.

fordi bare rettstaler, men ingen andre dokumenter har blitt overlevert). Rettssaken dreier seg om at den tiltalte har blitt brakt for retten av en som beskylder ham for å urettmessig motta byens uføretrygd. Ettersom vi kun har den tiltaltes versjon av saken gjennom Lysias' forsvarstale, som av åpenbare grunner er subjektivt preget, er det vanskelig å fastslå om anklagen var berettiget, helt eller delvis. Anklageren synes å ha argumentert med at siden den tiltalte eide egen bedrift var han faktisk arbeidsfør, tjente sine egne penger og hadde herved ikke behov for statlig støtte (§§ 4–6); videre med at han omgikkes rike folk, som han anså som bevis for den tiltaltes egen velstand (§§ 5 og 9);⁶ og til sist med at han var i stand til å ri en hest – noe han mente faktisk måtte tyde på at den tiltalte måtte være velstående og en simulant (§§ 5 og 11–12).

For oss er det nesten umulig å bedømme hvor nøye den tiltalte gjengir anklagerens argumenter. Derimot kan vi se hvordan og med hvilke retoriske grep han forsøker å avkrefte dem. Gjentatte ganger svarer han med bitende ironi og nedlatende sarkasme,⁷ for eksempel når han sier at dersom rådsforsamlingen skulle bli overbevist om at han virkelig ikke var ufør, at han da likeså kunne «bli kåret til en av de ni arkontene» (§ 13) – dvs. bekle det høyeste embetet som fantes i det klassiske Athen –,⁸ eller når han tar opp anklagerens argument om bruk av lånehester som transportmiddel: «Om jeg hadde vært bemidlet, ville jeg ridd på en sadel og ikke steget opp på hester som tilhører andre» (§ 11); og så fortsetter han med å latterliggjøre anklageren når han sier at anklageren i så fall like godt kunne påstå at en mann som bruker to krykker er i bedre helsetilstand enn en som kun bruker én. Det som er mest interessant er imidlertid at han gjennom denne ironiske formen for *reductio ad absurdum* skifter fokus fra spørsmålet om fattigdom til spørsmålet om uførhet; mens det sistnevnte besvares på en vellykket retorisk måte, ignoreres det første og forblir hermed ubesvart.

Spørsmålet om den tiltaltes (grad av) invaliditet er også tett knyttet til spørsmålet om størrelsen på uføretrygden. Problemet er at kildesituasjonen medfører en fare for sirkulær argumentasjon her: Vi blir underrettet utifra

6. Dette argumentet har en sterkere forankring i virkeligheten enn vi kanskje tror siden klasseskillet mellom rike og fattige i det klassiske Athen ikke må undervurderes; se Carey (1990) 45: «[Wealthy] people would not normally mix socially with an absolute pauper.»

7. Om ironien og sarkasmen i denne talen, se videre Blass (1868) 654–655, Carey (1990) 45–48 og Kudryavtseva (2022) 109–110.

8. Se note 20 nedenfor om arkontene.

den tiltaltes utsagn (§§ 13 og 26) om at uføretrygden bestod av så lite som en obol (ὀβολός, dvs. den minste myntenheten i det klassiske Athen) per dag. To oboler ble på den tiden ansett som lav lønn for en ukvalifisert arbeidstaker; uføretrygden synes altså ikke å ha vært tilstrekkelig for å dekke eksistensminimum. Det er imidlertid mulig at denne obolen faktisk bare var tenkt som en delvis uførepensjon – noe som passer godt sammen med at den tiltalte har eget foretak «som knapt kan sikre noen profit» (§ 6) og som i så fall tyder på at han i alle fall må ha vært delvis arbeidsfør.⁹ Det er til og med tenkelig at referansen til «bare én obol» (§ 26) skal anses som en hyperbel, dvs. en overdrivelse (eller, for den saks skyld, en underdrivelse) med den retoriske hensikten om å presentere seg overfor folkerådet som en fattig mann med svært beskjedne krav, på urettferdig vis brakt for retten av en som misunner ham det lille han får.

Dette siste punktet er i tråd med det Lysias allerede i antikken var mest kjent for, nemlig hans fremragende evne å tilpasse sine taler til oppdragsgiverens karakter og personlighet, slik at den som måtte møte og forsvare seg i retten skulle kunne opptre på en måte som var i samsvar med hans personlighet og den retoriske situasjonen han befant seg i, og som hermed kunne virke overbevisende overfor rådsforsamlingen.¹⁰ Lysias valgte ved denne anledningen en strategi som trolig kan betegnes som en balansegang: en balansegang mellom latterliggjøring av anklagerens påstander på den ene side og en ydmyk og beskjeden holdning overfor folkerådet på den annen side. Ettersom vi ikke vet noe om prosessens utfall, vet vi heller ikke noe om Lysias' strategi lyktes eller ikke. Og selv om «Disability Studies» har skutt fart i antikkstudiene de siste tyve år, og gitt oss dypere innsikt i mange sosialhistorisk relevante spørsmål rundt uførhet i antikken,¹¹ så er

9. Ifølge Aristoteles (*Polit.* 49.4) bestod uføretrygden av to oboler noen tiår senere; muligens ble den på et eller annet tidspunkt løftet pga. inflasjon. Rhodes (1981) 570 mener at «the grant was at all times less than the wage which an unskilled but able-bodied citizen could earn». Se også Adams (1905) 231–232 og Dillon (1995) 45–47.

10. Dette kalles for ἡθοποιία, ordrett oversatt «karakterskaping». Se Vestrheim; Østmoe (2009) 41: «Lysias' kunder var allminnelige borgere som var nødt til å opptre i retten, for dem ville et retorisk festfyrverkeri virke mot sin hensikt; det ville vise at talen var kjøpt og betalt. I stedet la Lysias vekten på at saken tilsynelatende skulle fortelle seg selv, gjennom en enkel og likefrem gjenfortelling av handlingsforløpet, på en måte som virket ukunstlet og tilforlatelig i den aktuelle talerens munn. Målet var ikke å la talerens virkelige karakter komme til syne, men å la ham fremstå som sympatisk i tilhørernes øyne.» Om Lysias' ἡθοποιία, se også i mer detalj Devries (1892) og Usher (1965).

11. Se Rose (2003), Penrose (2015), Laes (2020) og Laes (2021).

det uansett fortsatt vanskelig å fastslå hvordan hverdagen egentlig var for en ufør i det klassiske Athen. Akkurat som i dag fantes det vel allerede på den tiden både folk som måtte kjempe uforholdsmessig hardt for sine rettigheter og slike som utnyttet systemet. Hvilken gruppe vår navnløse tiltalte hørte til, er det umulig for oss å vite.

Oversettelse¹²

(1) Det er nesten slik, ærede råd, at jeg føler takknemlighet overfor anklageren min for at han har anlagt denne saken her: For mens jeg tidligere ikke hadde noen grunn til å redegjøre for mitt liv, så har jeg nå fått det takket være ham. Og jeg skal nå gjennom min tale forsøke å bevise at denne mannen lyver og at jeg frem til i dag har levd et liv som heller fortjener ros enn misunnelse. For meg virker det nemlig som om denne mannen har gått til sak av ingen annen grunn enn misunnelse. (2) Sannelig, en som er misunnelig på dem som andre har medfølelse med, hvilken sjofelhet tror dere en sånn ville vike tilbake for? Og hvis han opptrer som sykofant for å skaffe seg penger...¹³ Men, om han sier at han hevner seg på meg som sin fiende, så lyver han: For det er nettopp på grunn av hans sjofelhet at jeg aldri har hatt omgang med ham hverken som venn eller som fiende. (3) Altså er det allerede åpenbart, ærede råd, at han er misunnelig fordi jeg, til tross for at jeg er rammet av en slik ulykke, er en bedre borger enn ham. For jeg mener nemlig, ærede råd, at man skal lege kroppens misdannelser med sjelens øvelser. For hvis jeg skulle innrette min holdning etter mitt uhell og føre resten av mitt liv på samme måte, hvordan ville jeg da være annerledes enn denne mannen her?

(4) La det være nok sagt om disse tingene – om det som tilkommer meg å tale om, skal jeg nå snakke så kort og konsist som mulig: Anklageren påstår nemlig at jeg med urette får penger fra byen og at jeg er sterk i kroppen og at jeg ikke

-
12. Oversettelsen baserer seg på den greske teksten fra Careys (2007) kritiske utgave. Jeg har forsøkt å oversette Lysias' gresk så nøyte som mulig og så fritt som nødvendig. Retoriske virkemidler har blitt gjengitt der det lot seg gjøre og der effekten også kommer frem på norsk (som f.eks. polysyndeton i § 4, som forsterker 'opphopningseffekten' av anklagerens bebreidelser: «at jeg med urette får penger fra byen og at jeg er sterk i kroppen og at jeg ikke er en av de uføre og at jeg driver med et slikt foretak...»).
13. I det klassiske Athen var det i visse rettsaker vanlig at en pengepremie ble betalt til den som vant frem med en anklage. Dette førte til at noen mennesker gjorde det å anklage og saksøke andre for å tjene penger til et yrke. Slike profesjonelle saksøkere ble kalt «sykofanter» (συκοφάντης; et ord hvis opphav og opprinnelige betydning er ukjent). Det at en tiltalt i en rettsak skulle bebreide saksøkeren for sykofantvirksomhet var derfor en topos i rettsstaler. Se Osborne (1990) og Harvey (1990).

er en av de uføre og at jeg driver med et slikt foretak som gjør at jeg kan leve også uten det som gis til meg. (5) Og han bruker som bevis for min kroppstyrke det at jeg stiger opp på hester, og for velstanden som mitt foretak gir meg at jeg er i stand til å omgås folk som er i stand til å bruke penger. Nå vel, velstanden som kommer fra mitt foretak og resten av livsførselen min, som den nå er, tror jeg dere alle er kjent med. (6) Likevel skal jeg kjapt si noe om det: Faren min etterlot meg ingenting; moren min sluttet jeg å underholde da hun døde for to år siden; barn som kan forsørge meg har jeg ennå ikke.¹⁴ Et foretak har jeg, ja – et som knapt kan sikre noen profitt; et som jeg selv skjøtter med besvær, siden jeg ennå ikke har råd til å kjøpe meg en som kan overta arbeidet.¹⁵ Av inntekt har jeg ingen annen enn denne,¹⁶ og hvis dere tar den fra meg, vil jeg risikere å havne i ytterste nød. (7) Så, ærede råd, ettersom det jo er mulig å redde meg på rettfærdig vis, ikke ødelegg meg på urettferdig vis; og ikke ta bort det dere ga meg da jeg var yngre og enda sterkere, nå som jeg blir eldre og svakere; og vis dere ikke nå – dere som tidligere har hatt ord for å være svært barmhjertige også overfor dem som ikke har det særlig vondt – vis dere ikke nå (på grunn av denne mannen her) som grusomme mot dem som får medfølelse selv av sine fiender; og la heller ikke andre som er i en lignende situasjon som meg miste motet fordi dere tør å gjøre meg urett! (8) For det hadde vært absurd, ærede råd, om det var slik at jeg faktisk fikk disse pengene mens ulykken ennå var overkommelig, mens jeg nå, når både alder og sykdommer og alle fæle ting som følger med dem kommer i tillegg, skulle bli fratatt dem. (9) Men jeg tror at hvor langt min fattigdom strekker seg er noe som anklageren selv kan fremvise tydeligst og best av alle mennesker: For hvis jeg skulle bli utpekt som den som finansierer koret til en tragediedikter, og jeg så hadde oppfordret ham til et formuebytte,¹⁷ så ville han nok foretrekke å finansiere et kor ti ganger heller enn å bytte formue med meg bare én gang. Og er det ikke forferdelig at han nå hevder at jeg på grunn av god velstand kan omgås de rikeste folkene på

14. Den tiltalte har riktignok voksne barn, men de er ikke uavhengige nok ennå til å kunne støtte ham økonomisk.

15. Det er snakk om kjøp av en slave her; se Usher hos Edwards; Usher (1985) 265 og Adams (1905) 242. Det var vanlig at selvstendig næringsdrivende lot slaver utføre hovedparten av arbeidet i en bedrift.

16. Dvs. uføretrygden.

17. Ifølge atensk lovverk var velstående borgere forpliktet til å betale for offentlige oppgaver som f. eks. finansiering av et kor til en tragediefremføring (λειτουργία, «ytelse til folket»). Dersom en slik borger syntes at han allerede hadde betalt for mye, var han berettiget til å utpeke en annen borger som etter hans mening var bedre egnet til å betale. Den utpekte borgeren kunne derimot gå til sak mot den som hadde utpekt ham og oppfordre vedkommende til å bytte formue med ham (ὀντιδοσις, «formuebytte»). Se Harrison (1971) 236–238.

like fot, men om det skulle skje noe i tråd med det jeg nevnte i stad, at han da skulle innrømme at jeg er såpass fattig, eller enda verre?

(10) Men hva min evne til å ri angår, som denne mannen her har tort å nevne for dere uten frykt for gudene og uten skamfølelse overfor dere, så er det ikke mye å si om den. For jeg, ærede råd, tror at alle som har et eller annet handikap forsøker og streber etter å håndtere lidelsen som har rammet dem på en så smerteløs måte som mulig. Jeg er en av dem, og rammet av en slik ulykke fant jeg denne lettelsen for de lengste av de utfluktene jeg er nødt til å foreta. (11) Og dette, ærede råd, er det beste bevis på at jeg på grunn av min skjebne og ikke på grunn av hovmod, som denne mannen her sier, stiger til hest: For om jeg hadde vært bemidlet, ville jeg ridd på en sadel¹⁸ og ikke steget opp på hester som tilhører andre – men nå, ettersom jeg ikke har råd til å erverve en slik hest, er jeg ofte nødt til å bruke hester som tilhører andre. (12) Jo visst, er det ikke absurd, ærede råd, om denne mannen her skulle tie dersom han så meg ridende på en sadel (for hva ville han hatt å si?), men siden jeg stiger opp på utlånte hester prøver han å overbevise dere om at jeg er sterk?¹⁹ Og det at jeg bruker to krykker, mens andre kun bruker én, at han ikke hevder at også dette er bevis på mine krefter – men det at jeg stiger opp på hester, dette bruker han som bevis overfor dere på at jeg er blant de sterke? Begge deler bruker jeg av samme grunn!

(13) Så langt overgår han alle andre mennesker i uforskammethet at han forsøker å overtale dere – dere som er så mange, mens han kun er én! – om at jeg ikke er en av de uføre, jeg! Jo visst, dersom han overbeviser noen av dere om dette, ærede råd, hva hindrer meg fra å bli kåret til en av de ni arkontene i loddtrekningsvalget²⁰ – og dere alle fra å frata meg (som jo åpenbart er frisk) obolen og i stedet tildele den til denne mannen her som om *han* var en krøpling? For dere vil vel ikke ta ifra én og samme mann det han har blitt gitt fordi han tilsynelatende er frisk, samtidig som valgobservatørene vil hindre ham fra å delta i loddtrekningsvalget fordi han åpenbart er ufør?²¹ (14) Men hverken

18. Det greske ordet som brukes her (ἄσπράβη) betegner en komfortabel sadel med rygglene – noe som vanligvis var forbeholdt velstående kvinner og barn; se Usher hos Edwards; Usher (1985) og Adams (1905) 244.

19. Det ligger et ordspill i den greske ordlyden: Det greske ordet for «sterk» er *δυνατός*, mens ordet som betyr «ufør» er *ἀδύνατος*, som altså egentlig betyr «usterk».

20. I det attiske demokratiet ble de fleste embetene tildelt gjennom loddtrekningsvalg for å forhindre bestikkelse og opphopning av makt hos enkeltpersoner. De ni arkontene var de mest innflytelsesrike embetsmenn i Athen; etter at de hadde utøvd embetet sitt i ett år, fikk de sete på livstid i Areopagosrådet, som bl.a. var ansvarlig for å dømme i svært alvorlige rettssaker som mord. Se Harrison (1971) 7–17, 36–43.

21. Uføre i det klassiske Athen hadde begrensede muligheter til å engasjere seg politisk; noe som ifølge Dillon (1995) 48 må ha vært religiøst begrunnet: «There was a justification for not allowing *adynatoi* to hold political office, as there is evidence that priests had to

er dere av samme oppfatning som ham eller han som dere – og dere gjør det riktige. For han kommer hit for å krangle om min ulykke som om en arvedatter²² og han forsøker å overbevise dere om at jeg ikke er en sånn som dere alle ser at jeg er; men dere (for dette er oppgaven til forstandige mennesker), stol heller på deres egne øyne enn på hans ord!

(15) Og han påstår at jeg er tøylesløs og voldelig og altfor ekstravagant anlagt, som om han kan snakke sant bare dersom han bruker fryktinngytende ord, og at han ikke ville kunne gjøre det dersom han snakket med fullt måtehold. Men jeg mener at dere, ærede råd, må skille nøye mellom de menneskene som tillater seg å være tøylesløse og dem som ikke gjør det. (16) For det er ikke sannsynlig at det er de fattige og de som står på bar bakke som oppfører seg tøylesløst, men de som har mye mer enn det nødvendige; og heller ikke de hvis kropp er svake, men de som mest kan stole på sine krefter; og heller ikke de som allerede har kommet til skjells år og alder, men de som fremdeles er unge og som er unge til sinns. (17) De rike kjøper seg nemlig ut av vanskeligheter med sine penger, mens de fattige på grunn av sin fattigdomstilstand tvinges til måtehold; og de unge pleier å få tilgivelse fra de eldre, mens de eldre, når de gjør noe feil, anklages like mye fra begge sider;²³ (18) og for de sterke er det mulig å forbryte seg mot hvemsomhelst uten at det skjer dem selv noe, mens det for de svake hverken er mulig å forsvare seg mot dem som begår forbrytelser mot dem, eller, om de selv vil begå forbrytelser, å ha krefter til å vinne frem mot dem de vil gjøre urett. Derfor virker det for meg som om anklageren snakker om min tøylesløshet ikke i fullt alvor, men for spøk, og at han ikke ønsker å overbevise dere om at jeg er en slik en, men at han ønsker å latterliggjøre meg – som om han gjorde noe bra med det.

(19) Videre hevder han at det hos meg samler seg massevis av slette mennesker som både kaster bort sine egne penger og som likeså er ute etter dem som vil ta vare på sitt. Dere må imidlertid alle anse at han, ved å si dette, ikke anklager meg noe mer enn andre som eier bedrifter, og heller ikke anklager han dem

be of sound body to perform their religious duties. Just as offerings to the gods had to be unblemished, so too did the offerer. Many officials at Athens had to perform religious duties on behalf of the state, and such officials would need to be of sound body and physically fit.» Jf. også § 22.

22. Kvinner var som regel ikke arveberettiget i det klassiske Athen – med mindre den avdøde manglet mannlig avkom, i hvilket tilfelle arven gikk til den eldste datteren (denne rettslige konstruksjonen hadde som formål å holde en slekt i live som ellers ville dø ut i mannlig linje). Imidlertid var en nær mannlig slektning til den avdøde (f.eks. en fetter) da berettiget (eller under visse omstendigheter sågar forpliktet) til å gifte seg med «arvedatteren» (ἐπίκληρος; ordrett oversatt «en [som sitter] på en arv»). Dersom flere slektninger stilte krav om ekteskapet, kunne dette føre til en rettstvst. Se Harrison (1968) 9–12, 132–138 og Thür (1992) 125–127.
23. Dvs. både fra de unge og fra de andre gamle.

som går inn og ut hos meg mer enn dem som oppsøker de andre håndverkerne. (20) For hver og en av dere har for vane å frekventere en parfymør eller en frisør eller en skomaker eller hvem enn det måtte være, og de fleste går vel til dem som befinner seg nærmest torget, og de færreste til dem som er lengst unna derfra. Så hvis noen av dere erkjenner ondskap i dem som går inn og ut hos meg, så er det klart at dette også gjelder for dem som omgås de andre – og hvis det gjelder for dem, så gjelder det også for samtlige atthenere. For dere alle pleier jo av og til å besøke en bedrift og oppholde dere der.

(21) Men jeg vet ikke hvorfor jeg skal plage dere videre ved å forsvare meg altfor nøye mot hvert eneste punkt av det som har blitt sagt. For ettersom jeg har snakket ferdig om hovedpunktene, hvorfor skal jeg da gå inn på ubetydelighetene på samme måte som denne mannen her? I stedet ber jeg dere alle, ærede råd, om å ha den samme holdningen overfor meg som før.²⁴ (22) Berøv meg ikke, på grunn av denne karen her,²⁵ det eneste skjebnen har gitt meg som andel i fedrelandet; og la ikke ham alene nå overtale dere til å ta tilbake det som dere alle tidligere har gitt meg i fellesskap. For, ærede råd, etter at guden berøvet oss de høyeste embetene,²⁶ har staten besluttet å gi oss disse pengene, i den formening at uhell kan skje alle, både dårlige og gode mennesker. (23) Hvor ulykkelig ville jeg ikke bli, jeg som på grunn av skjebnen er utelukket fra de fineste og høyeste ting, hvis jeg så på grunn av denne anklageren ble fratatt det som byen gir i underhold til slike som er i min situasjon? Stem ikke for dette, ærede råd, under noen omstendigheter! Og hvorfor skulle jeg møte en slik innstilling hos dere? (24) Har noen noensinne blitt trukket inn i en prosess på grunn av meg og mistet formuen sin? Ikke en eneste en kunne stadfestet det. Eller at jeg blander meg inn i ting som ikke angår meg og at jeg er frekk og glad i å skape meg fiender? Men ressurser til slike formål har jeg ikke til rådighet. (25) Eller at jeg er altfor tøylesløs og voldelig? Men ikke en gang han ville nok påstå det, om han ikke ville lyve også om dette akkurat som med de andre tingene. Eller at jeg under De tretti tyranner²⁷ kom

24. Med dette refererer den tiltalte til rådets tidligere avgjørelse om å innvilge ham uføretrygd.

25. Den tiltalte bruker verbet ἀποστερεῖν, som faktisk betyr «å rane», «å røve», og et forsterket demonstrativpronomen som antyder at han i fremføringskonteksten pekte på anklageren med pekefingeren.

26. Som mange andre lover og regler, ble også embetsforbudet for uføre religiøst legitimert; jf. § 13 med note 21 ovenfor.

27. De tretti tyranner var et svært brutalt oligarki i Athen som etter atthenernes nederlag i Peloponneserkrigen ble opprettet på anmodning av spartanerne og varte fra august 404 til mars 403 f. Kr. I denne korte perioden ble hundrevis av tilhengere av demokratiet arrestert og henrettet eller sendt i eksil og deres formue beslaglagt, mens andre flyktet til nabobyer (jf. også neste note) inntil de kunne returnere da tyrannene ble styrtet og demokratiet gjenopprettet. Se Krentz (1982) og Németh (2006). Lysias var blant dem

til makten og påførte mange av borgerne skade? Men jeg flyktet jo til Khalkis ved Euripos²⁸ sammen med mange av dere, og selv om det hadde vært mulig for meg å leve som borger under dem, foretrakk jeg å leve i fare sammen med dere alle! (26) Derfor, ærede råd, må ikke jeg som ikke har gjort noe galt, bli behandlet av dere på samme måte som de som har gjort mye galt, men legg den samme stemmesteinen i urnen nå som før, i de andre rådsmøtene som har vært holdt om min sak,²⁹ og husk på at ikke har jeg forvaltet penger som tilhører byen og som jeg nå må redegjøre for, og heller ikke har jeg utøvd et eller annet embete som jeg nå må stå til regnskap for, men at jeg holder denne talen på grunn av bare én obol. (27) Slik avgjør dere alle det som er rettfærdig; og jeg, når jeg har mottatt dommen, skal vise dere takknemlighet; men han der borte skal for fremtiden lære seg å ikke gå ut mot de svakere, men å være bedre enn sine likemenn.³⁰

silvio.baer@ifikk.uio.no

Utgaver, oversettelser og kommentarer

Adams, Charles Darwin (utg., komm.), *Lysias: Selected Speeches. Edited with Introduction, Notes, and Appendix*, New York; Cincinnati; Chicago: American Book Company, 1905.

Carey, Christopher (utg.), *Lysiae orationes cum fragmentis*, Oxford: Clarendon Press, 2007.

Edwards, Michael J.; Usher, Stephen (utg., overs., komm.), *Greek Orators I: Antiphon and Lysias. Translated with commentary and notes*, Oxford: Oxbow Books, 1985.

Todd, Stephen C. (utg., overs., komm.), *A Commentary on Lysias Speeches 1–11*, Oxford: Oxford University Press, 2007.

hvis formue ble konfiskert; dette er grunnen til at han var nødt til å arbeide som logograf etter demokratiets gjeninnføring, og derfor stammer alle hans taler fra tiden etter 403 f. Kr.

28. Khalkis er den største byen på den greske øya Euboa. Euripos er en naturlig havkanal mellom Euboa og fastlandet (og det smaleste sundet i verden).

29. Dette må være en referanse til rådets tidligere avgjørelse om å innvilge den tiltalte uføretrygd (jf. også note 24 ovenfor); se Usher hos Edwards; Usher (1985) 269. Bruken av flertallsformen («i de andre rådsmøtene») kan bety at det tidligere var tatt flere slike avgjørelser (fornyelser av innvilgelsen e.l.).

30. Jeg vil gjerne takke Sofia Vaageheim og Tor Ivar Østmoe for deres språkvask og mange nyttige innspill.

Vestrheim, Gjert; Østmoe, Tor Ivar (overs., komm.), *Klassisk talekunst: Greske og romerske taler fra Gorgias til Cicero*, Oslo: Vidarforlaget, 2009.

Litteratur

- Albini, Umberto, «L'orazione lisiana per l'invalido», *Rheinisches Museum für Philologie* 115 (1952), 328–338.
- Blass, Friedrich, *Die attische Beredsamkeit*, bind 1: *Von Gorgias bis zu Lysias*, Leipzig: Teubner, 1868.
- Carey, Christopher, «Structure and Strategy in Lysias XXIV», *Greece & Rome* 37 (1990), 44–51.
- Cartledge, Paul; Millett, Paul; Todd, Stephen (red.), *Nomos: Essays in Athenian Law, Politics and Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Devries, William L., *Ethopoia: A Rhetorical Study of the Types of Character in the Orations of Lysias*, Baltimore: John Murphy, 1892.
- Dillon, Matthew P.J., «Payments to the Disabled at Athens: Social Justice or Fear of Aristocratic Patronage?», *Ancient Society* 26 (1995), 27–57.
- Dover, Kenneth J., *Lysias and the Corpus Lysiacum*, Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1968.
- Gagarin, Michael; Cohen, David (red.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Gernet, Louis-Jules, *Droit et société dans la Grèce ancienne*, Paris: Recueil Sirey, 1955.
- Harrison, A.R.W., *The Law of Athens*, 2 bind, Oxford: Clarendon Press, 1968; 1971.
- Harvey, David, «The sykophant and sykophancy: vexatious redefinition?», i Cartledge; Millett; Todd (1990), 103–121.
- Krentz, Peter, *The Thirty at Athens*. Ithaca; London: Cornell University Press, 1982.
- Kudryavtseva, T.V., «Lysias's Speech *On the Refusal of a Pension* and Athenian Citizens with Disabilities», *Vestnik of Saint Petersburg University: History* 67 (2022), 102–112.
- Laes, Christian (red.), *A Cultural History of Disability in Antiquity*, London; New York: Bloomsbury, 2020a.

- Laes, Christian, «How does Graeco-Roman Antiquity fit in the long history of the body and disabilities in the Western world?» i Mouton, Alice (red.), *Flesh and Bones: The individual and his body in the Ancient Mediterranean Basin*, Turnhout: Brepols, 2020b, 223–229.
- Lanni, Adriaan, *Law and Order in Ancient Athens*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Loening, Thomas C., «The Autobiographical Speeches of Lysias and the Biographical Tradition», *Hermes* 109 (1981), 280–294.
- Németh, György, *Kritias und die Dreißig Tyrannen*, Stuttgart: Franz Steiner, 2006.
- Osborne, Robin, «Vexatious litigation in classical Athens: sykophancy and the sykophant», i Cartledge; Millett; Todd (1990), 83–102.
- Penrose Jr., Walter D., «The Discourse of Disability in Ancient Greece», *Classical World* 108 (2015), 499–523.
- Rhodes, Peter J., *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*, Oxford: Clarendon Press, 1981.
- Rhodes, Peter J., *The Athenian Boule*, 2. rev. utg. Oxford: Clarendon Press, 1985.
- Rose, Martha L., *The Staff of Oedipus: Transforming Disability in Ancient Greece*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2003.
- Schindel, Ulrich, «Untersuchungen zur Biographie des Redners Lysias», *Rheinisches Museum für Philologie* 110 (1967), 32–52.
- Sealey, Raphael, *The Justice of the Greeks*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994.
- Thür, Gerhard, «Armut: Gedanken zu Ehegüterrecht und Familienvermögen in der griechischen Polis» i Simon, Dieter (red.), *Eherecht und Familiengut in Antike und Mittelalter*, München: Oldenbourg, 1992, 121–132.
- Usher, Stephen, «Individual characterisation in Lysias», *Eranos* 63 (1965), 99–119.

UNIK RESSURS: OVERSETTERE FREM I LYSET

MATHILDE SKOIE

I en tid der færre og færre kan lese antikke tekster i original blir vi mer og mer avhengig av gode oversettere. Det nettbaserte Norsk oversetterleksikon (NOleks) bringer disse frem i lyset, inkludert oversettere fra latin og gresk.

Å oversette er på mange måter «det umuliges kunst». Det er ikke uten grunn at vi har det italienske munnhullet *traduttore traditore* (oversetter forræder) eller den franske versjonen *La traduction est comme une femme. Si elle est belle, elle n'est pas fidèle. Si elle est fidèle, elle n'est certainement pas belle* (Oversettelsen er som en kvinne; Hvis hun er vakker, er hun ikke trofast. Og hvis hun er trofast, er hun i hvert fall ikke vakker). Desto større grunn til å takke oversettere for at de likevel gir seg i kast med oppgaven og reflektere over hvordan de løser den. Og det er nettopp dette *Norsk oversetterleksikon (NOleks)* har satt seg fore å gjøre.¹

I 2017 lanserte Norsk oversetterforening et nettbasert leksikon over norske oversettere og norsk oversettelseshistorie. Oppslagsverket er ment som «et bidrag til norsk kulturhistorie, et oppslagsverk for lesere, kritikere, studenter og lærere».² Siden sin spede start rommer det nå nesten 200 biografier og ca. 25 temaartikler og leksikonet «tar mål av seg til å dekke den litterære oversettingens historie i Norge». Biografiene er utstyrt med komplette oversikter over aktørenes oversettelser og har også koblet dem direkte til Nasjonalbiblioteket slik at leseren ved et tastetrykk kan lese deres oversettelser. Artikkene er også illustrert.

Blant oversetterne finner man alt fra husmødre og byråkrater til forfattere, skolefolk og universitetsansatte. Mens mange navn er ukjente, finnes det også artikler om mer berømte karakterer som her vises frem for ting de nok var mindre kjent for (f.eks. Inger Hagerup og Henrik Wergeland). Mange av temaartiklene tar for seg forfatterskap (f.eks. Balzac eller Lenin) eller verk (f.eks. Bibelen og Donald Duck), men det finnes også historiske oversiktsartikler (f.eks. om oversettelse av norrøne tekster i middelalderen). Det er

1. Nettsted: www.oversetterleksikon.no.

2. Alle sitater er hentet fra NOleks' nettsider. Lesedato: 21.11.2024.

også viktig å påpeke at de biografiske artiklene er langt mer enn biografier (som i mange tilfeller er svært interessante i seg selv). De vier også ofte selve oversettelsene mye plass. Oversettelsene siteres og kommenteres samtidig som de kobles til den større konteksten. Ikke bare den biografiske og kulturhistoriske, men også det man kanskje kunne omtale som den forlagssosiologiske.

For norske antikkinteresserte finnes det nå en god del biografier om oversettere fra latin og gresk og flere relevante temaartikler. Flere er også under arbeid ifølge oversikten på leksikonets startside. Det er også etter hvert mange fra antikkmiljøet som har bidratt med artikler og Christine Amadou og Tor Ivar Østmoe har sittet i redaksjonen. Flere av skribentene er tilknyttet forskergruppen «Antikken på norsk» som holder til på Universitetet i Oslo og som har et eget temaområde om oversettelse.³

Leksikonet har en nyttig funksjon der man kan sortere biografiene på språk. Hvis man klikker på gresk og latin får man opp ca. 20 navn. Oversetterne dekker perioden fra begynnelsen av 1800-tallet frem til i dag. En vesentlig del av oversetterne er knyttet til skole og universitet. Mange kjenner til de svært produktive oversetterne Peter Østbye (1855–1943) som jo bl.a. «er» den norske Homer og Henning Mørland (1903–1989) som oversatte gresk og romersk prosa, særlig historiografi. Disse har selvsagt fått sine biografier. Man finner imidlertid også artikler om oversettere som nok er mindre kjent i dag, men som – ikke minst gjennom deres oversettelsers utbredelse i skolen – har gitt viktige bidrag til den antikke litteraturens norske liv. Man kan for eksempel lese om skolemennene Fredrik Gjertsen (1831–1904) og Eyvind Herbrand Trøan (1873–1956).

Ikke alle oversetterne av antikke tekster er koblet til skole og universitet, det viser f.eks. artikkelen om Arne Garborg og hans nynorske gjendiktning av Odysseen. I den forbindelse er det verdt å nevne at leksikonet også har en egen temaartikkel om homer gjendiktninger til norsk. Her kan man bl.a. lese om den store språkfeiden som utspilte seg i kjølvannet av Fredrik Moltke Bugges homeroversettelse i 1852. Heller ikke alle oversetterne fra gresk og latin er menn, selv om det tar en stund før kvinnene gjør sitt inn-
tog.⁴ Leksikonet har artikler om det som ser ut til å være de to første;

3. www.hf.uio.no/ifikk/forskning/grupper/antikken-pa-norsk/

4. Vi finner kvinnelige oversettere fra andre språk betydelig tidligere. Forbundets medlem Hilde Sejersted har bidratt med artikler om to av disse, Petra Ottilia Annette Boyesen (1810–1888) og Marie Colban (1814–1884).

Ragnhild Foss (1883–1952) som oversatte latinske middelalderhymner til nynorsk og Rebecca Hammering Bang (1902–1959) som oversatte bl.a. Markus Aurelius.

Leksikonet er forskningsbasert, men det legger, som *Klassisk forum*, stor vekt på å være tilgjengelig for allmenheten. Og det er aldeles gratis!

Mathilde.skoie@ifikk.uio.no

NoLeks gir de mange oversetterne fra gresk og latin et ansikt. Her er noen av dem. Øverst fra venstre: Peter Østbye, Henning Mørland og Arne Garborg. Nederst fra venstre: Fredrik Giertsen, Rebecca Hammering Bang og Fredrik Moliike Bugge. Alle bilder hentet fra NOleks.

REFERAT FRA EUROCLASSICAS ÅRSMØTER I JENA (2023) OG FRASCATI (2024)

FEDERICO AURORA

Jeg var så heldig at jeg fikk representere Norsk Klassisk Forbund på Euroclassicas årsmøte, både i 2023, da vi samla oss 24.-25. august på Universitetet i Jena i Tyskland, og i 2024, da Accademia Vivarium Novum i Frascati, nær Roma, var vertskap for møtet.

Euroclassica er, som en del av leserne av Klassisk Forum kanskje veit, en paraplyorganisasjon for gresk- og latinlærerforeninger i Europa. Norge var gjennom Norsk Klassisk Forbund med på å grunnlegge Euroclassica i 1991 og har, etter utmeldinga i 2002, fra 2018 vært medlem igjen. NKF er riktignok ikke ei gresk- og latinlærerforening, men får, som flere motsvarende organisasjoner fra andre land, lov til å representere landet sitt i mangel på en rein lærerorganisasjon. Hvert land kan nemlig ha kun én organisasjon som sin offisielle representant med stemmerett i generalforsamlinga (med foreløpig bare ett unntak: Belgia er representert av ei vallonsk og ei flamsk forening, sia de respektive utdanningssystem er vidt autonome).

Hovedmåla til foreninga er å fremme samarbeid foreningene imellom og samtidig verne og fremme undervisninga og studiet av gresk og latin og av de litteraturene og kulturene som har hatt dem som sitt språklige uttrykk, spesielt i europeisk kontekst.

Om Euroclassica

Euroclassica er aktiv på flere fronter. Foreninga har ei webside (<https://www.euroclassica.eu/>) med informasjon om organisasjonen, mål, egne aktiviteter og nyheter om aktuelle arrangement og saker som angår de klassiske språka og deres kulturarv. Euroclassicas tilstedeværelse på nettet kompletteres av en X- og en Facebook-konto og av formidlingstidsskriftet *Cursor*, som publiseres både i papir og som åpent tilgjengelig nettpublikasjon i pdf-format. I *Cursor* publiseres jevnlig også artikler om stillinga til klassiske studier i de enkelte europeiske landa.

Blant aktivitetene organisert av Euroclassica er sommerskoler og sertifiseringa av gresk og latinsk språkkompetanse (ECCL – European Curriculum for Classical Languages). Sommerskolene har variert gjennom åra, men *Academia Homerica* i Hellas, med et rikt program av forelesninger og ekskursjoner med Homer som hovedfokus, har blitt arrangert sia 1997. Andre eksempel på sommerskoler i regi av Euroclassica er sommerkurset i latin *Academia Latina*, som blei organisert i Roma flere ganger i perioden 2004-2012 og *Academia Saguntina - European School in Classical Civilisation*, som fant sted i Valencia i Spania fram til 2022.

I over ti år har Euroclassica tilbydd sertifisering av gresk og latinsk språkkompetanse. Meininga med dette er både å etablere noen felleseuropeiske standarder for gresk og latin språkkunnskap og samtidig øke motivasjonen til elever og studenter, spesielt i land hvor gresk og latin ikke står sterkt i skolen. Euroclassica si sertifisering er ellers blant de første i ei rekke liknende forsøk som har kommet de siste åra fra forskjellige aktører som private skoler, nasjonale og regionale skolemyndigheter, og til og med et internasjonalt europeisk prosjekt, *EULALIA*, som involverte flere europeiske universitet. Hvilken internasjonal rolle og anerkjennelse sånne sertifiseringer kan få, f.eks. i det europeiske universitetssystemet, gjenstår å se. Per dags dato har i alle fall Euroclassicas ECCL stimulering av elevenes motivasjon som sitt uttrykte hovedmål.

Euroclassica har også stått for publisering av bøker som setter seg fore å framheve den felles europeiske arven som stammer fra den greske og den latinske skriftkulturen. Bøkene heter *Europatria* (om den latinske arven), *Europatrida* (om den greske arven) og *European symbols* (om begge). For hvert land som er representert i boka, presenteres tekster og kulturelle og materielle symboler som kan representere den klassiske arven deres. Ei ny utgave av *Europatria* er planlagt for 2025.

Årsmøta i Jena og Frascati

På årsmøtet får delegatene detaljert og grundig informasjon om alle de gjennomførte og planlagte aktivitetene og møta i Jena og Frascati var ingen unntak. Deltakerne på årsmøtet får alltid også tilbud om ekskursjoner til nærliggende steder som er av relevans for den klassiske kulturarven i Europa. I 2023 gikk turen til Weimar med sitt rike museumslandskap, sterkt

prega av arven etter Goethe og Schillers opphold i byen, mens i 2024 blei det tilbydd utflukt til det arkeologiske området i Tusculum og forskjellige steder i Roma: museet Forma Urbis, San Clementes Basilika og det arkeologiske området på Celiohøyden. Jeg var med kun på utflukta til Tusculum, som var veldig interessant, ikke minst på grunn av at heile turen blei gaida på latin.

Det faglige programmet i Jena var todelt: den første dagen bydde på innlegg om et breitt utvalg av tema innen klassiske fag: neolatinisk litteratur, de første kristnes lesing av Vergil, Ciceros filosofiske verk og kvinneskikkelser i det attiske drama. Den andre dagen var via fagpedagogikk, et kjernetema for Euroclassica. Delegaten fra Luxembourg, Franck Colotte, presenterte den nye læreboka (*Itinera*) han og kollegaer (deriblant Antje Kolde, representanten for Sveits) arbeider med. Læreboka virka pedagogisk innovativ, med blant anna større oppmerksomhet på å representere et breitt menneskelig mangfold (kjønn, alder, sosial bakgrunn, kultur). Peter Glatz, den østerrikske representanten, presenterte ei ny formidlingsbok, som med suksess har blitt brukt i Østerrike for å bevisstgjøre skoleelevene (og allmennheta) på den lokale antikke historia og arven og de gjenværende kulturelle og materielle spora etter dem. Geert Kentane, som representerer Flandern, reflekterte om lesestrategier for latinske tekster i klasserommet, mens Peter Kuhlmann (Universitetet i Göttingen) presenterte en studie hvor han så på hvordan lærebøker i fremmedspråk i Tyskland støtter innlæringa av ordforråd med hyppig gjentakelse av sentrale ord i tekstene, mens de fleste latinbøkene mangler dette språkpedagogiske grepet.

Det faglige programmet i Frascati starta med presentasjonen av boka *Teaching Classics Worldwide* (med Steven Hunt og John Bulwers som redaktører), som tilbyr en detaljert og systematisk oversikt over hvor i verden, og hvordan, det undervises i gresk, latin og relaterte fag. Norge er selvfølgelig representert i et dedikert kapittel skrevet av våre egne Vibeke Roggen og Eirik Welo. Resten av programmet var via undervisningsmetodene, med spesielt fokus på de som, med basis i moderne forskning på språktilegnelse og språkpedagogikk, inkluderer den muntlige delen av språket, med flytende lesing av originaltekstene som hovedmålet. Flere innlegg presenterte latin- og greskundervisning på Accademia Vivarium Novum, men vi fikk også høre om undervisninga ved Universitetet i Lille (Séverine Clément-Tarantino), Instituttet Polis i Jerusalem (Christophe

Rico), Cornell University (Daniel Gallagher) og École normale supérieure i Paris (Anca Dan). Raf Van Rooy, ansatt ved Universitetet i Leuven og tidligere postdoc i Oslo, ga oss et innblikk i undervisningsmetodene som blei brukt ved *Collegium Trilingue*, skolen som tilbydde offentlige forelesninger om latinske, greske og hebraiske tekster i Leuven på 1500-tallet. Til slutt presenterte Marco Tibaldini (Universitetet i Genova) resultat fra et stort forskningsprosjekt om antikke bordspill og hvordan vi kan bruke dem i kultur- og historieundervisning.

Samtaler om pedagogiske tema og om stillinga til latin og gresk i de forskjellige landa på de forskjellige utdanningsnivåa gikk også i pausene, lunsjene og middagene, som delegatene brukte til å utveksle erfaringer og meninger.

I generalforsamlinga i Jena (25.8.23) var det 14 delegater til stede (de andre deltok online eller hadde delegert sin stemme), mens i Frascati (27.8.24) var rekordmange 24 delegater (av 34 medlemsforeninger fra 33 land) fysisk representert. På begge møta blei årsbudsjetten og årets aktiviteter gjennomgått. I Jena blei det i tillegg vedtatt et par endringer i statutta, som bedre definerte medlemskapsvilkår, og spesielt status til de assosierte partnerne: mens landa som regel kan bli representert av kun én organisasjon, kan andre organisasjoner, også ikke-europeiske, bli assosierte partnere – dvs. uten medlemsavgift og uten stemmerett i generalforsamlinga. Videre ønska generalforsamlinga i 2023 Georgia velkommen som nytt medlemsland (representert av Klassisk institutt ved Universitetet i Tbilisi) og godkjente at Accademia Vivarium Novum tok over representantrollen for Italia. Bulgaria skal organisere årsmøtet i 2025 (Sofia, 19-21.8), Georgia (Tbilisi) i 2026 og Malta i 2027.

Årsmøtet velger også styret for det kommende året. I Jena blei Christian Laes, professor i Antikkens historie ved Universitetet i Manchester og Universitet i Antwerpen, valgt til president i fire nye år (presidentmandatet varer 4 år og kan forlenges kun én gang). Laes har vært en svært engasjert president og uttrykte si glede over å kunne fortsette arbeidet sitt i de klassiske språkas tjeneste og med å utvide aktivitetene og rekkevidda til Euroclassica. De andre medlemma i det nåværende styret er Šime Demo (Kroatia, visepresident), Florence Turpin (Frankrike, styresekretær) Franck Colotte (Luxembourg, økonomiansvarlig), Peter Glatz (Østerrike, ansvarlig for websida og tidsskriftet *Cursor*), Jeroen Vis (Nederland, hovedansvarlig for

språksertifisering for gammelgresk). I tillegg skal tidligere styremedlem Bärbel Flaig (Tyskland) fortsette som hovedansvarlig for språksertifiseringa for latin og for Euroclassicas nyhetsbrev.

Federico.aurora@ub.uio.no

KLASSISKE FAG I NORSKE SKOLER

VIBEKE ROGGEN OG EIRIK WELO

Det finnes læreplaner for fagene Latin I og II, Gresk I og II og Antikkens kultur. Elevtallene varierer fra år til år på de skolene som tilbyr klassiske fag. Gledelig er det at Kristiansand katedralskole Gimle igjen tilbyr latin etter mange års opphold!

Statistikken i tabellen er hentet fra Utdanningsdirektoratets nettside for «Fagvalg i videregående skole» (<https://www.udir.no/tall-og-forskning/statistikk/statistikk-videregaende-skole/fagvalg-i-videregaende-skole/fagvalg-vgs-fylker-skoler/>) [Besøkt 24.1.2025] Tabellen er utarbeidet av Vibeke Roggen og Eirik Welo.

Oversikt over elevtall for skoleårene 2021–22 til og med 2023–24

Fag	Skole	Elevtall 2021–22	Elevtall 2022–23	Elevtall 2023–24
Antikkens kultur	Bergen katedralskole	16	24	23
	Charlottenlund videregående		9	
	Kvinnherad videregående	4	4	
I alt:	Tre skoler	20 elever	37 elever	23 elever
Latin I	Bergen katedralskole	19	12	14
	Kristiansand katedralskole Gimle		28	14
	Oslo katedralskole	27	14	23
	Sandnes videregående	6	2	23
	St. Paul gymnas, Bergen	6	16	13
	Trondheim katedralskole	14	11	10
I alt:	Seks skoler	72 elever	83 elever	97 elever
Latin II	Oslo katedralskole	4	14	7
	Sandnes videregående	1	3	
	St. Paul gymnas, Bergen	3	6	9
	Thora Storm videregående	2	1	
	Trondheim katedralskole	2	11	5
I alt:	36 elever	12 elever	35 elever	35 elever

KLASSISK FORBUNDS ESKURSJON TIL SICILIA

KLARA SJO

Klassisk forbund arrangerte tur til Sicilia 24. september—2. oktober 2023. Denne gangen var det det vestlige Sicilia som sto på planen. Hilde Hauland hadde organisert og lagt opp reiserute, og Adam Lindhagen hadde det faglige ansvaret for turen.

Turen startet 24. september, med reise fra Norge, via Roma til Palermo, og middag for alle i Palermo.

Mandag 25. september

Turen gikk først til erkebispetet i Monreale, som ligger like utenfor Palermo, og omvisning i den storslåtte normannerkatedralen der. Katedralens fantastiske gullmosaikker studerte vi med stor glede. Fra Monreale dro vi videre til Cefalù, som ligger ved kysten et stykke øst for Palermo. Cefalù er bygget ved en stor steinformasjon, som også har gitt den navnet: Kefalós er gresk og betyr hode.

Cefalù er en klassisk italiensk by, med trange gater og balkonger med flagrende laken. Etter en herlig lunsj, dro vi til Museo Mandralisca, som inneholder samlingene til baron Mandralisca. Det var en relativt eklektisk samling, men med flere herlige høydepunkt, ikke minst en gresk *kratér* – et blandekar for vin og vann – fra 300-tallet f.Kr., med en tunfiskselger og hans kunde.

Deretter løp (og gikk) vi videre i plaskregn til katedralen i Cefalù. I likhet med Monreale har også denne katedralen berømte mosaikker fra normannernes tid på Sicilia. Dessverre er katedralen under oppussing, så vi fikk ikke sett så mye av den.

På veien tilbake gikk vi også innom et middelaldersk vaskehus, Lavatoio Medievale Fiume Cefalino, som lå nede ved stranden i Cefalù. Det opprinnelige anlegget var fra 600-tallet, men ble revet og flyttet litt lenger bort fra bymurene i 1514, og på 1800-tallet ble det også bygget tak over. Vannet kommer fra elven Cefalino, det spruter ut gjennom en rekke løvemunner og renner i en kanal ned til en rekke av vaskekkummer.

Tirsdag 26. september

Denne dagen var viet Palermo. Navnet kommer fra det greske Panormos, men dette var opprinnelig en fönikisk by: I klassisk tid var det ikke grekerne, men fönikerne og Karthago som dominerte den vestligste delen av Sicilia. Først etter arabernes erobring på 800-tallet overtok Palermo for Syrakus som den viktigste byen på Sicilia, og den posisjonen har den beholdt til i dag. Derfor er lite synlig av den antikke byen, den ligger begravet under det som allerede i middelalderen var en storby, og de viktigste severdighetene er fra den normanniske perioden på 1000- og 1100-tallet. Vi startet i Palazzo dei Normanni, som var residenslott for de normanniske kongene og senere for de spanske visekongene. I dag er det sete for det sicilianske parlamentet. Slottets viktigste severdighet er slottskirken, Cappella Palatina, som ble oppført for kong Roger II omkring 1140 i en blanding av bysantinsk, normannisk og fatimidisk stil, med veggene dekket av fantastiske mosaikker.

Lunsjen ble inntatt på Asmundo Bistro med en upåklagelig utsikt til den store normanniske katedralen. Og vi var ganske glade vi var innendørs, for det høljregnet igjen. Deretter ble det en rask tur innom to mindre kirker, der vi virkelig fikk sett hvordan de ulike arkitektoniske stilene spilte sammen; Chiesa della Martorana og den lille Chiesa Capitolare di S. Cataldo. Begge er påvirket av islamsk byggestil, særlig den sistnevnte, med sine karakteristiske røde kupler. Martorana-kirken er sentrum for den albanske befolkningen på Sicilia, som er etterkommere av flyktninger fra den osmanske ekspansjonen på 1400-tallet. Kirken er katolsk, men følger den bysantinske riten, og har gresk og albansk som kirkespråk. Den østlige påvirkningen er også klart tydelig i dekorasjonene i kirken.

Til slutt var vi på det arkeologiske museet, hvor vi akkurat kom innenfor dørene idet det begynte å regne igjen. Dessverre var andreetasjen på museet stengt, men vi fikk likevel sett de viktigste og største severdighetene der. Dagen i Palermo ble avsluttet med pizzafest – og nok en gang høljregn.

Onsdag 27. september

Om morgenen satte vi oss i bussen for å dra til sørkysten og Agrigento. Der var det selvsagt de store templene i Valle dei Templi som var høydepunktet. Et stort åpent høyledrag med hele syv greske templer i dorisk stil, bygget

Agrigento: Utsikt mot tempel D.

fra 700 f.Kr. og fremover. En diskusjon om hjørnekontraksjoner startet straks blant deltakerne.

Adam gledet oss også med å finne ulike potteskår på bakken og datere dem (og legge dem pent tilbake). Zeustempelet i Agrigento er det største doriske tempelet som ble bygd. Og selv om det aldri ble ferdig, var de enorme restene fremdeles imponerende, ikke minst nå som de lå på bakken, og vi kunne sammenligne oss selv med dem. Ifølge Goethe, som beskriver dette i sin *Italienske reise* så gikk det 22 mann, skulder ved skulder, rundt en trommel. Det tilhørende museet fikk vi bare med oss i lynfart, men den enorme atlasen fra Zeustempelet var et av høydepunktene der.

På vei til hotellet for natten, Luna Minoica, kjørte vi også gjennom en av de skogbrannene som hadde herjet Sicilia denne sommeren, og også neste dag skulle vi se følgene av disse brannene. På hotellet ble vi tatt imot med vinsmaking og underholdt av en liten gruppe musikere, vokalisten så

ut som han sang black metal, men faktisk sang han sicilianske og italienske klassikere.

Torsdag 28. september

Etter et herlig morgenbad i soloppgangen, satte vi kursen vestover langs kysten mot den vestligste byen på Sicilia, Selinunte, antikkens Selinous. Navnet er gresk og betyr selleri, en plante som også ble avbildet på byens mynter.

Her lå det ikke mindre enn fem store templer på byens akropolis; antakelig som ledd i en maktdemonstrasjon overfor naboene i Agrigento. I dag er det bare tempel E, Heratempelen som i noen grad er gjenreist, og her kan man også gå inn i tempelet. Overalt ligger det rester av templene, både de som ble ferdige og de som aldri ble det. Og at det var kjempestore templer det dreide seg som får man også forståelsen av, når man står ved siden av en triglyf som er nesten like høy som en selv.

Selinunte: Triglyf fra tempel E, med reiselederen som menneskelig målestokk.

Fra tempelhøyden dro vi også gjennom restene av selve byen Selinunte, hvor vi kunne vandre gjennom gatene og se hvordan de ulike husene var laget.

Etter lunsj dro vi til Cave di Cusa, som hadde vært steinbrudd for templene i Selinunte. Det ble forlatt da kartagerne angrep i 409 f.Kr., og alt ble liggende igjen. Sågar ligger det ennå en trommel midt på markene på veien mellom steinbruddet og Selinunte. I Cave di Cusa fikk vi også testet hvor mange personer som gikk rundt en steintrommel, og da vi sto skulder ved skulder var det 23 mennesker rundt trommelen. Og selv om det var en trommel tiltenkt Olympieion i Agrigento Goethe hadde snakket om, og ikke denne som var tiltenkt Selinunte, slo vi oss til ro med at Goethe hadde nok hatt rett.

Fra Cave di Cusa dro vi til Marsala, hvor vi skulle ha base de neste dagene.

Fredag 29. september

Vi startet dagen med en båttur til den lille øyen Mozia (Motya). En gang i tiden kunne man gå til øyen, men nå må man ta båt, for veien lå på en kunstig fylling som nå befinner seg under havets overflate. Sicilia ligger i en jordskjelvsone der Afrika møter Europa, og der landet på forskjellige steder har steget og sunket i forhold til det antikke nivået.

Hele den lille øyen er en arkeologisk opplevelse. Vi startet i det lille museet der vi så ynglingen fra Motya, en marmorstatue fra tidlig klassisk tid. Statuen er gresk, men Motya var en fønikisk by, og tolkningen av statuen er derfor omdiskutert: Er den bestilt av grekere i Motya, er den et uttrykk for at også fønikerne etterspurte gresk kunst, eller er den kommet dit som krigsbytte?

Etter museumsbesøket gikk vi rundt mer eller mindre hele øyen. Vi så havnen, veier og hus, murer og gravfelt, restene av det som hadde vært en mektig by for over 2500 år siden. En spesiell severdighet er et stort kunstig basseng som er over 50 meter langt og 37 meter bredt. Man har trodd at det var en indre havn, en såkalt kothon, som det også fantes i Karthago, men nyere undersøkelser har konkludert med at bassenget fikk vann fra ferskvannskilder og ikke sto i kontakt med havet. Rundt bassenget lå flere templer, så dette må ha vært en en hellig dam i et tempelområde.

Vel tilbake på fastlandet spiste vi lunsj i Mazara del Vallo, og gikk så til et lite museum som huser statuen av den dansende satyren, og historien om hvordan den ble funnet samt en liten samling av andre funn fra vannene omkring, som fragmentet av en elefantfot i bronse.

Siden dro vi til Marsala, og testet det Marsala kanskje er mest kjent for, nemlig Marsalavinen. Det ble både omvisning og vintesting med passende mat til, ikke minst turens beste canolo.

Lørdag 30. september

Ferden gikk først til Segesta, en by som var hverken gresk eller fønikisk, men elymisk. Elymerne var, ifølge Thukydid, en av de tre opprinnelige folkegruppene på Sicilia: Elymerne i vest, sikelerne i øst og sikanerne i midten.

I Segesta fikk vi igjen se følgene av sommerens skogbranner, for landskapet rundt var svart og goldt. Heldigvis hadde flammene stoppet før de

Segesta: Et gresk tempel som ikke er gresk.

nådde tempelet i Segesta som var formiddagens mål. Templet lå på en høyde med et storslått utsyn over dalen og høydene rundt. Det har stått som det nå står siden antikken, men det ble faktisk aldri fullført. Hvorfor elymerne, som ikke var greske, ville bygge et tempel i gresk stil vet vi ikke, men tempelet ble aldri ferdig, antakelig på grunn av krigen mellom Segesta og Selinunte. Cellaen var aldri blitt bygget, og søylene hadde heller ikke fått sine kannelurer.

Fra tempelet tok vi turen opp til et teater fra 200-tallet f.Kr., og selv om det ikke var noe teaterstykke å se, var det en fantastisk utsikt over landskapet. På veien ned gikk vi også gjennom en agora og flere hus fra samme tid.

Fra Segesta dro vi til den lille fjellbyen Erice, oldtidens Eryx, også den opprinnelig grunnlagt av elymerne. Senere kom fønikerne her, så grekerne og romerne, deretter normannerne, men nå er den hovedsakelig befolket av turister. Med god grunn, for det er en nydelig liten by. Den normanniske borgen på toppen gir et fantastisk utsyn over slettelandskapet under. Under

Segesta: Gruppen samlet i byens teater.

den normanniske borgen ligger et tempel til Venus Erycina, og byen er omgitt av store murer, der man kan se hvordan de ulike folkene som har regjert her, har lagt sitt eget lag til.

Søndag 1. oktober

Den siste hele dagen tilbrakte vi i Marsala. Den første byen som lå her var fønikisk, den hadde et navn som på latin ble til Lilybaeum og den var en viktig havn. At havnen er det viktigste gjenspeiles også i dagens navn Marsala, som kommer fra arabisk Mars-al-Allah, eller muligens Marsa Ali, altså Alis havn, eventuelt Allahs havn.

Vi startet på byens arkeologiske museum, der hovedattraksjonen var restene av et fønikisk krigsskip, men før vi kom inn dit fikk vi en impromptu forelesning om amforaer av Adam som ble helt entusiastisk av amforasamlingen der. Skipet som er museets stjerne, ble funnet i 1969, og gikk antakelig ned under slaget ved De egadiske øyer i 241 f.Kr. Skipet var rundt

Marsala: Fønikisk krigsskip, senket 241 f.Kr.

35 meter langt og sammen med det ble det funnet flere andre gjenstander, blant annet ballast som viste at det var et krigsskip, kurver, lagre av kjøtt, og restene av minst ett menneske som hadde gått ned med skipet. Sammen med skipet ble det også vist frem en rekke gjenstander som også var funnet i samme område.

Den andre delen av museet inneholdt hovedsakelig gravmonumenter i en salig blanding av fønikisk, gresk og romersk stil og språk. Bak museet kunne vi gå gjennom den delvis utgravde antikke byen. Vi så bymurer, boligstrøk og fikk ta noen av mosaikkene i et bad i nærmere øyensyn. Deretter tok vi turen ned i noe som skulle være Sibyllens grotte under kirken San Giovanni Battista. Denne var en hule under kirken, med et saltvannsbasseng som var knyttet til havet, slik at det flommet over ved flo. Ifølge historiene var det i dette bassenget de første kristne i Marsala ble døpt.

Etter en herlig lunsj ved havet, ruslet vi mot selve byen, så på noen gamle bosetninger fra 300-tallet, og tilbrakte ettermiddagen etter eget ønske, som for mitt vedkommende var granita og øl.

Mandag 2. oktober

Mandag morgen fikk vi alle spise en lang, lang frokost og om vi ville, teste alle kakene de hadde på hotellet, før vi satte oss på bussen tilbake til Palermo, og flyet hjem til Norge.

Program

25.09. Mandag – Monreale og Cefalú

Monreale

Cefalú

Middag på Il Mirto e la Rosa

26.09. Tirsdag – hel dag i Palermo

Palazzo dei Normanni: Omvisning i Capella Palatina

Lunsj på Asmundo Bistro

Museo Archeologico Regionale Antonino Salinas

Middag på Rosso di Vino

27.09. Onsdag – Agrigento

Lunsj på Il Re di Girgenti
Valle dei Templi og det arkeologiske museet
Middag og overnatting på Luna Minoica

28.09. Torsdag - Selinunte

Selinunte
Cave di Cusa
Grand Hotel Palace, middag på hotellet

29.09. Fredag – Mozia (Motya):

Mozia
Lunsj i Mazara del Vallo på Café Garibaldi
Museo del Satiro i Mazara del Vallo
Vinsmaking av Marsalavin i Cantine Florio
Pizzafest på hotellet

30.09. Lørdag – Segesta og Erice

Segesta
Lunsj i Erice på Osteria de Venere
Vandring i Erice
Middag i Marsala – Ristorante Bucanieri

01.10. Søndag – hel dag i Marsala

Museo della nave Punica, Museo Archeologico Baglio Anselmi
Capo Boeo – Marsalas arkeologiske område
Kirken San Giovanni
Lunsj rett utenfor museet på Le 5 Palme
Marsala sentrum, Porta Nova, den arkeologiske utgravningen ved San
Girolamo Porta Garibaldi
Middag på hotellet

02.10. Mandag – reisedag

Klara.Sjo@uib.no

HEILAGDOM I BETONG

AV SJUR HAGA BRINGELAND

Med Fortuna Primigenia-tempelet i Palestrina fridde romarane seg frå hevdvunnen byggjeskikk og omskapte for fyrste gong eit naturleg høgdedrag til kolossalarkitektur. Seinare blei toppen av tempelet ombygd til eit barokkpalass som hyser den namngjetne Nilmosaikken.

Frigidum Praeneste, «det kjølege Praeneste», kalla Horats byen i ein av «Romarodane» (3.4.22). Når sommarvarmen blei for trykkjande i hovudstaden, tok nemleg den romerske overklassen den knapt fire mil lange vegen hit til det dei kalla *Praeneste*. Byen, som no heiter Palestrina, ligg pittoresk langs ein utløpar av Appenninane, fjellkjeda som strekkjer seg som ei ryggrad langs heile den italienske halvøya. Herifrå skimtar ein på klare dagar Roma og Tyrrenhavet i vest.

Kvifor har eg drege hit? I fjellsida over byens antikke forum, det som i dag er marknadsplass, ligg eitt av Italias største og mest spektakulære tempel, vigd lukke- og lagnadsgudinna *Fortuna Primigenia*, «Fortuna den fyrstefødde». Hit valfarta romarane for å spørja orakelet om framtida. Og i barokkpalasset på toppen av heilagdomen, finst ein av dei største og beste mosaikkane me har frå antikken. Han syner Nilens lange ferd frå fjella til Middelhavet og er spekka med underlege detaljar frå Afrikas eksotiske dyre- og folkeliv. Steinbiletet vitnar om fascinasjonen dei republikanske romarane hadde for Egypt, lenge før dei gjorde landet til romersk provins.

Piazza Regina Margherita

Bur du i Roma, er Palestrina eit fint dagsturmål. Det går nok turistbussar hit, men tenkjer du å gjera turen på eiga hand, så leig deg heller bil enn å satsa på kollektivtrafikken, slik eg freista denne morgonen. Det som skulle vera den siste bussetappen, blei i staden ein dryg fottur opp til gamlebyen.

Utanfor den vesle Gran Caffè på marknadsplassen Piazza Regina Margherita har eg fått meg espresso og skinketoast. Her er lun småbystemning. I større byar er jo sentrum ofte stengt for privatbilar i våre dagar, men her står dei parkerte tett i tett. Den italienske bilparken er frodigare enn den

Det kultiske klimaks: Toppen av Fortuna-tempelet er forma som eit teater. Herifrå skimtar ein på klare dagar Roma og Tyrrenhavet i vest. Foto: Sjur Haga Bringeland

norske: Friske blåfargar, leppestiftraude og jamvel håpefullt grøne bilar er der mange av, i motsetning til det mørkeblå, svarte og grå som dominerer der heime. I klesvegen er det omvendt. Italianarane føretrekkjer mest alltid dempa, mørke fargar.

Smuldrande søyler

Mot vest blir plassen avgrensa av den jordfarga kyrkja San Agapito, som dominerer med sitt kraftige, romanske klokketårn. Det er ei domkyrkje, for Palestrina har sjølvsgatt ein biskop – bispetettleiken er høg i Italia, sist eg sjekka var her godt over 200 bispedøme. Denne plassen utgjorde i antikken det romerske forum. Restar av praktbygga er attkjennelege i form av smuldra søyler på både kyrkjefasaden og husa framom fjellskråninga mot nord. I mellomalderen mura ein att dei vide søylegangane og portalane og skapte slik festningsaktige veggflater.

Husa framfor meg har fungert som bispepalass og presteseminar, men hyste i romartida folkeforsamlinga, kalla *curia*, og bykassen, *aerarium*. Framleis synlege er to par halvsøyler som flankerer dei høge, rundboga vin-

*Bruken av akse og symmetri i hellande terreng blei skilsetjande for romersk arkitektur.
Foto: Wikimedia*

dauga. Søyleskafta er nesten heilt bortsmuldra. I betre stand er dei lyse, korintiske kapitela, som må vera av ein meir hardfør steinsort. Forfallet har verkeleg skote fart dei siste to hundreåra, for på ei teikning av piazzaen frå 1826 er søylene framleis i god stand.

Komponisten

Skriv eg «Palestrina», føreslår autokorrekturen på mobilen «Palestina». By-namnet er elles mest kjent som komponistnamn, for i 1525 blei Giovanni Pierluigi fødd her, han som er kjend under tilnamnet «da Palestrina». 18 år gamal fekk han ansvar for koret i domkyrkja San Agapito, men Roma gjorde snart krav på talentet hans, og utan noka form for opptaksprøve blei han korleiar i Peterskyrkja.

For katolikkane er Giovanni Pierluigi da Palestrina like viktig som Johann Sebastian Bach er for protestantane. Motreformasjonens kyrkjemu-sikkreform sette nye krav til at tekstane i den komplisert polyfone

Modell i Palestrinas arkeologiske museum som syner korleis Fortuna-tempelet såg ut i antikken. Foto: Sjur Haga Bringeland

kormusikken skulle vera skjønelege. I tråd med dette laga Palestrina messer og motettar som i den rette tydinga av ordet blei *klassiske*. Vokalpolyfonien hans er framleis pensum for komposisjonsstudentar og har ein ubrotten liturgisk framføringstradisjon frå 1500-talet og fram til i dag. Slik er det ikkje med Bach, for hans kantatar og pasjonar blei meir eller mindre gløymdre i ålmenta før romantikarane lyfte han på pidestallen. Men sjølv Bach – den ortodokse lutheranaren som tonesette tekstar der paven og «tyrken» blei omtala i same ilske ordelag – såg dei tidlause og universelle kvalitetane i Palestrinas musikk. Bach framførte korverka hans i Thomaskyrkja i Leipzig og gav elevane sine i lekse å imitera komposisjonane hans som *exempla classica*.

Forfattern

Det er tid for tempel. På vegen over piazzaen passerer eg den altfor kvite og affekterte marmorstatuen av renessansekomponisten – eit neobarokt påfunn frå 1921 som titulerer han som Italias tonefyrste – og slår inn på Via Thomas Mann. Denne smale trappegata snirklar seg oppover mellom mel-

lomalderhus og er så italiensk ein kan få det. Ein plakett, høvande nok i mosaikk, minner om at nobelprisvinnaren Thomas Mann oppheldt seg her to somrar i 1890-åra, saman med forfattarbroren Heinrich. Her byrja Thomas Mann på sitt fyrste storverk, generasjonsromanen *Buddenbrooks*, som kom ut i 1901. Byen er òg kulisser for ei nøkkelscene i romanen *Doktor Faustus* frå 1946, der komponisten Adrian Leverkühn møter hinmannen.

Bomba fram

Huset Mann-folka budde i, er borte. Gamlebyen blei nemleg hardt råka av allierte bomber under andre verdskrigen. Men det som var ein katastrofe for innbyggjarane, skulle for kunstverda bli ei openberring. Under dei øydelagde mellomalderhusa, som dekte heile skråninga over piazzaen, kom antikke ruinar fram i dagen.

Praeneste er nemnd av Vergil (*Aeneiden* 7.678–685), og spådomsverksemnda i tempelet er skildra av Cicero (*De divinatione*, 2.85–87). At mellomalderbyen var bygd oppå tempelet, kunne ein sjå av dei få tuftene som stakk fram, og på bakgrunn av desse teikna kjende renessansearkitektur som Palladio fantasifulle rekonstruksjonar. Men fyrst med utgravingane etter krigen fekk me «fasiten»: Med utspring i eit lite rundtempel øvst breier det triangelforma komplekset seg ned fjellsida som ein arkitektonisk kaskade i sju terrassar. Det vil seia: Tempelet skal eigentleg «lesast» nedanfrå. I antikken entra ein det rett ovanfor forum, for så – gjennom eit system av ramper og trapper – å bli leidd etappevis opp mot det kultiske klimaks. I dag er inngangane der nede stengde med tunge jerngitter. Difor må eg fyrst opp på toppen, der hovudinngangen ligg, for så å gå ned langs sida og starta oppstiginga på rett måte.

Kvifor er dette tempelet så arkitekturhistorisk viktig? Eg har festa meg ved *tre* nyskapande aspekt: plasseringa, planen og teknologien.

Spektakulær plassering

Å bli drypande våt av sveitte når ein vitjar romerske monument i sommarsola, er ikkje uvanleg. Mindre vanleg er det å bli så andpusten, for her er det verkeleg *bratt*. Komplekset, som truleg blei til kring 130 f.Kr. (dateringa er omstridd), er det tidlegaste dømet på viljen og evna romarane hadde til

å omskapa eit naturleg høgdedrag til arkitektur i monumentalformat.

Dette fyrste nyskapande aspektet ved Fortuna-tempelet – *den spektakulære plasseringa i landskapet* – skulle utvikla seg til ein romersk spesialitet.

Symmetrisk plan

Eg startar ved den tredje terrassen, som kviler på ein mur av stor, polygonal naturstein. Denne delen er nok førromersk. Byggjemåten er typisk for etruskarane, urtidsfolket som styrte her, før det etter ein mislukka allianse med gallarane i 338 f.Kr. mista sjølvstendet og kom under Roma for godt. Vegen opp til den fjerde terrassen går over to symmetriske ramper som byrjar ytst og møtest på midten. Rampane hadde opphavleg tak og ein lukka vegg ut mot dalen, slik at det var som å gå opp ein korridor. I dag er tak og vegger borte, men søylehovuda som heldt taket oppe, ligg framleis slengde her og der. Slikt er ikkje uvanleg i Italia. Uvanleg er derimot måten søylehovuda er utforma på. For sidan taket skråna, er toppen av søylehovuda diagonalt utforma. Å endra på slike hevdvunne, ja, mest heilage former, ville vore heilagbrot for grekarane. Men romarane? Dei var pragmatikarar.

Rampene møtest i ein felles utgang på midten av fjerde høgda. Fyrst her kjem ein inn i den sentrale aksen: eit crescendo av trapper som til slutt fører opp til det vesle rundtempelet som dannar apex. Romarane elska heilskap og samanheng. *Aksialitet og symmetri* – dette er det andre nyskapande aspektet ved Fortuna-tempelet. Vel hadde også grekarane bygt terrasseforma anlegg i skrått terreng, men dei plasserte sjølve tempelbygningane friare i høve til kvarandre. Eit døme på dette er akropolisen i Pergamon, byen i Vesleasia som romarane la under seg i 133 f.Kr., altså samstundes med reisinga av den palestrinske Fortuna-heilagdomen.

Betongteknologi

Ikkje før i fjerde og femte høgda blir ein for alvor merksam på teknologien, som er det tredje nyskapande aspektet: *bruken av betong*.

Oppfinninga av dette dei kalla *opus caementicum*, revolusjonerte romersk byggeskikk. Ved å blanda ulike naturlege substansar med vatn – som kalk, grus og vulkansk sand – skapte dei eit materiale som i størkna form var sterkare enn einskildsubstansane. Sidan betong kan støypast i alle forskal-

ingar som ein snekkar evnar å byggja i tre, kunne romarane ta i bruk nye bygningsformer. Også kvelv, som dei før hadde bygd i stein, kunne no støypast; Pantheons kuppel syner kor langt dei seinare makta å driva det. Medan den greske arkitekturen baserte seg på søyler og bjelkar, baserer den romerske seg på bogar og kvelv.

Enorme mengder betong må ha gått med til å tvinga landskapet inn i terrassar, som opnar seg i rekkjer av tønneforma kvelv mot dalen. For å verna betongen mot vêr og vind er alt dekt med millionar av små naturstein i knyttnevestorleik. Flatene får slik ein tiltalende, rørleg pryd. Romarane hadde eit vakkert ord for denne kledinga, *opus incertum*, som tyder eit «ubestemt» eller «uroleg verk». Effekten minner om den på Y-blokka og Høgblokka i Regjeringskvartalet, og på Bergen rådhus. Arkitekten Erling Viksjø kalla dette fasadematerialet, som han sjølv var med og utvikla, for «naturbetong».

Museet

Endeleg når eg den sjette høgda, ein stor plass som i antikken var omkransa av doble søylegangar. No står berre den sjuande og siste terrassen att før toppen. Han har form av eit teater med ein åttekanta brønn midt på scenen. Blei kultiske spel for gudinna framførte her? Det som den gongen var seterekkjer, fungerer no som trapp opp til det barokke Palazzo Colonna Barberini, som har røter attende til 1100-talet. Palasset fylgjer elegant grunnplanet til den halvsirkelforma søylegangen, den som i antikken verna det aller heilagaste, men også det aller minste: det yndige rundtempelet til den fyrstefødde Fortunus ære.

Palasset hyser i dag Palestrinas arkeologiske museum. Eg løyser billett og trer inn i lyse salar prydde med dramatiske freskomåleri. Romma er langt frå fullpakka med utstillingsstykke. Mange av dei arkeologiske funna har gjennom hundreåra hamna i større museum, fyrst og fremst i Roma og Berlin. Men her finst ei rekkje romerske godbitar: Eit relieff som syner keisar Trajans triumftog (den unge slaven som kviskrar triumfatoren «hugs at du du skal døy» i øyra, er sympatisk framstilt). Eit relieff med ei omsorgsfull villsvinsugge omgjeven av diande ungsvin (framifrå skuggespel kring suggehovudet, for kunstnaren har hogge uvanleg djupt i marmoren). Og det mest kuriøse: eit Fortuna-hovud i orientalsk marmor, som blei funne i brøn-

nen framfor palasset (kven kasta lukkegudinna nedi der?). Fragmentet kan stamma frå den i antikken så namngjetne skulpturgruppa av Fortuna med Jupiter og Juno, som Cicero nemner i samband med Palestrina-heilagdomen (*De divinatione*, 2.85): «statuen av Jupiter som barn, sitjande med Juno på Fortunas fang medan han strekkjer seg etter brystet hennar.»

Men alt dette kjem i skuggen av høgdepunktet i andre høgda: «Nilmosaikken», den eldste og best bevarte avbildinga av Nil-landskapet frå antikken, som museumsvaktene har vore så imøtekomande å setja ut stolar framføre. Dei trengst, for tid tarvst om ein skal makta å ta detaljrikdomen innover seg.

Nilmosaikken

Frå eit fugleperspektiv ser me her Nilens ferd frå dei nubiske fjella i sør til deltaet ved Alexandria i nord. Dette er under den årlege, livgjevande over-

Hundretusenvis av små steinfragment i ulike fargar utgjer Nilmosaikken (kring 4,30 × 5,80 meter), som truleg blei laga kring 130 f.Kr. Foto: Sjur Haga Bringeland

fløyminga, og i framgrunnen er der berre øyar av bert land. Både på øyane og i elva yrer det av liv. Svarte afrikanarar med runde skjold og pil og boge jaktar løver, apekattar og fuglar i fjella, medan meir lyshuda jegerar i båtar lenger nede omskaper flodhestane til enorme nåleputer med spyda sine.

Men trass i dei mange livfulle scenane som er framstilte, er biletet som heilskap utfordrande å lesa. Særleg i den nedre halvdelan er det vanskeleg å fylgja noko logisk samanhengande elveløp, altså kva retning vatnet – og dermed handlinga – flyt. Det same gjeld korleis dei einskilte landskapselementa relaterer seg til kvarandre. Det heile verkar meir og meir tilfeldig, ja, nærast abstrakt, di nærare Middelhavet ein kjem. Er dette noko mosaikkmakarane har gjort med vilje? Eller har det med restaureringa å gjera? Alt tyder på det siste, for verket har ein mangslungen lagnad – som mellom anna inneber ei «nær døden-oppleving» i 1640.

Nymfeum

Det meste tyder på at mosaikken er eit oppdragsarbeid utført av ein alexandrinsk verkstad kring 130 f.Kr., altså omlag samstundes som basilikaen og dei andre praktbygga på forum blei reiste. Både dyr og bygningar er då også forsynte med greske namn. I museet heng mosaikken som eit veggteppe av stein, men opphaveleg var dette golvkunst. Han dekte bakken i apsis i bykassen (*aerarium*), som sto kloss i forumsbasilikaens kortvegg. Ein apsis har halvsirkelforma grunnriss, og dette har gjeve mosaikken forma. Det nisjeaktige rommet var hogge direkte inn i fjellveggen som ei kunstig grotte. Der fungerte det som nymfeum, ein kjeldeheilagdom vigsla til nymfer, med vatn som risla inn gjennom sprekkar i berget.

Mosaikken blei oppdaga på tampen av 1500-talet i samband med bygginga av presteseminaret. Då blei mellomalderlege overbygningar rivne og antikke strukturar frigjorde. Men den intellektuelle oppdagaren var humanisten Federico Cesi, som skreiv om mosaikken i 1614. Cesi var grunnleggjaren av det italienske vitskapsakademiet *Accademia dei Lincei*, «akademiet til dei gaupeaktige», der også adelsmannen Francesco Barberini var medlem. Då onkelen hans i 1623 blei vald til pave Urban VIII, og han sjølv fekk kardinaltittel, gjekk han straks i gang med å flytta den arkeologiske sensasjonen til Roma. For å gjera transporten enklare, blei mosaikken delt opp i ulike segment – og dimed byrja forvirringa.

Hulter til bulter

Sjølv om nokre felt var øydelagde, må mosaikken ha vore i god stand då han blei funnen. Etter transporten til Roma blei eitt av dei kring 20 segmenta, det såkalla «Segmentet med pergolaen», ganske omgåande gjeve i statsgåve til storhertugen av Toscana. For å unngå tomme felt måtte mosaikkunstnaren som restaurerte verket i 1620-åra difor minska grunnflata ved å rykka dei ulike segmenta nærare kvarandre, og for at det heile skulle passa i halvsirkelform, laut somme av motiva stokkast om på. Den kompositoriske disposisjonen ein ser i dag, er altså ikkje lenger den originale.

Det såkalla «Segmentet med pergolaen» frå Nilmosaikken, som no heng i Antikensammling Berlin. Foto: Dick Osseman / Wikimedia

Detalj frå Nilmosaikken som syner Alexandria i den årlege flaumperioden. Foto: Sjur Haga Bringeland

Resultatet blei uansett så pent at innbyggjarane i Palestrina i 1640 kravde å få kunstverket tilbake, noko kardinalen gjekk med på, for Barberini-familien hadde no overteke byen og palasset etter Colonna-familien (difor namnet Palazzo Colonna Barberini). Der heng det framleis.

Det var under transporten frå Roma den nemnde nær døden-opplevinga fann stad. Palestrina-biskopen skildra hendinga slik i eit brev: «Kistene med segmenta var blitt stabla opp-ned på hestekjerrene, og etter turen over humpete landevegar frå Roma kom mosaikken fram hulter til bulter.» Mosaikken var altså frakta med biletsida ned, slik at meir enn halvparten av mosaikkens *tesserae* (små enkeltsteinar) hadde falle ut. Mange av dei blei knuste.

Windsor-akvarellane

Denne re-restaureringa må ha arta seg som verdas vanskelegaste puslespel. Likevel klarte ein altså å attskapa det meisterverket på kring 4,30 × 5,80 meter ein ser i Palestrina i dag. Fleire segment måtte omarbeidast kraftig etter kjerreturen, og «Segmentet med pergolaen», som blei gjeve til Firenze, er i heilskap ein kopi frå kring 1630 (originalen hamna til slutt hjå Fredrik II («den store») i Preussen og heng no i Antikensammlung Berlin).

Utsnitt av same motiv som det førre, frå ei samling med 19 akvarellar (ca. 1630) av Nilmosaikken i kunstsamlinga i Windsor Castle. Oppdragsgjeveren var Cassiano dal Pozzo, og målareren truleg Vincenzo Vanenti. Foto: Wikimedia

Men kva er originalt og kva restaurert i Nilmosaikken? Slikt er jo gjerne eit problem med mosaikkar, til dømes dei i dei seinantikke kyrkjene i Ravenna: Meir enn me eigentleg vil vita av, er attskapt på 1600- og 1700-talet. Men når det gjeld Nilmosaikken, er me uvanleg godt informerte, takka vera ein konvolutt som i 1970-åra blei oppdaga i Royal Collection i Windsor Castle. Den inneheld ein serie grundig utførte akvarellar av alle segmenta som syner mosaikkens tilstand kring 1626, altså like etter at han kom til Roma. Og endå betre: Sidan akvarellane er nummererte, røper dei den opphavlege plasseringa til einskildsegmenta i heilskapen. På bakgrunn av Windsor-akvarellane har ein dimed klart å rekonstruera korleis Nilmosaikken må ha sett ut før han blei fjerna frå nymfegrotta i Palestrina. Men dyra og fabeldyra, bygningane, dei kultiske hendingane i templa, forlystingane i båtar og prakthagar – korleis skal me tolka *dei*?

Eventyrlandet

Ei mengd vitskaplege artiklar og fleire fagbøker er skrivne om dette, med svært ulike hypotesar. Eitt tykkjest det likevel å herska semje om: Vel finst der andre romerske mosaikkar som skildrar Egypt, til dømes i «Faunens hus» i Pompeii (også 2. hundreåret f. Kr.), nærare bestemt på terskelen inn til exedraen med den kjende Aleksander-mosaikken. Men ingen av dei er så tematisk omfattande og teknisk overtydande som den palestrinske, og ikkje minst: så *fantasifull*. Dette er eventyrlandet romarane førestilte seg, eit jordisk paradisi, men også den mytiske staden der pygmear låg i stadig strid med allslags udyr.

Når eg les mosaikken nedanfrå og opp, blir eg var at dyra i deltaet er naturlege: krokodillen som ligg på lur, flodhestane med spyd i seg, bonden som gjev kua si vatn og endene som fråsar i næringsrike vassplanter. Men di lengre opp vassdraget augo vandrar, di lengre unna den for antikkens menneske kjende verda ein ser, desto meir fabelaktig blir det: flodhestar med krokodillesnute, ovstore krabbar og slangar, og ikkje minst hovdyret med kvinnehovud og patter i framkant som ber innskrifta HONOKENTAYPA. «H» er den greske hokjønnsartikkelen, slik at innskrifta er i bestemd form: «eselkentauren». Claudius Aelianus, som var fødd i Palestrina kring 170 e.Kr., skildrar på bakgrunn av eldre greske kjelder skapningen slik i dyreboka *De natura animalium*: «Kroppen liknar den til eit esel, han er grå, men bleikare under sidene. Det [dyret] har menneskeleg overkropp med patter, og det menneskelege andletet er omgjeve av tjukk manke. Armane blir nytta til å halda og gripa ting med, men også til å gå. Det har eit veldig temperament og toler ikkje å haldast i fangenskap.»

Paradisisk pergola

Medan den øvre delen av mosaikken altså zoologisk sett kunne vore frå ein helvetesscene måla av Hieronymus Bosch, minner den nedre meir om ei triveleg barnebok om Afrikas dyr. Sjølv sennbiletet på eventyrlandets forlysting er «Segmentet med pergolaen» (sjå s. 81). Det syner ein pergola med fletta siv og drueklasar som er spent over elveløpet. Ein bonde har nett staka seg forbi med papyrusbåten sin. I baugen har han buntar av lotusblomar, denne for Egypt så symboltunge planta som er næringsrikt fôr for både folk og fe.

Festlyden har teke plass på kvar si side av straumen, kvilande på mjuke madrassar. Kvinnene har mjølkekvit hud, medan mannfolka openbert har vore meir ute i sola. Kvinna på vår side held armen varsamt kring fylgjet sitt. Begge peikar dei opp mot pergolaens underside – kanskje dei nedanfrå ser meir enn me gjer? Den yngre mannen bryr seg uansett ikkje, for han spelar tverrfløyte.

På hi sida av elva er der to par. Her er det mannen som held kring kvinna; dei ser kvarandre djupt inn i augo medan dei skålar i vin. Den andre kvinna spelar lyre. Dette er eit tyngre instrument å hanskast med enn fløyta, sjølv når ein spelar det på skuldra, og det er nok for å sikra stabiliteten at ho har ho spent ei tynn reim kring nakken og venstre overarm. Mannen kikkar ovundrande opp mot sin musiske make.

Koparstikket av Agapito Bernardini syner Palestrina under Barberini-herredomet på 1600-talet. Dei overbygde ruinane av tempelet er synlege, særleg dei symmetriske rampane som leiar opp til fjerde terrassen. Frå bokverket Latium av Athanasius Kircher (Amsterdam, 1671). Foto: Wikimedia

Verknadshistoria

Gran Caffè på Piazza Regina Margherita opnar att for kvelden, og eg nyt ein enkel pastarett med ein like enkel Lazio-vin før returen til Roma. Ute-serveringa ligg rett andsynes staden der Nilmosaikken blei funnen. Om sjølve grotta framleis eksisterer under 1600-talsbygget, veit eg ikkje, men ei tilsvarende grotte med fiskemosaikk er i alle høve bevart nokre titals meter unna. I antikken var begge mosaikkane dekte av ei tynn hinne med vatn, og ein kan berre førestilla seg korleis det rørlege fargespelet i dei hundretusenvis av mosaikksteinane *då* må ha teke seg ut.

Fortuna-tempelet er blitt kalla antikkens fyrste spesifikt *romerske* byggverk. Verknadshistoria til bygget kan ikkje overvurderast. Slik bruk av akse og symmetri i hellande terreng gav atterklang i alt frå Trajans marknad i Roma frå kring 100 e.Kr., via Bramantes Cortile del Belvedere i Vatikanet (seinare bygd igjen), til Viktor Emanuel-monumentet, som blei teikna i 1880-åra og innvigd i 1911. Men Palestrina-tempelet prega òg den landlege villaarkitekturen i renessansen, særleg kring Firenze og Roma, der terrenget tillèt plassering av hus og hagar på terrassar i fleire nivå over kvarandre. Det fremste dømet er vel den skilsetjande Villa d'Este (1549) i Tivoli, som ligg ei mils ferd nord for Palestrina.

Der ligg også keisar Hadrians villa, som med sin kunstige Nil og sitt nymfeum vigsla til den hellenistisk-egyptiske guden Serapis er eit monumentaluttrykk for keisartidas Egypt-fascinasjon. Desse villaane er neste mål for reisa mi.

sjurhbring@gmail.com

Sjur Haga Bringeland er musikar og doktorgradsstipendiat i musikkhistorie ved UiB og arbeider med ei kunstreisebok om italienske byar. I neste nummer av Klassisk Forum tek han føre seg Tivoli, med Hadrians villa som geografisk temapark og symbiosen av kunst og natur i Villa d'Este.

Litteratur

Andreae, Bernhard. *Antike Bildmosaiken*, 2. utgåve. Mainz: Philipp von Zabern, 2012.

- Boëthius, Axel. *Etruscan and Early Roman Architecture*. Harmondsworth: Penguin Books, 1978.
- Claridge, Amanda. *Rome. An Oxford Archeological Guide*, 2. utgåve. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Henning, Christoph. *Latium. Das Land um Rom*. Köln: DuMont Buchverlag, 1997.
- Hess, Robert, og Elfride Paschinger: *Das etruskische Italien. Entdeckungsfahrten zu den Kunststätten und Nekropolen der Etrusker*, 3. utgåve. Köln: DuMont Buchverlag, 1980.
- Koch, Wilfred. *Baustilkunde. Das Standardwerk zur europäischen Baukunst von der Antike bis zur Gegenwart*, 34. utgåve. München: Perstel Verlag, 2014.
- Ramage, Andrew, og Nancy H. Ramage. *Römische Kunst von Romulus zu Konstantin*. Köln: Könemann, 1999.

Tacitus' Germania. Oversatt av Claus Krag. Spartacus forlag, Oslo 2023. 254 sider.

ANMELDT AV ASKE DAMTOFT POULSEN

Det er alltid ekstra gledelig for det klassiske miljøet når antikkens verker tiltrekker seg oppmerksomhet utenfra. Det bidrar til å bryte ned barrierer mellom fagene og stimulerer til interdisiplinære diskusjoner.

Det var derfor med stor begeistring at jeg takket ja til å skrive en anmeldelse av Claus Krags nye oversettelse av Tacitus' *Germania*. Krag er nemlig professor emeritus i historie ved Universitetet i Sørøst-Norge og spesialist i norrøn filologi og norsk middelalderhistorie. Begeistringen ble ikke mindre da jeg fikk tilsendt boken, som er et flott stykke håndverk. Spartacus forlag har produsert en virkelig appetittvekkende bok: fra omslagsdesign (med etterfølgende kart over de germanske stammenes utbredelse i det nordlige Europa) til de to omfattende registrene oser det profesjonalitet. Av trykkfeil har jeg kun funnet en enkelt: På s. 216 står det «120 år» i stedet for «210 år». (I selve oversettelsen finner vi det riktige tallet). Og sist, men ikke minst, så har Krag laget en utmerket presentasjon av en av antikkens vanskeligste tekster. For på tross av sitt beskjedne omfang er dette et verk fullt av fallgruver: Tekstoverleveringen er dårlig, språket er ofte tvetydig, den historiske og kulturelle konteksten er uklar, og ettertidens bruk av verket har vært ytterst kontroversiell. For dette bør han – og Spartacus forlag – berømmes på det sterkeste.

Ute i den store verden er Tacitus nok mest kjent som forfatteren av de to monumentale historieverkene *Annales* («Årbøkene») og *Historiae* («Historiene»), som på annalistisk vis beretter Romas historie under henholdsvis de Julio-Claudiske (14–68 e.v.t.) og de Flaviske (68–96 e.v.t.) keiserne. Mens *Annales* ble oversatt til norsk av Henning Mørland i 1988, er *Historiae* nylig (og nydelig) blitt oversatt av Anne-Katrine Frihagen og Bjørg Tosterud. *Germania* – egentlig *De origine et situ Germanorum* («Om germanernes opphav og utbredelse») – er et av Tacitus' tre såkalte «mindre verker», der *Agricola* (en biografi over hans svigerfar) og *Dialogus de oratoribus* («Samtale om talerne», en dialog i platonsk stil om talekunstens angivelige forfall under keisertiden) utgjør de andre to. Mens *Dialogus* ble oversatt av Hermund Slaatelid i hans utvalg tekster om romersk retorikk

fra 1993, må vi tilbake til Trygve Widths *Agricola og Germania* (posthumt utgitt i 1968, fem år etter hans død) for å finne en norsk oversettelse av disse to verkene. Når en tekst som allerede er oversatt til norsk oversettes igjen må man stille seg spørsmålet hvorfor, ikke minst ettersom Widths oversettelse er både dugelig og relativt moderne i sitt språk. Det virker da heller ikke som at det er nyoversettelsen i seg selv om er hovedpoenget for Krag, men snarere konteksten *Germania* settes inn i. For i motsetning til Width har Krag nemlig skrevet en fyldig innledning og vedlagt forklarende kommentarer til teksten, hvilket gjør hans utgave langt mer leservennlig.

Tacitus er kjent som det antikke Romas kanskje aller fremste historiker. Hans fremstilling av romersk keisertid er både sylskarp og dypt pessimistisk. Keiserne er håpløse og/eller blodtørstige, senatorene er feige, og romerfolket har øyne utelukkende for brød og sirkus. Med den amerikanske litteraturkritikeren Lionel Trillings ord: «We are aware of [Tacitus] as one of the few great writers who are utterly without hope».¹ Men Tacitus var mye mer enn historiker. Han var også sølvalderlatinens fremste stilist, hvis nådeløse *brevitas*, hodespinnende *inconcinntas*, tvetydige setninger, og forkjærlighet for det poetiske har besværet latinstudenter fra tidenes morgen. Som Trilling poengterer er for eksempel portrettet av keiser Tiberius håpløst motsetningsfullt: «We are irresistibly reminded of Proust when Tacitus sets about creating the wonderful figure of Tiberius and, using a hundred uncertainties and contradictions, tries to solve this great enigma of a man, yet always avoids the solution because the enigma is the character.»

Selv om det nok først og fremst er *Annales* og *Historiae* man tenker på når det er tale om Tacitus' tvetydige stil og mørke sarkasme, er *Germania* utvilsomt et produkt av samme sinn. Ofte sitter brodden i halen, som når Tacitus avslutter sin diskusjon av germanernes bytteøkonomi med å påpeke at «nu har vi også lært dem å ta imot pengegaver» (*Germ.* 15; overs. Width). Mener Tacitus at en slik pengebruk er et symbol på sivilisasjonens komme? Eller kanskje snarere et forvarsel om at Romas korruperende skikker er ved å vinne innpass blant de uskyldige germanerne? Teksten gir intet entydig svar. Som Width påpeker i forordet til sin oversettelse, kan slik tvetydighet medføre vanskeligheter for oversetteres forsøk på å bevare originaltekstens særegne stil og samtidig lage en oversettelse som kan stå på egne ben: «Det en oversetter i alminnelighet tar sikte på, nemlig å bevare

1. Lionel Trilling (1976), «The Literary Imagination», ss. 198–203.

så meget som mulig av originalens stilistiske særpreg, støter i Tacitus' tilfelle på så enorme vanskeligheter at oversettere i stedet har lagt hovedvekten på den korrekte gjengivelse av hans meninger, en oppgave som på sine steder er vanskelig nok.»

Width selv må til tider krype til korset, som når han kommer til Tacitus' kronglete måte å beskrive kongenes uinnskrenkede makt blant svionene. Hos svionene, skriver Tacitus, er makten samlet i hendene på en enkelt hersker og denne regjerer *nullis iam exceptionibus, non precario iure parendi* (*Germ.* 44). I stedet for å forsøke å gjengi ordrett hva som må være et prakt-eksemplar på taciteisk ironi – «uten noen innskrenkninger og med en rett til å adlyde som man ikke behøver å be om» (altså gis 'retten til å adlyde' [man skulle forvente seg 'kravet om å adlyde'] fritt til alle) – parafraserer og forenkler han uttrykket med det pleonastiske «uten noen innskrenkninger og med ubegrenset rett til å kreve lydighet», hvilket jo bare sier det samme på to ulike måter. Til motsetning fra Width forsøker Krag her å bi-beholde originalens dunkelhet, hvilket resulterer i en spenstig ordsalat: «uten noen som helst innskrenkninger og ikke med rett til å bli adlydt bare på nåde». Felles for begge er at de – mot alle grammatikkbøkers overbevisning, men i godt selskap blant andre oversettere og kommentatorer – ser seg nødt til å oversette gerundivformen *parendi* passivt («rett til å kreve lydighet / bli adlydt») snarere enn aktivt («rett til å adlyde»). Hvis ingen av alternativene er særlig overbevisende er det kanskje snarere fordi det taciteiske uttrykket simpelthen motsetter seg oversettelse.

Innen jeg går i detalj med anmeldelsen passer det seg med innledende *caveat lector*: Krag er først og fremst interessert i *Germania* som kilde til germanernes historie, og det skinner tydelig gjennom fra start til slutt. Allerede i forordet skriver han at det nok er «som historisk kilde skrift de fleste nå vil lese Tacitus' tekst», og han legger deretter til at hans oversettelse (inkludert innledning og kommentarer) «bærer ... preg av dette», og i litteraturlisten finnes det mange historiske og arkeologiske studier men pent lite om *Germania* som litteratur.² Ettersom denne anmelderen – og de fleste

2. Jeg savner særlig Ellen O'Gorman (1993), «No place like Rome», *Ramus* 22.2, ss. 135–154, og Richard Thomas (2009), «*Germania* as a literary text», *Cambridge Companion to Tacitus*, red. A.J. Woodman. Krag har heller ikke funnet plass til Giovanni Fornis og Francesco Gallis utmerkede italienske tekstkritiske utgave med kommentarer (1964, Edizioni dell'Ateneo).

klassiskfilologer utenfor Skandinavia – ikke hører til blant disse leserne, er det åpenbart at våre forventninger til hva en oversettelse av verket bør tilby skiller seg fra hverandre. Min anmeldelse (og særlig mine kritiske kommentarer) skal derfor leses med dette i mente: Jeg er ikke Krag tiltenkte leser. Med frykt for å gjenta et tidligere poeng vil jeg derfor gjerne understreke det positive i at *Germania* nå er blitt oversatt og kommentert med fokus nettopp på verkets muligheter som kilde til germanernes historie.

Boken er delt i tre hoveddeler: Innledning, oversettelse, og kommentarer. **Innledningen** er videre delt i tre underrubrikker: I den første (ss. 9–41) skisserer Krag germanernes pre-taciteiske historie og kildene til denne, i den andre (ss. 41–81) plasserer han Tacitus og hans verk i en historisk-litterær kontekst som (emblematiske for Krag's historisk-interesserte ledesnor) avsluttes med en diskusjon om hvorvidt teksten er «til å stole på», og i den tredje (ss. 81–110) gir han en oversikt over tekstens etterliv fra tilsynelatende glemsel under senantikken til dens enorme popularitet i Det tredje rike. Introduksjonen akkompagneres av et rikt noteapparat (ss. 111–128). Deretter følger selve **oversettelsen** (131–167), hvis 46 kapitler Krag har utstyrt med beskrivende overskrifter for å hjelpe leseren med å navigere i teksten. Krag's **kommentarer** (ss. 169–230) diskuterer utvalgte historiske, språklige, og litterære (men som regel historiske) momenter i teksten. Boken avrundes med en litteraturliste (ss. 231–237) og to navneregistre som henviser henholdsvis til oversettelsen og til innledningen og kommentarene.

Innledningen er bokens sterkeste del, skrevet i en lettlese stil som flyter fint. Krag er tydeligvis i sitt ess når han skriver om germanernes pre-taciteiske historie og kildene til denne, men han har allikevel viet god plass til å diskutere verkets historiske og litterære kontekst, samt dets resepsjonshistorie. Krag bør også lovprises for at han ikke lar sin iver etter å anvende *Germania* som kilde til germanerne forkludre hans dømmekraft. Selv om han gjennom hele boken er på utkikk etter de «virkelige» germanerne, understreker han tidlig at teksten er «et romersk verk som reflekterer romersk tenkemåte og romerske tankemønstre» (s. 14), og han kommer titt og ofte med advarsler til leseren om å ikke ta alt for god fisk også i sine kommentarer (f.eks. s. 202: «vi kan ikke uten videre anse alle detaljer fra Tacitus for autentiske»).

Krag har mye interessant å si også om verkets potensiale som kilde, men noe mindre om dets litterære kvaliteter og dets plass i den antikke litterære tradisjon. Paragrafene om hvorfor Tacitus skrev *Germania* er utmerkede, ikke minst fordi de gir ham anledning til å påpeke at Tacitus anvender germanerne som et speil for sine samtidige romere – på både godt og ondt. Ettersom Krag ikke siterer den latinske teksten (mer om dette senere), behandles Tacitus' språk og stil naturlig nok relativt kortfattet (ss. 50–51). Denne anmelderen ville også gjerne ha lest mer om forholdet mellom *Germania* og Tacitus' andre verker (hvordan oppfører germanerne seg i *Historiene* og *Årbøkene*?) og mellom Tacitus og andre antikke forfattere, ikke minst Vergil, som Tacitus ved flere anledninger alluderer til i teksten – og dette er kun delvis fordi mine interesserer (og de spørsmål jeg stiller til teksten) skiller seg fra Krags. For, som Richard Thomas poengterer, skriver Tacitus seg med *Germania* inn i en poetisk tradisjon så vel som i en etnografisk-historisk tradisjon: «Virgil created a way of talking about civilisation and culture that belongs as much to literature and the fantastic as it does to the world of history and science, and Tacitus cheerfully puts himself into that literary tradition» (Thomas 2009, s. 66). Når hverken Hesiod eller mytene om Saturns gullalder opptrer i Krags diskusjoner (Vergil nevnes en enkelt gang), taper leseren derfor en viktig bakgrunn for å forstå hva slags tekst hen leser.

Diskusjonen av verkets resepsjonshistorie er spennende lesning. Krag beveger seg elegant fra den tidlige overleveringen under middelalderen, gjennom den begynnende germanerideologi under renessansen, og frem til misbruket av teksten under Det tredje rike. Særlig paragrafene om den begynnende germanerideologi – fra sivilisasjonstrekk til etniske trekk (ss. 87–88) – er et høydepunkt. I utleggingen av nazistenes raseteorier og antisemittismens framvekst i Tyskland etter første verdenskrig taper Krag kanskje Tacitus' *Germania* litt av syne (ss. 96–110), særlig ettersom han selv – med rette – medgir at verkets rolle her var svært begrenset. Denne delen kan allikevel være nyttig hvis man vil introdusere videregående elever for et antikt verk og dets resepsjonshistorie. Her kommer hans tidligere diskusjon av Tacitus' bruk av germanerne som speil for romerne til god hjelp, ettersom det både kan forklare hvorfor nazistene trykket boken til sitt bryst og demonstrere at det måtte en meget selektiv lesning til for å gjøre boken

stueren blant Hitlers sjefsideologer, for Tacitus' germanere er jo slettes ikke alltid overlegne sine romerske motparter.

Oversettelsen er, *summa summarum*, tilfredsstillende. Det er ikke overraskende at en anmelder (særlig ikke hvis denne er utdannet latinist) finner saker og ting hen er uenig i, og det skal understrekes at Krag finner som oftest en passende balanse mellom ordrett oversettelse og idiomatisk norsk. Derfor skal ikke mine kommentarer forstås som en avvisning av Krags oversettelse i sin helhet. Det er tydelig at han har styr på sin latin. Hans gjengivelse av *ex ingenio suo quisque demat vel addat fidem* (Germ. 3) som «enhver får tro eller tvile på det etter sitt eget hode» er meget smukk, hans utlegning av *litterarum secreta* som dekkende både «hemmelige brev» og «hemmeligheter i brev» er spot-on (s. 198), og han henviser ofte leserens oppmerksomhet til bestemte ord og retoriske figurer (s. 193).

Når det er sagt, må dog et større problem nevnes: Krag nevner ikke Trygve Widths norske oversettelse fra 1968 – og dette på tross av at han har en underrubrikk i sin bibliografi med «Tekstutgaver og oversettelser». At en oversetter har valgt å ignorere den eneste tidligere publiserte norske oversettelsen virker ubegripelig. Som vi vil se av mine kommentarer til visse utvalgte oversettelser nedenfor ville Krag ha kunnet unngå mange misforståelser hvis han hadde konsultert Width. Det bør også nevnes at valget om å ikke inkludere den latinske teksten er frustrerende for leseren som gjerne hurtig vil kunne sjekke originalen, ikke minst ettersom Tacitus' språk – som nevnt – ofte er tvetydig. Teksten er jo ikke veldig lang, så man sitter med følelsen av at de kunne ha unnet seg de ekstra 35 (?) sidene som det ville ha krevet. Valget må vitne om målgruppe, som synes å være den interesserte allmennhet og lærere og elever på videregående skole snarere enn forskere og latinstudenter. At Krag har valgt å akseptere J.C.G. Andersons tekst fra 1938 i sin helhet og uten innsigelser er forståelig (for det ville være et enormt arbeide å skulle sammenligne og vurdere alle tekstkritiske utgaver), men heller ikke uproblematisk. Det medfører blant annet at han i kapittel 30 har akseptert Baehrens' tvilsomme konjunktur *peditum*, som – slik Allan Lund påpeker i sin kommentar – underminerer den implisitte kontrasten mellom romere og barbarer ved å introdusere en eksplisitt kontrast mellom fotfolk og rytteri.³

3. Allan Lund (1988), *Germania*, Heidelberg.

I kapittel 2 er *conditorem* blitt flyttet fra guden Mannus til hans tre sønner: Tacitus skriver at *ei filium Mannum, originem gentis conditoremque, Manno tris filios adsignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaevones, medii Herminones, ceteri Istaevones vocentur*. Krag oversetter «Han [Tvisto] hadde sønnen Mannus, folkets stamfar; denne igjen tillegger de tre sønner, som grunnla og gav navn til folkegruppene ...» Den riktige oversettelsen finner vi hos Width: «Ham [Tvisto] tillegger de sønnen Mannus, germanerfolkets opphav og grunnlegger, og denne Mannus igjen tre sønner, hvis navn går igjen i benevnelsene på de germanske folkegrupper...».

I kapittel 28 oversetter Krag beskrivelsen av Julius Caesar som *summus auctorum* med «vår aller beste kilde». Men dette handler om litterær autoritet, ikke moderne kildegransking. Den engelske oversetteren J.B. Rives gjengir med «the highest of authorities». Man mistenker at Krag har latt sin egen bruk av Tacitus som historisk kilde smitte over på hans forståelse av dennes bruk av Caesar.

I kapittel 31 oversetter Krag *visu nova*, som må bety «et merkverdig syn» (Width har «et uvant og selsomt skue»), med «synet av dem skaper skrekk». Det er selvfølgelig ikke usannsynlig at dette merkverdige synet er ment å inngyete skrekk, men det er ikke det Tacitus skriver. I samme kapittel er *durae virtuti* blitt til «hardt krigerliv», selv om det er tydelig fra konteksten at *virtus* her dekker deres harde og heroiske levesett i både krig og fred.

I kapittel 32 – *nec maior apud Chattos peditum laus quam Tencteris equitum* – forstår Krag *laus* som en oppfordring (at tenkterernes rytteri bør berømmes) snarere enn en beskrivelse av faktiske forhold (at tenkterernes rytteri er berømt): «og berømmer man chatterne for fotfolket, må man like mye berømme tenktererne for rytteriet». Det er ikke en helt umulig tolkning, men ettersom den skiller seg fra alle andre oversettere og kommentatorer (f.eks. Width: «og deres [tenkterernes] kavaleri har like stor berømmelse som fotfolket hos chatterne»), så ville man forvente å se en diskusjon av dette i kommentarene.

I kapittel 34 oversetter Krag *visum* med «det virker», på tross av at dette må være fortid, altså «det syntes», eller – med Width – «man har ment».

I kapittel 35 oversetter Krag *populus inter Germanos nobilissimus, quique magnitudinem suam malit iustitia tueri* med «en av de mest ansette stammene blant germanerne. Denne anseelsen trygger de så ved sin rettshaffenhet.» Altså brukes «anseelse» til å oversette både *nobilissimus* og

magnitudo, mens verbet *malit* ignoreres, hvilket gir et litt fordreid bilde av hva Tacitus faktisk skrev. Widths «Blant germanerne nyter de høy anseelse, og de vil helst [malit] hevde sin storhet ved å øve rettferd» er igjen å foretrekke.

I kapittel 39 oversetter Krag *vetustissimos* med «opprinneligste», selv om «opprinnelig» er et ord som vanskelig kan gradbøyes. Hvorfor ikke bare «eldste», som Width har oversatt?

I kapittel 43 skriver Krag at harierne «forsterker [de] villskapen gjennom unatur og valg av tidspunkter (*Harii ... insitae feritati arte ac tempore lenocinantur*). At *tempore* blir til omskrivningen «valg av tidspunkter» kan man forstå (selv om det ikke kvalifiserer som god norsk), men «unatur» har konnotasjoner av barbari som *arte* ikke kan romme. Widths «kunstige midler» er å foretrekke. Hvis man ikke har noe imot anglismer, skulle man kanskje kunne oversette uttrykket med «triks og timing»?

Kommentarene tar – som nevnt – først og fremst opp utvalgte historiske emner (f.eks. bygging av altere [s. 174], utbredelsen av ulike våpen [s. 177–81], gudedyrkelse [s. 184–5], bebyggelse og byggematerialer [s. 195–6]), men vi finner også etymologiske diskusjoner (f.eks. *Tvisto* og *Mannus* [s. 172], *baritus* [s. 173], *boihaemum* [s. 207]), forklaringer av latinske ord og uttrykk (f.eks. *rex* og *dux* [s. 181], *princeps* [s. 187], *Germania omnis* [s. 169], *litterarum secreta* [s. 198]), retoriske virkemidler (f.eks. «bryst» som *pars pro toto* [s. 182–3], antitetiske uttrykk [s. 193]), og kontekstualiserende fortolkninger av spesifikke passasjer (f.eks. kvinnenes rolle i ekteskapet [s. 197–8], lovgivning om barnebegrensning [s. 199–200]).

Denne delen av boken er av generelt høy kvalitet og bidrar til å gjøre Krags oversettelse svært leservennlig. Visse kommentarer kan det naturligvis settes spørsmålstejn ved: I kommentarene til kapittel 18 misforstår Krag den avsluttende frasen om kvinnenes rolle i det germanske husholdet: *hoc iuncti boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant. Sic vivendum, sic pereundum: accipere se, quae liberis inviolata ac digna reddat, quae nurus accipiant, rursusque ad nepotes referantur*. Dette må bety at det er kvinnens rolle å vedlikeholde og gi videre de gavene som inngår i mannens medgift – så vel som det de symboliserer i form av taperhet og lojalitet overfor husbonden – til både barn og svigerdøtre (som deretter skal gi disse ting videre til kvinnens barnebarn), og ikke – som Krag, ensom blant kom-

mentatorer, skriver (s. 198) – at «det er da underforstått at en svigerdatter bringer denne holdningen med seg fra sin mor».

Krags begrensede interesse for teksten som litterært verk avspeiler seg i hans kommentarer til kapittel 33, for han nevner ingenting om at vi her finner et av de mest omdiskuterte utsagnene (kanskje til og med det mest omdiskuterte utsagnet) i hele *Germania: urgentibus imperii fatis nihil iam praestare fortuna maius potest quam hostium discordiam*. For hva ligger egentlig i ordet *urguentibus*? Er imperiets skjebne «truende» eller «driver» den romerne stadig fremover i deres ekspansjon? Med andre ord, ser Tacitus her pessimistisk på Romas fremtid, slik f.eks. Richard Thomas – med henvisning til Livius' beskrivelse av byen Veii's fall (5.22.8) og Vergils beskrivelse av krigerinnen Camillas død (*Aen.* 11.587) – hevder, eller kan dette forstås positivt som en parafrase av Vergils famøse *pacisque imponere morem, / parcere subiectos et debellare superbos*, slik f.eks. Allan Lund insisterer på? Krag gir ingen indikasjon på at han tilsynelatende aksepterer den førstnevnte fortolkningen med sin oversettelse (som for øvrig er fin nok): «Ingenting er gunstigere for imperiets skjebne når utviklingen kan virke truende, enn splid mellom fiendene».

Jeg vil gjerne avrunde anmeldelsen med å igjen rette en stor takk til Krag for det enorme arbeid det må ha vært å lage en oversettelse av Tacitus' *Germania*. I det store og det hele klarer han brasene godt, ikke minst i introduksjonen, som jeg kan anbefale på det varmeste til lærere på videregående skole. Min kritikk av oversettelsen bør heller ikke skremme noen fra å anvende den. Den er fullt ut brukbar så lenge man ikke skal anvende teksten i forskningsøyemed eller som fasit for latinstudenter. For disse vil Trygve Width nok stadig være standardoversettelsen.

aske_damtoft.poulsen@klass.lu.se

Egil Kraggerud: *Latinske tekster i Norge mellom 1152 og 1230: en tekstkritisk samling med norske parallelloversettelser*, bind 1–2, Instituttet for sammenlignende kulturforskning/Novus forlag 2023

OMTALE VED VEMUND BLOMKVIST

Professor emeritus Egil Kraggerud ga i 2023 ut et stort verk med latinske tekster fra norsk middelalder, *Latinske tekster i Norge mellom 1152 og 1230*. Verket består av to bind, det første bindet består av et forord, innledning til de enkelte skrifter (totalt tolv) fulgt av en tospråklig utgave av skriftene, med tekst på latin og norsk på motstående sider. Så vel den latinske teksten som den norske oversettelsen er Kraggeruds verk, selv om han naturligvis har benyttet eldre tekstutgaver og er i dialog med dem. Den norske oversettelsen har han utarbeidet spesielt med henblikk på å hjelpe leseren av latinen. Den er derfor det vi kan kalle tekstnær. Dette grepet gjør at mange ting som i en enspråklig tekstutgave måtte bli behandlet i en kommentar, her indirekte kan behandles i oversettelsen, ved at leseren ser løsningen utgiveren har valgt. Det andre bindet er et kommentarbind. Det inneholder innledningsstoff og detaljerte kommentarer til de enkelte skriftene.

Kommentarbindet gir leseren mange redskaper for å tolke og studere tekstene. Der det er behov for det, innledes kommentaren av et sammendrag av skriftet, kapittel for kapittel. Kommentaren er interessant fordi den ikke bare oppklarer de språklige problemene som gjenstår, men også følger ord fra den klassiske latinen (og noen ganger fra gresk) gjennom de latinske bibeloversettelser og kirkefedres bruk og videre inn i vår middelalder. Slik er kommentaren en rik kilde til å studere ord i kontekst, og gir et levende bilde av det enkelte ords utvikling. Her ligger det en spennende form for idehistorie.

Hvilke skrifter omfatter verket? Her vil jeg særlig fremheve de to Olavskriftene, det korte *Passio Olavi*, om Olavs liv og martyrium, og *Miracula Beati Olavi*, den lange samlingen med undere tilskrevet helgenkongen. Ytterligere to helgenlegender er med; Sunniva-legenden og Halvard-legenden. En annen sjanger er de historiske skrifter. Her er det mest omfangsrike skriftet Theodoricus' *De antiquitate regum Norwagiensium* (ca. 1180), som Kraggerud knytter til Tore den vikværske, som endte som erkebiskop i Nidaros. Til denne gruppen hører også *De profectioe Danorum in*

Hierosolyman om en reise til Jerusalem fra Norden knyttet til det tredje korstog på slutten av 1100-tallet, og *Historia Norwegie*, som etter en geografisk innledning følger Norgeshistorien frem til Olav Haraldsson, men som avbrytes da denne drar hjem til Norge fra England i 1015. Samlingen omfatter også viktige historiske dokument, som Magnus Erlingssons kroningsed (1163 eller 1164) og det som kalles hans privilegiebrev, en slags utvidet kroningsed som vel ble avlagt da Magnus var nådd konfirmasjonsalderen. Samlingen avsluttes med tre Olavshymner, *Lux illuxit letabunda*, *Postquam calix Babylonis* og *Veneremur sanctum istum*.

Her er det altså et stort mangfold som Kraggerud har gjort tilgjengelig for et større publikum samtidig som han også har drevet forskningen fremover. Som en smaksprøve fra boka vil jeg gjengi hymnen *Postquam calix Babylonis*. Det er som Kraggerud sier en kuriøs utvekst av den rike Olavstradisjonen, og er sannsynligvis skrevet av en norsk geistlig. Den er belagt fra begynnelsen av 1300-tallet. Tidligere kommentatorer har i denne hymnen ikke sett stort annet enn svulstig retorikk. Kraggerud gir imidlertid forfatteren anerkjennelse for hans fortrolighet med Vulgata og hans evne til å appellere til brukeren av hymnen med et arsenal av bibelske allusjoner og ordspill. Den kan her gi et inntrykk av Kraggeruds fine og tekstnære oversetterteknikk.

vemund.blomkvist@teologi.uio.no

<p>1 Postquam calix Babylonis illudentis fel draconis ebulliuit penitus, olla feruet aquilonis oleo deuotionis per Olauum celitus.</p>	<p>Etter at Babylons kalk til fulle hadde tømt ut den forføreriske slanges galle, syder Nordens gryte med gudfryktighetens olje gjennom himmelens vilje takket være Olav.</p>
<p>2 Fert oliue florem auis, requiescit Noë nauis montibus Armenie; cum Olauo flat süauis spirans nardus; celi clauis adplicat Noruegie.</p>	<p>Duen bringer olivenbladet, Noas ark kommer til hvile på Armenias fjell; med Olav ånder den deilige nardus; himmelens nøkkel når frem til Norge.</p>

3

Rex Olaue, qui regium
nomen habes egregium
unctionis,
cuius nomen est oleum
effusum per aculeum
passionis;

4

rex Olaue, nos exaudi
assistantes tue laudi
omni quarta feria,
quia tui tunc agonis
et felicitatis passionis
colitur memoria.

5

Christi martyr, hanc cohortem,
pro qua subiisti mortem,
iunge celi ciuibus;
delictorum nos a fece
tua purga sancta prece
cunctis et a sordibus.
Amen.

Du, Kong Olav, hvis herlige og kongelige
navn hentyder til salvelse, du hvis navn er
utgytt ved lidelsens brodd,

deg ber vi, kong Olav, bønhør oss når vi tar
del i din lovprisning hver onsdag, for det er
dagen da minnet holdes i hevd om din
døds-kamp og velsignede lidelse.

Foren du, Kristi martyr, denne flokk som du
har lidd døden for, foren du oss med
himmelens borgere. Rens oss fra syndenes
berme og all smuss med din hellige forbønn.
Amen.

Vitruv: *Om arkitektur*, oversatt fra latin av Einar Weidemann, Gyldendal Kanon 2023

ANMELDT AV GJERT VESTRHEIM

Vitruvs *Ti bøker om arkitekturen* er det eneste verket om arkitekturteori vi har overlevert fra antikken, og har følgelig en særlig viktig plass i arkitekturhistorien. Derfor er det en begivenhet at det nå er kommet i en norsk oversettelse, solid gjennomført av Einar Weidemann.

Marcus Vitruvius Pollio, på norsk kjent som Vitruv, var ingeniør, arkitekt og artillerist. Han levde på Cæsars og Augustus' tid, og arbeidet for begge som ekspert på bygging og drift av kastemaskiner. Dette tjente han gode penger på, slik at han kunne nyte sitt otium og skrive det ene verket som har gjort ham kjent i ettertiden.

Vitruv er ingen stor stilist. Han er en tekniker som skriver ned det han kan, og det han har hørt, og dette gjør boken til en gullgruve av historiske opplysninger. Han skriver blant annet om hvordan farger blir fremstilt, og han har et helt kapittel om vannforsyning. Her anbefaler han vannrør av keramikk, blant annet fordi «mye tyder på at bly kan være giftig».

Videre forteller han at i Georgia bygger de hus ved å felle hele trær som de så legger i firkant over hverandre på kryss og tvers. Dette er den eldste omtalen jeg vet om av det vi kaller laft, og for hva det er verdt bekrefter den det arkeologien forteller oss, nemlig at lafteteknikken kom til Norden østfra.

Vitruv gjør seg også sine tanker om meget annet, som forholdet mellom geografi og kultur: «Nordboerne puster inn i et tjukt og grøtete luftlag til daglig, og de nedkjøles av fuktigheten i stillestående luft, på en måte slik at deres sjelelige evner svekkes.» Ellers skriver han også om sivilisasjonens opphav, om toneartene, om astronomi, om beleiringsmaskiner, og om mangelen på realisme i moderne veggmaleri.

*

Vitruvs forfatterskap var kjent i antikken; vi finner henvisninger til ham både hos Plinius d.e. og i Servius' kommentarer til Vergil, mens Sidonius Apollinaris på 400-tallet gjorde Vitruv til et symbol på arkitekturen. Deri-

mot er det mer usikkert i hvilken grad han ble lest og anvendt av arkitekter, og i hvilken grad han selv var aktiv som arkitekt. Selv nevner han bare ett bygg som sitt eget, nemlig en basilika i Fano, i nærheten av Rimini.

Han ble også lest i middelalderen, og vi har bevart et førtitalls manuskripter som kan dateres til tiden før Poggio Bracciolini i 1415 «gjenoppdaget» teksten i klosteret i St. Gallen. «Gjenoppdagelsen» innledet likevel Vitruvs resepsjonshistoriske storhetstid, for den fant sted helt i begynnelsen av den italienske renessansen, da man satte seg som mål å bygge etter romerske forbilder.

Lesningen av et så teknisk språk som Vitruvs bød imidlertid på mange problemer, og en brukbar latinsk tekst ble først utgitt av Fra Giovanni Giocondo i 1511. I mellomtiden hadde italienske oversettelser begynt å sirkulere i manuskript, og en av dem ligger til grunn for Leonardo da Vincis berømte tegning av «den vitruviske mannen», innskrevet i et kvadrat og en sirkel. Tegningen illustrerer proporsjonene mellom kroppens ulike deler, slik de beskrives i begynnelsen av Vitruvs tredje bok. Fra dette går Vitruv videre til å diskutere de rette proporsjoner for templer.

Samtidig som trykkkunsten bidro til å gjøre Vitruvs tekst mer utbredt, viste oppmålinger av romerske byggverk at de ofte ikke stemte med Vitruvs anvisninger. Han ble likevel lest, selv om det var klart at han ikke alltid kunne tas bokstavelig. En utøvende arkitekt hadde større nytte av 1500-tallsarkitektene Serlio og Palladio, hvis bøker ble utgitt som plansjeverk i folioformat med forfatternes egne illustrasjoner.

Vitruv ble likevel stående som arkitekturens gamlestamente, og han ble ikke bare lest i den latinske originalen, men også i oversettelser til flere språk, med nylagede illustrasjoner som i seg selv er av stor kulturhistorisk verdi. Navnet Vitruv forble også et synonym for arkitekturen: Colen Campbells store plansjeverk over britisk arkitektur (1715–25) fikk navnet *Vitruvius Britannicus*, mens Laurids de Thurahs tilsvarende verk om arkitekturen i Danmark og hertugdømmene (men ikke Norge) fikk navnet *Den danske Vitruvius* (1746–49).

*

Vitruv er kjent for sin formulering om at god arkitektur kjennetegnes av *firmitas, utilitas og venustas*, som kan oversettes som *varighet, nytte og*

skjønnhet. Det er en formulering senere arkitekturteori har hatt vanskelig for å komme bort fra, for eksempel kan triaden gjenkjennes i Norberg-Schulz' *teknikken, byggeoppgaven og formen*, noe han selv også innrømmer. Til gjengjeld er det kanskje grenser for hvor stor praktisk betydning denne formuleringen kan ha hatt.

Vitruvs største betydning har trolig vært i proporsjonstenkningen, og det er også den han selv fremhever, idet han fastslår at «arkitektens viktigste oppgave er å sørge for at bygningenes proporsjoner baserer seg på en gitt modulenhet» (6.2.1). At dette ble tatt på alvor, også i vårt eget land, oppdager man når man måler opp gamle hus med den gamle målestokken *alen* (0,628 meter): Målene går opp i hele tall, eller i hvert fall i brøker som $\frac{1}{2}$ alen (en fot) og $\frac{1}{4}$ alen (seks tommer).

Det er dette Vitruv mener med symmetri. I dag brukes ordet oftest om at to sider er som speilbilder av hverandre, som i en symmetrisk fasade med døren i midten og samme antall vinduer på hver side. Den opprinnelige, greske betydningen av ordet er imidlertid *sammålbarhet*, det at alle dimensjoner kan måles med samme måleenhet, samme *metron*. Symmetri la grunnlaget for *eurytmi*, god rytme, som betød at forholdet mellom lengde, høyde og bredde kunne uttrykkes ved hjelp av de fire første hele tall: 1, 2, 3, 4.

Dette er ikke mer mystisk enn å stemme et musikkinstrument. Det er de samme tallene som ligger til grunn: Allerede Pythagoras kunne påvise at oktaven uttrykker forholdstallet 2:1, mens kvinten uttrykker 3:2 og kvarten 4:3. Dette kan vi i dag avlese som svingetall, men grekerne og romerne kunne observere det samme ved å variere lengden av en og samme streng på et musikkinstrument: Når strengelengden halveres, blir svingetallet fordoblet og dette gir en tone som er en oktav høyere. Det var en nærliggende tanke at de tallene som skaper harmoni i musikken, også vil skape harmoniske rom. Skjønnheten hadde et rasjonelt, matematisk grunnlag.

Slik symmetri er en viktig, men oversett del av arkitekturhistorien, og hovedårsaken til at den er så oversett er antagelig at vi ikke lenger måler i alen og tommer, men i meter og centimeter, og da fremstår ikke forholdstallene som like tydelige. Når man isteden regner med det gamle systemet, blir det lettere å oppdage symmetrien.

Hvis man for eksempel ser på Oslo Ladegård, som ble bygget i 1720-årene, finner man at takhøyden er nær syv alen (i dag noe mindre på grunn av himlinger), og modulen halvdelen av dette, altså $3 \frac{1}{2}$ alen. Den store gangen måler $7 \times 7 \times 21$ alen, de to store forgemakkene $7 \times 10 \frac{1}{2} \times 14$, mellomgemakkene $7 \times 7 \times 14$ og de indre gemakkene $7 \times 7 \times 7$. Dette gir forholdstallene 1:1:3 (gang), 2:3:4 (forgemakk), 1:1:2 (mellongemakk) og 1:1:1 (indre gemakk).

Sagt med andre ord: I forgemakkene er lengden det dobbelte av høyden, og bredden er det aritmetiske gjennomsnittet av lengde og høyde. De andre værelsene består av henholdsvis en, to og tre kuber. Virkningen er storslått. Hvis man etter et besøk på Oslo Ladegård kommer til Linderud eller Bogstad, blir man skuffet. Dette er langt større hus, men de mangler et klart modulsystem, i hvert fall slik de fremstår i dag, og de er ikke i nærheten av samme fornemme romvirkning.

Målene fra Oslo Ladegård er omtrentlige, men de er nøyaktige nok til å bekrefte at det er dette som har vært arkitektens intensjon. Omtrentligheten er også i overensstemmelse med Vitruv, som var en pragmatisk mann. Tilpasning er nødvendig, og noen ganger er det også nødvendig å bygge skakt for at resultatet skal fremstå som rett: Optiske korreksjoner er for Vitruv en nødvendig del av arkitekturen. For eksempel anbefaler han at i en tempelfasade skal alt som står over søylene ha en tolvtedels helning utover, som korreksjon for å se loddrett ut (3.5.13).

*

Vitruv er også pragmatisk i sin insistering på at god arkitektur alltid må være stedstilpasset, et poeng som hans lesere ikke hadde problemer med å ta til seg, og som gav teoretisk ryggdekning for lokale variasjoner. Hvis man ser på europeisk arkitektur i de fem hundre årene da det klassiske formspråket dominerte, fra renessansen på 1400-tallet til modernismens gjennombrudd på 1900-tallet, vil man oppdage at det aldri var et ideal å bygge nøyaktig slik som de gjorde i Italia. Dette er en interessant forskjell fra vår egen tid, da man som kjent bygger de samme glasskleddede blokkene over hele kloden.

I Nord-Europa ble takene gjort brattere, vindusflatene større og rommene lavere, for å holde regn og snø ute, for å slippe inn lyset og for å gjøre det mulig å holde rommene varme. Derfor måtte også proporsjonene tilpasses

de lokale forholdene: I Oslo Ladegård finner vi rom med forholdstallene 2:3:4, slik det anbefales både av Vitruv og Palladio, men i de to italienernes anbefaling er det høyden som skal være middelverdien, ikke bredden.

I Italia vil et slikt rom, med for eksempel en grunnflate på 4 × 8 meter og seks meter under taket, bli svalt og luftig, men i Norge vil det bli mørkt og iskaldt, hvis ikke man gir det gigantiske vinduer. Da vil det fortsatt være mørkt og iskaldt om vinteren, men til gjengjeld vil det være et drivhus om sommeren. Behovet for tilpasning var åpenbart til stede, og løsningen ble å bruke de anbefalte proporsjonene, men å legge rommet ned på siden isteden for å la det stå på høykant.

For kvadratiske rom anbefaler Vitruv at forholdet mellom høyde og bredde skal være 3:2. Hvis rommet er seks meter i firkant, skal det altså være ni meter høyt. Igjen ser vi at norske arkitekter foretok en nødvendig tilpasning, men innenfor proporsjonssystemet: Små rom kunne gjøres kubiske, slik som det indre gemakkk i Oslo Ladegård, men den vanlige løsningen for kvadratiske rom ble at forholdet mellom takhøyde og sider ble satt til enten 1:2 eller 2:3. Det vil i praksis si at hvis man hadde tre meter ($4 \frac{3}{4}$ alen) under taket, ble storstuen seks meter i firkant, og dagligstuen fire og en halv meter i firkant. Hvis man for eksempel ser på prestegårder fra 1700-tallet, oppdager man at dette var en standardløsning.

Proporsjonstenkningen var ikke avhengig av den klassiske arkitekturens dekorative apparat eller av mur som materiale, og derfor var det denne siden av Vitruv som kunne få den videste anvendelsen. Vi finner imidlertid også en mer arkeologisk nøyaktig bruk av det dekorative formspråket som beskrives hos Vitruv, ikke minst under neoklassisismen i tiden etter 1750, da den kunne støtte seg på et vell av nytt materiale fra Pompeii. Et eksempel er Vitruvs beskrivelse av hvordan gode fyllingsdører skal se ut (4.6.5), beskrivelsen stemmer med dørene på Slottet i Oslo.

*

Einar Weidemann har gjort en grundig jobb med oversettelse, noter og innledning, og dette kommer til å bli et referanseverk for norske former av den klassiske arkitekturterminologien. Språket flyter lett og uanstrengt, og innbyr til sammenhengende lesning uten store krav til konsentrasjon. Dette er viktig, for Vitruv er en forfatter man gjerne kan lese litt overfladisk, for å

skaffe seg oversikt. Slik kan han minne om Aulus Gellius eller Athenaios, forfattere som blander likt og ulikt og som alltid, i neste kapittel, kan fortelle noe annet enn det man egentlig var på jakt etter, og som derfor alltid kan bidra med nye brikker til det store puslespillet med å forstå antikkens kultur.

Utgivelsen har likevel en alvorlig mangel: Illustrasjonene er få og små. Allerede i den latinske utgaven fra 1511 var teksten illustrert med 136 trenitt, til sammenligning teller denne utgaven 26 illustrasjoner, alle i sort/hvitt. De fleste er hentet fra åpne kilder på nettet, et par er fra Gunnar-sjaas *Arkitekturleksikon*, og et par har oversetteren selv bidratt med. I tillegg er omslaget illustrert med en korintisk søyle som mangler både form og proporsjoner, og som leserne helst burde ha få sluppet å se: Søyleskaftet er sylindrisk, uten den svakt svulmende profilen som gode søyler skal ha, og kapitelet er altfor stort. I en lærebok i arkitektur bør også omslagsbildet følge læreboken. Bortsett fra denne ene er illustrasjonene gode og nyttige så langt de rekker.

Dette er naturligvis et økonomisk spørsmål: Forlaget har tydeligvis ikke vært villig til å legge større ressurser i denne boken enn i andre utgivelser i Kanon-serien. Det er synd, for Vitruv har et potensial for *coffee table* som de fleste antikke forfattere mangler. Det som gjør det ekstra beklagelig, er at Vitruv er tilgjengelig i gjennomillustrerte oversettelser til andre språk, som Ingrid Rowlands engelske fra 1999 og ganske særlig Jacob Isagers danske fra 2016.

Språkbarrieren mot engelsk er nok større enn mange tror, særlig på et så teknisk felt som dette. Selv advarer jeg mine studenter mot å lese engelske oversettelser istedenfor norske, og jeg tror heller ikke den engelske oversettelsen vil kunne være noen stor konkurrent mot den norske. Med den danske er det annerledes. Jeg vil tro at de fleste nordmenn som vil lese Vitruv, også leser dansk uten større problemer, men det kan være jeg tar feil.

Så kan man spørre hvor mange nordmenn som vil lese Vitruv. Spørsmålet kan lyde retorisk, men fra min side er det oppriktig ment. Den danske utgaven er hittil kommet i tre opplag (2016, 2017, 2020), det tyder på at etterspørselen var større enn forventet, og at Vitruv fremdeles har noe å si oss.

gjert.vestheim@uib.no

BIDRAGSYTERE

EIRIK WELO (f. 1976), formann i Norsk Klassisk Forbund og førstelektor i gresk ved Universitetet i Oslo. Han er særlig interessert i Homer, gresk grammatikk og antikk medisin.

GJERT VESTRHEIM (f. 1971), professor i gresk ved Universitetet i Bergen. En av hans hovedinteresser er ettertidens resepsjon av antikkens kultur, særlig innen litteratur og arkitektur.

ANASTASIA MARAVELA (f. 1970), professor i gresk ved Universitetet i Oslo. Forskningsfeltet omfatter gresk epos og lyrikk, antikkens medisin samt greske papyri fra Egypt og deres historiske og sosiale sammenhenger.

DAVID GRIMALDI (f. 1991), master i klassiske språk ved Universitetet i Oslo. Prosjektassistent i OPES (Oslo Papyri Electronic System) for papyrussamlingen ved Universitetsbiblioteket i Oslo. Forsker på antikkens medisin og vitenskap.

BENTE KIILERICH (f. 1954), professor em. i kunsthistorie ved Universitetet i Bergen. Forskningsfeltet spenner fra gresk arkaisk tid via senantikken og Bysants, til antikkresepsjon i samtiden.

SILVIO BÄR (f. 1978), professor i klassiske språk ved Universitetet i Oslo. Han har forskningsinteresser innenfor bl.a. gresk episk diktning, mytologi og retorikk.

MATHILDE SKOIE (f. 1971), prodekan for forskning og professor i klassisk filologi ved Universitetet i Oslo. Hun er særlig interessert i antikk litteratur og antikkresepsjon.

FEDERICO AURORA (f. 1980), fagreferent i gresk, latin og lingvistikk og papyrus-samlingskurator ved Universitetsbiblioteket i Oslo. Hans faglige interesser omfatter

bl.a. mykenologi, gresk og latinsk didaktikk og digital antikkforskning (Digital Classics).

VIBEKE ROGGEN (f. 1952), professor em. i latin ved Universitetet i Oslo. Brenner for latinsk grammatikk, nylatin og formidling av klassiske fag til det norske folk.

KLARA SJO (f. 1975), leksikograf ved Universitetet i Bergen med hovedfag i latin. Hun forsker på språk og ordbøker i en historisk kontekst, men interessefeltet spenner fra middelalderlatin til moderne gresk historie.

SJUR HAGA BRINGELAND (f. 1984), doktorgradsstipendiat i musikkvitenskap ved Universitetet i Bergen og musikkjournalist i *Dag og Tid*. Både som utøver (blokkfløyte) og historiker fordypet han seg i tysk barokkmusikk, med særlig vekt på Johann Sebastian Bach.

ASKE DAMTOFT POULSEN (f. 1987), postdoc i latin ved Lunds Universitet i Sverige. Hovedfokuset i forskningen ligger innenfor romersk historiografi, særlig Tacitus, Sallust, og Velleius Paterculus, samt Vergil, med forgreninger til narratologi, oversettelsesteori, intertekstualitet, postkolonial teori, og kognisjonsvitenskap.

VEMUND BLOMKVIST (f. 1967), førstelektor ved Det teologiske fakultet ved Universitetet i Oslo. Har forsket på bibelkommentarer i Østkirken, og underviser i gresk, hebraisk og Det nye testamentet.